

ΜΠΣ: Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Κατεύθυνση: Διεθνείς Σχέσεις & Στρατηγικές Σπουδές

Διπλωματική Εργασία:

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

**Η ΠΤΥΧΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΕ ΕΝΑΝ
ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ**

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ειρήνη Χειλά

Σπουδάστρια:

Κατερίνα Δεπάστα (Α.Μ. 1203Μ010)

Αθήνα, Οκτώβριος 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	5
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.....	12
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ.....	20
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΥΠΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΠΟΥ ΕΚΚΙΝΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ	26
Ο ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΣΠΑΝΙΣ ΚΑΙ Η «ΚΑΤΑΡΑ» ΤΗΣ ΑΦΘΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΡΩΝ	31
ΜΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΘΑ ΜΑΣ ΣΩΣΕΙ;.....	45
Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ	59
ΤΟ ΝΕΡΟ ΩΣ ΚΑΤΑΛΥΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	61
ΟΤΑΝ ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ.....	64
ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ	68
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ.....	73
ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ.....	80

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκεκριμένη εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου θεματικού άξονα που αφορά στις μη στρατιωτικές πτυχές της ασφάλειας. Η Περιβαλλοντική Ασφάλεια συνιστά χωρίς αμφιβολία μια τέτοια πτυχή και αποτελεί το ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας εργασίας .

Όπως είναι φυσικό, σε αυτήν την αναγκαστικά περιορισμένη έκταση δεν είναι εφικτή η πλήρης και εις βάθος διερεύνηση μιας τόσο σύνθετης και ακόμα αρκετά «θολής» έννοιας, όπως είναι η Περιβαλλοντική Ασφάλεια, για την οποία η γράφουσα δεν κατόρθωσε να εντοπίσει στην ελληνική γλώσσα ούτε ένα άρθρο.

Στόχος της εργασίας είναι να δώσει το έναυσμα για γόνιμο και εποικοδομητικό προβληματισμό πάνω στο συγκεκριμένο θέμα που αναμένεται να αναδειχθεί σε κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα τα επόμενα χρόνια, καθώς είναι συνυφασμένο με την ίδια την ανθρώπινη ζωή πάνω στον πλανήτη.

Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να υποστηρίξει, ότι η γέννηση της συγκεκριμένης νεοφανούς έννοιας είναι το παρελκόμενο ενός κόσμου που αλλάζει ραγδαία και μαζί του αναπροσδιορίζονται ακόμα και παραδοσιακές έννοιες, όπως ήταν μέχρι τώρα και η έννοια της εθνικής ασφάλειας. Έτσι υπενθυμίζεται με εύγλωττο τρόπο σε όσους αρέσκονται στο να το ξεχνάνε, ότι οι έννοιες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες... Στο πλαίσιο αυτής της νέας και πιο «ευέλικτης» οπτικής της έννοιας της εθνικής ασφάλειας η ραγδαία υποβάθμιση του παγκόσμιου οικοσυστήματος με τις ποικίλες πτυχές και διαστάσεις της μπορεί δυνάμει να αποτελέσει την κυριότερη ίσως αιτία σύγκρουσης ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές και εθνοτικές ομάδες.

Μετά από μια σύντομη αναφορά στα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα, θα επιχειρηθεί να καταδειχθεί η σχέση ανάμεσα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και το ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων και να γίνει διάκριση των τριών βασικών τύπων σύγκρουσης που εκκινούν από αυτήν.

Θα διατυπωθούν κάποιες σκέψεις αναφορικά τόσο με την αναγκαιότητα, όσο και με την πιθανότητα ανάδυσης ενός θεσμικού μορφώματος «Παγκόσμιας Διακυβέρνησης», προκειμένου να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά οι οξύτατες περιβαλλοντικές προκλήσεις που ταλανίζουν τον πλανήτη και στη συνέχεια θα υποστηριχθεί ότι η περιβαλλοντική συνεργασία μπορεί και πρέπει να ειδωθεί ως ένα εργαλείο άμβλυσης των αντιπαραθέσεων και οικοδόμησης της ειρήνης, καθώς ακόμα και προαιώνιοι εχθροί δεν έχουν άλλη επιλογή από τη...συνεργασία όταν

πρόκειται για τη βιώσιμη διαχείριση και κατανομή φυσικών πόρων τόσο ζωτικής
σημασίας, όπως είναι το νερό.

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Η κλασσική έννοια της «εθνικής ασφάλειας» όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά το πέρασμα των δεκαετιών και ανδρώθηκε ιδιαιτέρως κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου είχε να κάνει με τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα έθνη-κράτη με σκοπό όχι μόνο τη διατήρηση, αλλά και επέκταση της επιρροής και της δύναμης τους¹.

Κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης χρονικής περιόδου, η οποία κλήθηκε να σηκώσει το ιστορικό βάρος των εξάρσεων του Ψυχρού Πολέμου, η έννοια της ασφάλειας προσδιοριζόταν πολύ στενά από τους θεωρητικούς των Διεθνών Σχέσεων, τείνοντας να είναι απολύτως συνυφασμένη με τη στρατιωτική ισχύ. Εντυπωσιακό αναμφίβολα είναι το γεγονός ότι στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων, όπου δέσποζε-και εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να δεσπόζει- το ρεαλιστικό-κρατοκεντρικό παράδειγμα, οι θεωρητικοί ουδέποτε διαισθάνθηκαν ότι είχαν σοβαρή υποχρέωση να παράσχουν έναν ικανοποιητικό ορισμό για την έννοια της ασφάλειας².

Η παραδοσιακή προσέγγιση της έννοιας της ασφάλειας, ιδιαιτέρως κατά την περίοδο της αναμφισβήτητης κυριαρχίας του ρεαλισμού στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων, χαρακτηρίζεται από την επικέντρωση στο κράτος ως υποκείμενο της ασφάλειας. Αυτό στο οποίο αναφέρονται οι ρεαλιστές δεν είναι παρά η ασφάλεια του εδαφικού κράτους, το οποίο θεωρείται ως ο αναμφισβήτητος πρωταγωνιστής του «βεσφαλιανού» σύμπαντος. Το διεθνές σύστημα αποτελείται από κυρίαρχα κράτη για τα οποία πρωταρχική επιδίωξη αποτελεί η εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, όπως αυτό συνυφαίνεται με την εξασφάλιση ικανοποιητικής ισχύος και ασφάλειας που εγγυώνται τη μακροπρόθεσμη επιβίωση.

Δεν πρέπει βεβαίως να λησμονείται ότι το σύστημα είναι άναρχο, καθώς απουσιάζει μια υπερκρατική ρυθμιστική αρχή και μοιραία χαρακτηρίζεται από εγγενή ανασφάλεια, ενώ ταλανίζεται από συχνές συγκρούσεις μεταξύ των μονάδων του, καθώς όχι σπάνια αυτό που νοείται ως εθνικό συμφέρον είναι αποκλίνον και συγκρουόμενο. Συνεπώς, η ίδια η λογική του συστήματος ωθεί τις μονάδες του σε ανταγωνιστικά εξοπλιστικά προγράμματα, με στόχο τη διατήρηση της περιβόητης

¹ Gareth Poter, "Environmental Security as a National Security Issue", στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (επ.), *The Geopolitics Reader*, London: Routledge, 1998, σσ. 215-216

² Θα μπορούσε ίσως να ειπωθεί ότι ο μόνος που έφθασε πλησιέστερα σε έναν ορισμό της ασφάλειας ήταν ο Hans J. Morgenthau, ο οποίος στο *Politics Among Nations, The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf, 1960, σ.562, προσδιόρισε την εθνική ασφάλεια ως την ακεραιότητα του εθνικού εδάφους και των θεσμών του.

ισορροπίας ισχύος που μακροπρόθεσμα αποδείχθηκε ως ο πλέον ρεαλιστικός και αποτελεσματικός μηχανισμός για την αποσόβηση του πολέμου.

Οι προσπάθειες που έγιναν στο πλαίσιο διαμόρφωσης ενός νέου τρόπου σκέψης γύρω από την έννοια της ασφάλειας θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν με επίκεντρο δύο μεγάλους άξονες³: Στην μια πλευρά βρίσκονται όλοι αυτοί οι θεωρητικοί, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζουν οι Jessica Tuchman Mathews (1989), Theodore Moran (1990), Brad Roberts (1990), Myron Weiner (1993), οι οποίοι επεδίωξαν να διευρύνουν τη νεορεαλιστική οπτική της ασφάλειας ώστε να μπορέσουν να συμπεριλάβουν μια ευρύτερη γκάμα πιθανών απειλών εκκινώντας από οικονομικά και περιβαλλοντικά ζητήματα και φθάνοντας μέχρι τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη μετανάστευση. Η προαναφερθείσα επιδίωξη συνοδεύθηκε από την προσπάθεια όχι μόνο διεύρυνσης, αλλά και εμβάθυνσης της οπτικής της ασφάλειας, καθώς οι θεωρητικοί κινήθηκαν είτε προς το επίπεδο της ατομικής και ανθρώπινης ασφάλειας, είτε προς το επίπεδο της διεθνούς και παγκόσμιας ασφάλειας, παρουσιάζοντας την περιφερειακή και κοινωνική ασφάλεια ως ενδιάμεσα σημεία⁴.

Στην άλλη πλευρά βρίσκονται εκείνοι οι θεωρητικοί που επέλεξαν να παραμείνουν εντός της κρατοκεντρικής προσέγγισης και να επιδοθούν στον κατά περίπτωση προσδιορισμό της ασφάλειας ως «κοινής», «συνεργατικής», ή «συλλογικής», προκειμένου να παρουσιάσουν με τρόπο πειστικό τις πολλαπλές μορφές που μπορεί να λάβει η συνεργασία για την ασφάλεια, η οποία –κατά την άποψη τους πάντα– δύναται να βελτιώσει ή ακόμα και να υπερβεί το δίλημμα ασφαλείας. Αξίζει να ειπωθεί ότι το σημείο που ενώνει όλες τις παραπάνω προσπάθειες είναι η ισχυρή πεποίθηση ότι η νεορεαλιστική εμμονή στην επικέντρωση στις στρατιωτικές απειλές που προέρχονται από εκτός των συνόρων παράγοντες δεν συνάδει πλέον με το σύνθετο πλέγμα των νεοαναδυόμενων απειλών στην μετά τον Ψυχρό Πόλεμο περίοδο.

Φυσικά κανέναν δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι οι προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της έννοιας της ασφάλειας συνάντησαν την οξύτατη αντίδραση των νεορεαλιστών, οι οποίοι με περισσό ζήλο υποστήριξαν ότι η υιοθέτηση εναλλακτικών οπτικών της ασφάλειας δεν αποτελεί μόνο σοβαρό αναλυτικό σφάλμα, αλλά συνιστά και πολιτική ανευθυνότητα⁵. Έτσι όχι σπάνια οι δύο πλευρές καταλήγουν να

³ Krause Keith & Williams C. Michael, "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol.40, 1996, σσ. 229-230.

⁴ Krause Keith & Williams C. Michael, *ό.π.* σ. 230.

⁵ Krause Keith & Williams C. Michael, *ό.π.*, σ.230

αλληλοκατηγορούνται για πολιτικά υποκινούμενη μωπία και οπορτουισμό, οδηγώντας τον ακαδημαϊκό διάλογο σε έναν ατελέσφορο και επιστημονικά μη γόνιμο φαύλο κύκλο.

Μετά τη λήξη του ψυχρού Πολέμου αναμένετο, όπως ήταν φυσικό, η μείωση της σημασίας της στρατιωτικής προετοιμασίας και τότε ακριβώς εμφανίστηκε στο παγκόσμιο προσκήνιο μια νέα έννοια που σύμφωνα με τους μελετητές έδωσε στο στρατό ένα νέο «raison d' être»...Η περιβαλλοντική υποβάθμιση παρουσιάστηκε ως η νέα απειλή για την εθνική ασφάλεια⁶, σηματοδοτώντας παράλληλα την έναρξη έντονων –και όχι σπάνια ατελέσφορων- συζητήσεων μεταξύ των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας για την έννοια της ασφάλειας και την αναγκαιότητα διεύρυνσης του ορισμού της απειλής κατά της εθνικής ασφάλειας, ώστε να περιληφθούν οι νέες προκλήσεις που κατέστησαν εμφανείς κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Με την πάροδο του χρόνου γίνεται ολοένα και περισσότερο δημοφιλής η άποψη εκείνη σύμφωνα με την οποία, ο αυστηρά συσταλτικός προσδιορισμός της εθνικής ασφάλειας με όρους στρατιωτικής μόνο ισχύος οδηγεί σε μια ψευδή εικόνα της πραγματικότητας. Η εικόνα αυτή είναι ταυτόχρονα παραπλανητική και επικίνδυνη, διότι ωθεί τα κράτη να επικεντρώνονται στις στρατιωτικές απειλές παραγνωρίζοντας όλες τις υπόλοιπες, που αν και μη στρατιωτικές μπορεί να είναι ακόμα πιο επικίνδυνες και δευτερευόντως συμβάλλει στη «στρατικοποίηση» των διεθνών σχέσεων που μακροπρόθεσμα μπορεί να αυξήσει δραματικά την παγκόσμια ανασφάλεια⁷.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα υιοθετηθεί ο ορισμός του Richard Ullman για την απειλή κατά της εθνικής ασφάλειας ως «*ενέργεια ή αλληλουχία ενεργειών που απειλούν σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να υποβαθμίσουν δραστικά την ποιότητα ζωής των κατοίκων ενός κράτους ή να περιορίσουν σημαντικά την γκάμα των διαθέσιμων πολιτικών επιλογών*»⁸.

⁶ Lloyd Pettiford, "Changing conceptions of security in the third world", *Third World Quarterly*, Vol. 16 (2), 1990, σσ. 289-305

⁷ Richard H. Ullman, "Redefining Security", *International Security*, Vol.8, No 1 (Summer 1983), σ. 129-153

⁸ Richard H. Ullman, *ό.π.*, σ. 133

Ο όρος «Environmental Security»⁹ εισήχθη για πρώτη φορά το 1987 από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών¹⁰. Η χρήση του όρου σηματοδοτούσε την αναγνώριση της αναγκαιότητας για διεύρυνση του ορισμού της ασφάλειας μέσα σε έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο. Είναι γι' αυτό πολύ εύστοχα τα λόγια του Renner καθώς διαπιστώνει ότι « Η Εθνική Ασφάλεια είναι άνευ νοήματος εάν δεν συμπεριλαμβάνει τη διατήρηση βιώσιμων συνθηκών ζωής πάνω στη γη»¹¹. Προς την ίδια κατεύθυνση είναι και ο συλλογισμός του Joe Clark, πρώην Υπουργού Εξωτερικών του Καναδά, ο οποίος πριν από την 44^η σύσκεψη της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών είχε τονίσει ότι «το περιβάλλον θα αποτελέσει την σημαντικότερη διεθνή πρόκληση του επερχόμενου αιώνα και η υποβάθμιση του θα θεωρείται τόσο σημαντική απειλή για την ανθρωπότητα, όπως θεωρείτο κάποτε η προοπτική ενός πυρηνικού πολέμου»¹².

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η σκέψη του Robert Kaplan, ο οποίος στο βιβλίο του με τίτλο «Επερχόμενη Αναρχία»¹³ διατυπώνει ευθαρσώς και χωρίς περιστροφές την πεποίθησή του ότι «το περιβάλλον είναι το ζήτημα εθνικής ασφάλειας του εικοστού-πρώτου αιώνα»¹⁴. Οι συνέπειες που προκύπτουν από τη ραγδαία υποβάθμιση του οικοσυστήματος, μερικές μόνο διαστάσεις της οποίας αποτελούν η αποδάσωση, η εξάντληση των υδάτινων αποθεμάτων, η απερήμωση, η δημογραφική έκρηξη και η παντός είδους μόλυνση θα αποτελέσουν χωρίς αμφιβολία τις κυριότερες αιτίες σύγκρουσης ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Ο Kaplan χαρακτηρίζει πόλεις όπως το Δελχί και την Καλκούτα ως «ωρολογιακές περιβαλλοντικές βόμβες»¹⁵. Πρόκειται για πόλεις που υποφέρουν από τη χειρότερη αστική μόλυνση και οι οποίες αποτελούν χαρακτηριστικότερα παραδείγματα της στενής σύνδεσης ανάμεσα στην πληθυσμιακή αύξηση, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την εθνοτική σύγκρουση. Με την άποψη αυτή είναι σύμφωνος και ο

⁹ Επίσημος και κοινά αποδεκτός ορισμός για την "Environmental Security" δεν υπάρχει, όμως αξίζει να αναφερθεί ένας αρκετά εύστοχος και περιεκτικός ορισμός που έχει διατυπωθεί από το Ίδρυμα Rockefeller, σύμφωνα με τον οποίο «Περιβαλλοντική Ασφάλεια είναι η σχετική δημόσια ασφάλεια από τους περιβαλλοντικούς κινδύνους που προκαλούνται από φυσικές ή ανθρώπινες διαδικασίες οφειλόμενες στην άγνοια, σε ατύχημα ή σε κακοδιαχείριση μέσα ή κατά μήκος των εθνικών συνόρων».

¹⁰ Matthias Finger, "The Military, The Nation State and the Environment", στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge, (επ.), *The Geopolitics Reader*, London, Routledge, 1998 (reprinted 1999,2001), σ.225

¹¹ Matthias Finger, *ό.π.*, σ.225

¹² Matthias Finger *ό.π.*, σ. 226

¹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό έτυχε ιδιαίτερης προσοχής από τον Πρόεδρο Κλίντον, ο οποίος φέρεται να κράτησε προσωπικές σημειώσεις και να το επέβαλε ως άλλη Βίβλο στα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου του.

¹⁴ Robert D. Kaplan, *Η Επερχόμενη Αναρχία*, Αθήνα: Ροές, 2001, σ. 47

¹⁵ Robert D. Kaplan, *ό.π.*, σ. 56

Thomas Fraser Homer-Dixon, ο οποίος προχωρά ένα συλλογιστικό βήμα παραπέρα συνδέοντας την εξάντληση των φυσικών πόρων και την εν γένει περιβαλλοντική υποβάθμιση με την εμφάνιση και επικράτηση αυταρχικών καθεστώτων κάθε μορφής (ολοκληρωτικά, φασίζοντα μικρο-κράτη και κουλτούρα των πολεμιστών του δρόμου)¹⁶.

Είναι γεγονός ότι πλέον ολοένα και περισσότερες φωνές τονίζουν ότι πρέπει επιτέλους να πάψει ο παρωχημένος και στεγανός διαχωρισμός ανάμεσα στην πολιτική, το φυσικό κόσμο και το περιβάλλον. Πολιτικό είναι αναμφίβολα κάθε ζήτημα που συνδέεται με τη ζωή και την ποιότητα διαβίωσης ακόμα και του ανθρώπου στην πιο απομακρυσμένη γωνιά του πλανήτη. Η άποψη αυτή ενδεχομένως να φαντάζει πολύ ρομαντική και ιδεαλιστική, όμως ίσως τελικά να αναγκαστούμε όλοι να την υιοθετήσουμε, καθώς τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν γνωρίζουν σύνορα και κατά συνέπεια η περιβαλλοντική υποβάθμιση απειλεί την εφησυχασμένη ευζωία ακόμα και του «Τελευταίου Ανθρώπου»¹⁷ του Φουκουγιάμα, δηλαδή του υγιούς, καλοταϊσμένου και χαϊδεμένου από την τεχνολογία.

Η Jessica Tuchman Mathews, η οποία υπήρξε μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας κατά τη διακυβέρνηση Κάρτερ με το δοκίμιο της «Redefining Security» που δημοσιεύθηκε στο «Foreign Affairs» το 1989 υποστηρίζει ότι «η ίδια η παγκόσμια ανάπτυξη είναι αυτή που επιτάσσει να συμπεριλάβει η έννοια της εθνικής ασφάλειας και θέματα φυσικών πόρων, περιβάλλοντος και δημογραφικών πιέσεων»¹⁸.

Εντούτοις, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν είναι λίγοι αυτοί που διαφωνούν με τη νέα «ευέλικτη» οπτική της ασφάλειας, θεωρώντας την όχι μόνο ατυχή, αλλά και συχνά επικίνδυνη.

Ο Daniel Deudney είναι ένας από τους διαφωνούντες και σπεύδει να επισημάνει τους λόγους της διαφωνίας του αναφορικά με την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών απειλών ως απειλών κατά της εθνικής ασφάλειας. Δεν πιστεύει ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση από μόνη της μπορεί να οδηγήσει σε διεθνείς συρράξεις, παρόλο που συμφωνεί με την άποψη του Homer-Dixon, σύμφωνα με την οποία η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης μπορεί δυνητικά να ανοίξει το δρόμο σε διακρατικές

¹⁶ Robert D. Kaplan, *ό.π.*, σσ.49-53

¹⁷ Robert D. Kaplan, *ό.π.*, σ. 53

¹⁸ Jessica Tuchman Mathews, «Redefining Security», *Foreign Affairs*, Vol. 68 (2), Spring 1989, σσ. 162-177

συγκρούσεις¹⁹. Ο Deudney όμως είναι πεπεισμένος ότι η βία και η περιβαλλοντική υποβάθμιση συνιστούν απειλές πολύ διαφορετικού τύπου²⁰. Κατά την άποψη του και οι δύο μπορούν να οδηγήσουν στην απώλεια της ανθρώπινης ζωής, όμως δεν μπορούν όλες οι απειλές κατά της ζωής και της παρουσίας να θεωρηθούν και απειλές κατά της ασφάλειας.

Επιπροσθέτως αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι πολλοί μελετητές κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου, προειδοποιώντας ότι η παρουσίαση των περιβαλλοντικών προβλημάτων ως απειλές της ασφάλειας μπορεί να οδηγήσει σε έντονη πολιτικοποίηση και ακόμα και «στρατικοποίηση»²¹ αυτού του ευαίσθητου τομέα. Τόσο ο Buzan²², όσο και ο Deudney επισημαίνουν, ότι ο λόγος για τον οποίο επιχειρείται να συνδεθούν τα προβλήματα που αφορούν την παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση με την ασφάλεια είναι γιατί κάτι τέτοιο τα φέρνει στις πρώτες θέσεις της πολιτικής ατζέντας και λειτουργεί ως ισχυρότατο κίνητρο προβολής και κινητοποίησης για την αποτελεσματική αντιμετώπιση τους. Διατείνονται ότι με την ένταξη των περιβαλλοντικών προβλημάτων στην ατζέντα της ασφάλειας προσδίδεται η αίσθηση του «κατεπείγοντος», η οποία μπορεί να νομιμοποιήσει με τρόπο ικανοποιητικό τη λήψη εκτάκτων μέτρων συλλογικής δράσης²³. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Buzan, σύμφωνα με την οποία η «securitization» των προβλημάτων του περιβάλλοντος κατευθύνει εκ προοιμίου σε συγκεκριμένες επιλογές αντιμετώπισης τους που είναι συνήθως αμυντικές και κρατικο-κεντρικές λύσεις.

Ακόμα πιο κυνική είναι η άποψη του Waever, ο οποίος υποστηρίζει, ότι η όλη συζήτηση που αναπτύσσεται γύρω από τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ασφάλειας δεν έχει παρά έναν και μοναδικό στόχο: να επιτρέψει σε κάποια ελίτ να

¹⁹ Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι δύο είναι κυρίως οι προεξάρχουσες ακαδημαϊκές ομάδες που δεσπόζουν στο διάλογο για την αναγκαιότητα διεύρυνσης και επαναπροσδιορισμού της έννοιας της ασφάλειας ώστε να συμπεριλάβει και ζητήματα περιβάλλοντος. Η μία ομάδα είναι αυτή του πανεπιστημίου του Όσλο με επικεφαλής τον Thomas F. Homer-Dixon και η άλλη είναι αυτή του πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας με επικεφαλής τον Nils Petter Gleditsch

²⁰ Daniel Deudney, "Environment and Security: Muddled thinking", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 47 (3), april 1991, σσ. 67-82 Οι βασικές διαφορές ανάμεσά τους είναι: 1) η ύπαρξη σκοπιμότητας ή μη και 2) η διαφορετική φύση των οργανισμών που ασχολούνται με την προστασία από τη βία και των οργανισμών που προσπαθούν να περιορίσουν την περιβαλλοντική υποβάθμιση.

²¹ Matthias Finger "The Military, The Nation State and the Environment", στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (επ.), *The Geopolitics Reader*, London: Routledge, 1998 (reprinted 1999, 2001), σ. 228

²² Matthias Finger, *ό.π.*, σσ. 226-227

²³ Barry Buzan, "Environment as a Security issue". στο: Paul Painchaud (επ.) *Geopolitical Perspectives on Environmental Security*, Quebec: The Studies and Research Center on Environmental Policies. Laval University

εισχωρήσει στους «διαδρόμους της υψηλής πολιτικής, στους οποίους μέχρι τώρα δεν είχε πρόσβαση»²⁴.

Επιπροσθέτως και ο Marc Levy δε διστάζει να υποστηρίξει ξεκάθαρα ότι έχουμε περισσότερα να κερδίσουμε εάν ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα το διαχειρισθούμε ως ζήτημα που άπτεται της χαμηλής πολιτικής, παρά εάν επιχειρήσουμε να το συνδέσουμε με την εθνική ασφάλεια και να το διαχειρισθούμε ως ζήτημα υψηλής πολιτικής²⁵.

Στο πλαίσιο αυτό όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η έννοια της ασφάλειας είναι μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια που νοηματοδοτείται και φορτίζεται σημασιολογικά μέσα από το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται. Εδώ ακριβώς αξίζει να αναφερθεί και το πολύ εύστοχο λογοπαίγνιο του Hencke, ο οποίος επισημαίνει ότι, το discourse που διαμορφώνεται σχετικά με την έννοια της ασφάλειας λαμβάνει χώρα όχι μόνο among nations, αλλά και among notions²⁶ !

Ένα σοβαρότατο πρόβλημα με το οποίο θα έρθει μοιραία αντιμέτωπος κάθε συνεπής αναλυτής στην προσπάθεια του να ορίσει τη δύσκολη έννοια της Περιβαλλοντικής Ασφάλειας είναι να καταφέρει να αποφύγει τη δημιουργία ενός άχρηστου αναλυτικού εργαλείου προσπαθώντας να συμπεριλάβει στον ορισμό κάθε δυνατή όψη της ασφάλειας. Αν ολισθήσουμε στον σκόπελο του υπερβολικά διασταλτικού ορισμού της Περιβαλλοντικής Ασφάλειας, θα καταλήξει η τελευταία να έχει την τύχη της έννοιας της «βιώσιμης ανάπτυξης» και στο τέλος να μη μείνει παρά ένα δημοφιλές σλόγκαν που στην προσπάθεια του να τα λέει όλα, στην ουσία δε θα λέει τίποτα απολύτως²⁷.

²⁴ Johanna Sutherland, "An Endangered Planet", στο: Greg Fry and Jacinta o' Hagan (επ.), *Contending Images of World Politics*, London: MacMillan Press Ltd, 2000, σ.157

²⁵ Marc A. Levy, "Is the Environment a National Security Issue?", *International Security*, Vol.20, No2 (Autumn 1995), σσ. 43-47

²⁶ Ronnie D. Lipschutz, *On Security*, New York: Columbia Press University 1995, σ.153

²⁷ Nina Graeger, "Environmental Security", *Journal of Peace Research*, Vol. 33, No.1 (Feb.,1996), σ. 113

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Χωρίς αμφιβολία οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης του πολυδιάστατου ζητήματος της περιβαλλοντικής ασφάλειας θα ήταν εξαιρετικά ελλιπής χωρίς μια - έστω και σύντομη- αναφορά στα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα. Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να γίνει μια διάκριση των περιβαλλοντικών προβλημάτων - αν και κατά τρόπο όχι απόλυτα στεγανό- σε αυτά που έχουν παγκόσμια διάσταση και σε αυτά που -τουλάχιστον προς το παρόν- ταλανίζουν συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές.

Έτσι λοιπόν οι απειλές που προέρχονται από το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την τρύπα του όζοντος, από την πτώχευση της βιοποικιλότητας και την εξάντληση των υδάτινων πόρων θεωρούνται παγκόσμιες απειλές. Αντιθέτως φαινόμενα όπως η απερίημωση, ο υπερπληθυσμός, η ανεπάρκεια τροφής και η μόλυνση του εδάφους είναι προβλήματα που τουλάχιστον προς το παρόν θεωρούνται σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών, επομένως δεν μπορούν να ειδωθούν ως παγκόσμιες απειλές για την εθνική ασφάλεια. Αν και προσπαθούμε να μην ολισθήσουμε στην παγίδα του επιστημολογικού ντετερμινισμού, μπορούμε εντούτοις να υποστηρίξουμε με σχετική βεβαιότητα ότι οι χώρες που βρίσκονται σε τροχιά ανάπτυξης είναι περισσότερο ευάλωτες στα δεινά της περιβαλλοντικής υποβάθμισης απ' ότι οι λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες, καθώς οι τελευταίες αυτές κατά κοινή ομολογία διαθέτουν την οικονομική, υλική και επιστημονική δυνατότητα, αλλά και τους κατάλληλους θεσμούς για να μπορέσουν να ανταποκριθούν ικανοποιητικά στις σύνθετες περιβαλλοντικές προκλήσεις που μεταβάλλουν ραγδαία την εικόνα του κόσμου όπως τον ξέραμε έως τώρα.

Στο σημείο όμως αυτό θα μπορούσε κανείς να υπογραμμίσει την αξιοπρόσεκτη αλληλεξάρτηση που εμφανίζουν τα ποικίλα περιβαλλοντικά προβλήματα. Τα περισσότερα από αυτά συνδέονται με κάποιο τρόπο επηρεάζοντας το ένα το άλλο, γεγονός που οριοθετεί σε μεγάλο βαθμό και τον ενδεδειγμένο τρόπο αποτελεσματικής τους αντιμετώπισης.

Πολύ συχνά γίνεται λόγος για το «φαινόμενο του Θερμοκηπίου» και τις βλαβερές του συνέπειες στην εν γένει υποβάθμιση του οικοσυστήματος. Πρόκειται για το φαινόμενο κατά το οποίο η αυξημένη ποσότητα του διοξειδίου του άνθρακα της ατμόσφαιρας απορροφά και επανακτινοβολεί προς τη γη πολύ μεγαλύτερη ποσότητα υπέρυθρης ακτινοβολίας από το κανονικό, με αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της θερμοκρασίας στην επιφάνεια της. Το φαινόμενο του θερμοκηπίου ανέκαθεν υπήρχε

δημιουργώντας έτσι ένα περιβάλλον θερμότερο και πιο φιλόξενο. Αυτό στο οποίο αναφερόμαστε σήμερα αποδίδοντας του αρνητικότερες συνέπειες είναι η τρομακτική αύξηση των αερίων του θερμοκηπίου²⁸, η οποία οφείλεται σε ανθρωπογενείς δραστηριότητες που διαταράσσουν τη φυσιολογική λειτουργία του συστήματος γης-ατμόσφαιρας. Η παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας και η εν γένει αλλαγή των κλιματολογικών συνθηκών αποτελούν αναμφίβολα σημαντικότερες περιβαλλοντικές προκλήσεις απειλώντας όχι μόνο τη χλωρίδα και την πανίδα, αλλά και μακροπρόθεσμα ολόκληρο το οικονομικό σύστημα.

Το πρωτόκολλο του Κιότο που συνετάχθη το 1997 με τη σύμφωνη γνώμη 178 κρατών, συμπεριλαμβανομένων και των ΗΠΑ, οι οποίες όμως δεν το επικύρωσαν²⁹, απετέλεσε σημείο-ορόσημο στην προσπάθεια αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προβλήματος, δεσμεύοντας την ΕΕ να μειώσει τις εκπομπές αερίων που συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου κατά 8% μεταξύ του 1990-2010.

Ένα άλλο φαινόμενο για το οποίο γίνεται συχνά λόγος είναι η εξασθένηση της περίφημης στιβάδας του όζοντος. Η στιβάδα του όζοντος είναι, ως γνωστόν, κεφαλαιώδους σημασίας για την προστασία των οικοσυστημάτων, αφού το στρώμα αυτό που βρίσκεται σε απόσταση 25-30 km πάνω από την επιφάνεια της γης λειτουργεί ως προστατευτικό στρώμα φιλτράροντας την υπεριώδη και επιβλαβή ακτινοβολία του ήλιου. Όμως, στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών παρατηρήθηκε σημαντική «εξασθένηση» του στρώματος του όζοντος, κυρίως πάνω από την Ανταρκτική, όπου σχεδόν μια ολόκληρη περιοχή έχει μείνει ακάλυπτη (τρύπα του όζοντος)³⁰. Οι συνέπειες του φαινομένου είναι εξαιρετικά σοβαρές, καθώς οι οργανισμοί αφήνονται απροστάτευτοι στην υπεριώδη ακτινοβολία. Σήμερα η

²⁸ Είναι τα αέρια που «παγιδεύουν» τη θερμότητα εμποδίζοντας την επανέκλυσή της στην ατμόσφαιρα, με αποτέλεσμα την αλματώδη αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας. Τα βασικά αέρια του θερμοκηπίου είναι οι υδρατμοί, το διοξείδιο του άνθρακα, το μεθάνιο και οι υδρογονωμένοι χλωροφθοράνθρακες. Οι χλωροφθοράνθρακες (CFCs) που χρησιμοποιούνται στα γνωστά σε όλους αεροζόλ, καθώς επίσης και σε συναφή προϊόντα που χρησιμοποιούνται σε ψυγεία και καταψύκτες είναι ουσίες που έχουν καταστροφική επίδραση στο περιβάλλον (ειδικότερα έχουν καταστρεπτική επίδραση στο στρώμα του όζοντος) και μεγάλη διάρκεια ζωής άνω των 50 ετών.

²⁹ Μολονότι ο πληθυσμός των ΗΠΑ αντιστοιχεί στο 5% του παγκοσμίου, οι ΗΠΑ παράγουν ετησίως 5,5 δις τόνους διοξειδίου του άνθρακα, δηλαδή περισσότερο από το ένα τέταρτο της συνολικής παγκόσμιας εκπομπής του συγκεκριμένου αερίου στην ατμόσφαιρα. Το πρωτόκολλο του Κιότο προέβλεπε για τις ΗΠΑ μια μείωση των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα της τάξεως του 7%. Ενδεικτική είναι η επίσημη θέση του αμερικανικού βιομηχανικού λόμπυ, το οποίο υποστηρίζει χωρίς αιδώς, ότι « το διοξείδιο του άνθρακα επιτείνει την ανάπτυξη των καλλιεργειών και με αυτό τον τρόπο θα επιλυθεί το πρόβλημα της σίτισης και επιβίωσης των διαρκώς αυξανόμενων κατοίκων της γης».

³⁰ Το στρώμα του όζοντος καταστρέφεται διότι ορισμένες ουσίες δρουν ως καταλύτες στην ατμόσφαιρα. Καταλύτης είναι κάθε ουσία η οποία μπορεί να διευκολύνει μια χημική αντίδραση παραμένοντας η ίδια αμετάβλητη. Επομένως κάθε μόριο καταλύτη μπορεί να καταστρέψει χιλιάδες μόρια όζοντος πριν απομακρυνθεί.

κυριότερη αιτία καταστροφής του όζοντος θεωρείται η επίδραση των χλωροφθοριοανθράκων³¹ (CFC's). Οι CFC's χρησιμοποιούνται σε ψυκτικά μηχανήματα και αεροζόλ, ενώ το όζον καταστρέφεται και από τα αέρια των αεριωθουμένων αεροπλάνων. Ακόμα και μια μείωση όζοντος της τάξης μόλις του 10% μπορεί να έχει ολέθριες επιπτώσεις στην υγεία του ανθρώπου, εξασθενώντας το ανοσοποιητικό σύστημα του οργανισμού και αυξάνοντας τα κρούσματα καρκίνου του δέρματος. Όμως μια πολύ σημαντική συνέπεια του φαινομένου, την οποία δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε είναι η αύξηση της θερμοκρασίας του εδάφους που προκύπτει ως επακόλουθο της αύξησης της υπερϊώδους ακτινοβολίας. Η ραγδαία αλλαγή του κλίματος που επηρεάζει –κατά το μάλλον ή ήττον- όλες τις γωνίες του πλανήτη είναι ένα παγκόσμιο πρόβλημα, που όχι σπάνια επιφέρει βίαιες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις σε όλες τις κοινωνίες.

Ιδιαίτερα ενδεικτικές είναι οι μελέτες που αφορούν στη μεταβαλλόμενη σχέση κλίματος και οικοσυστημάτων. Αν υποθέσουμε ότι κλίμα και βλάστηση διέπονται από μια δυναμική ισορροπία, αυτό σημαίνει ότι αλλαγές στο κλίμα θα σηματοδοτήσουν αυτομάτως και μεταβολές στη βλάστηση³². Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη θεώρηση μια αύξηση της θερμοκρασίας κατά 5 βαθμούς Κελσίου και της βροχής κατά 10% σε ολόκληρη της Ευρώπη, θα οδηγήσει μοιραία σε μια ανακατανομή των υπαρχόντων οικοσυστημάτων. Επιπλέον, τα διάφορα μοντέλα δείχνουν, ότι η αύξηση της θερμοκρασίας κατά 2 βαθμούς Κελσίου θα μπορούσε να επιφέρει μείωση στην παραγωγή δημητριακών της τάξεως του 10%! Βεβαίως πρέπει να υπογραμμισθεί ότι οι συνέπειες από την αλλαγή του κλίματος δεν θα είναι ίδιες σε όλες τις γεωγραφικές περιοχές. Όπως είναι αυτονόητο, περιοχές που σήμερα υποφέρουν από χαμηλές θερμοκρασίες και παγετούς θα ευνοηθούν από ένα πιο ζεστό κλίμα, γεγονός που θα επιφέρει και σημαντικότερες αλλαγές στον «agro-ecological» χάρτη. Μάλιστα, οι μελετητές υποστηρίζουν, ότι το νέο γεωγραφικό όριο ευδοκίμησης του καλαμποκιού θα είναι 200 km βορειότερα απ' ότι είναι σήμερα.

Εν κατακλείδι, σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να λησμονούμε, ότι οι τρομακτικές αλλαγές που επέρχονται από τη μεταβολή του παγκόσμιου κλίματος επηρεάζουν καταλυτικά όχι μόνο τις τωρινές γενιές, αλλά και τις μελλοντικές, φθάνοντας κάποιες φορές στο σημείο να υποθηκεύουν το οικολογικό τους μέλλον.

³¹ Τα αναπτυσσόμενα κράτη δεσμεύθηκαν με το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ το 1987 να μειώσουν κατά το ήμισυ την κατανάλωση και την παραγωγή των CFC μέχρι το 2005, ενώ προσδιορισμένος στόχος για το 2007 είναι να περιορισθούν τα αέρια αυτά κατά 85%.

³² Γ.Α.Θεοχαράτος *Μαθήματα Φυσικής Κλιματολογίας* – Σύγγραμμα του Τμήματος Φυσικών Επιστημών του ΕΚΠΑ, Αθήνα 1998, σσ.52-54

Ένα άλλο πολύ σημαντικό παγκόσμιο πρόβλημα είναι η πτώχευση της βιοποικιλότητας. Κάθε μέρα πολλά είδη ζώων και φυτών εξαφανίζονται εξαιτίας της ανθρώπινης παρέμβασης που βίαια διαταράσσει τη λεπτή οικολογική ισορροπία. Οι βασικότεροι λόγοι που ευθύνονται για την πτώχευση της βιοποικιλότητας είναι ο υπερπληθυσμός, η εισαγωγή κάποιων ειδών που διαταράσσουν τη λεπτή ισορροπία των υπάρχοντων φυτών και ζώων, η μόλυνση του περιβάλλοντος και βεβαίως η αλλαγή των κλιματολογικών συνθηκών. Η βιοποικιλότητα εμπλουτίζει τη ζωή μας με τρόπο τόσο σημαντικό, καθιστώντας ακόμα και την προσπάθεια αποτίμησης του αδύνατη. Οι άνθρωποι πάντα βασίζονταν στην ποικιλία της γης για να αντλήσουν όλα όσα ήταν απαραίτητα για να τραφούν, να βρουν καταφύγιο και να διατηρηθούν υγιείς. Εξάλλου δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι η ίδια η φύση μέσα από την ποικιλία των ειδών και την πολυμορφία τους μας προσφέρει μοντέλα ιατρικής έρευνας, ώστε να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά τις ασθένειες³³. Η βιοποικιλότητα συνεισφέρει καθοριστικά στην ενίσχυση της παραγωγικότητας των φυσικών συστημάτων, καθώς διάφοροι οργανισμοί είναι υπεύθυνοι για την ανακύκλωση οργανικών στοιχείων και τη διατήρηση της παραγωγικότητας του εδάφους. Η γενετική ποικιλία είναι επίσης πολύ σημαντική για την εν γένει εξέλιξη. Η απώλεια των ειδών μειώνει ακολούθως και την ποικιλία των γονιδίων και επομένως και του γενετικού υλικού που απαιτείται, ώστε να μπορέσουν τα είδη να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Ως η πλέον σημαντική αιτία για τον δραματικό περιορισμό της βιοποικιλότητας τείνει να προβάλλεται η αποψίλωση των τροπικών δασών εξαιτίας της επιχειρούμενης μετατροπής τους σε αγροτική γη και σε καύσιμη ύλη. Μέσα στα τελευταία τριάντα χρόνια έχει καταστραφεί πάνω από το 15% του δάσους του Αμαζονίου. Πρέπει κανείς να έχει στο μυαλό του, ότι τα τροπικά δάση που καλύπτουν το 6% της παγκόσμιας έκτασης αποτελούν το καταφύγιο για πάνω από τα μισά γνωστά είδη. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια γίνεται μια σημαντική προσπάθεια για την κατάρτιση ενός καταλόγου που θα περιλαμβάνει όλα τα ζωικά και φυτικά είδη του πλανήτη (The Whole Earth Catalog). Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η κατάσταση, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τα στατιστικά στοιχεία: Πάνω από έντεκα χιλιάδες είδη

³³ Π.χ οι ερευνητές μελετούν τον τρόπο με τον οποίο τα δελφίνια, οι φάλαινες και οι πιγκουίνοι χρησιμοποιούν το οξυγόνο κατά τη διάρκεια μακράς παραμονής τους κάτω από την επιφάνεια του νερού, ώστε να εφαρμόσουν τις μεθόδους για την αποτελεσματικότερη θεραπεία των ανθρώπων που πάσχουν από ασθένειες των πνευμόνων ή έχουν υποστεί εγκεφαλικό επεισόδιο.

ζώων και φυτών απειλούνται με εξαφάνιση, ένα τρίτο περίπου των κοραλλιογενών υφάλων αναμένεται να εξαφανιστεί τα επόμενα τριάντα χρόνια, ενώ δεκαπέντε περίπου εκτάρια δάσους χάνονται κάθε χρόνο. Ο βιολόγος Edward O. Wilson υποστηρίζει στο βιβλίο του *The Future of Life* ότι «εάν δεν αλλάξουμε τον τρόπο δράσης μας, τα μισά είδη χλωρίδας και πανίδας ίσως εξαφανιστούν μέχρι το τέλος του αιώνα».

Δεν είναι λίγοι αυτοί που κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου προειδοποιώντας για έναν Αρμαγεδώνα, σπεύδοντας να επισημάνουν ότι τόσο ταχύ ρυθμό εξαφάνισης των ειδών έχει να δει η ανθρωπότητα από την εποχή των δεινοσαύρων. Και ο Wilson αφήνει το ρητορικό ερώτημα να πλανάται: «*Τι θα συμβεί εάν οι επερχόμενες γενιές δεν έχουν τη δυνατότητα να δουν ένα πάντα ή μια φάλαινα;*»³⁴

Ένα άλλο περιβαλλοντικό πρόβλημα που προβάλλεται πολύ συχνά είναι η εξάντληση των υδάτινων πόρων. Λέγεται μάλιστα ότι, ενώ πολλοί από τους πολέμους του προηγούμενου αιώνα είχαν ως διακύβευμα το πετρέλαιο, οι πόλεμοι του μέλλοντος θα γίνουν για το νερό. Βεβαίως και στην περίπτωση του νερού, όπως και της τροφής, δεν είναι ακριβές ότι δεν επαρκεί γι όλους. Πρόκειται για έναν άνισα καταμεμημένο φυσικό πόρο. Λιγότερες από δέκα χώρες κατέχουν περίπου το 60% των διαθέσιμων πηγών πόσιμου νερού. Ενδεικτικό είναι, ότι σε έναν Αιγύπτιο αντιστοιχούν μόλις 30 κυβικά νερού το χρόνο, σε έναν Έλληνα 3.000 κυβικά, ενώ σε έναν Ισλανδό η αντίστοιχη ποσότητα ξεπερνάει τα 700.000 κυβικά! Παρόλο που ο κόσμος αποτελείται κατά 70% από νερό, μόνο το 2,5% είναι πόσιμο και μόνο ένα μικρό κομμάτι αυτού είναι προσβάσιμο, ενώ καθένας από μας χρειάζεται περίπου 50 λίτρα ημερησίως για να καλύψει τις βασικές ανάγκες του. Στις μέρες μας 1,1 δις. άνθρωποι δεν έχουν πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό, ενώ πάνω από 2,4 δις ζουν στερούμενοι κάθε συνθήκης υγιεινής που θεωρείται πλέον αυτονόητη στον αναπτυγμένο και καλοζωισμένο κόσμο. Σύμφωνα με το Γραμματέα του Ο.Η.Ε Kofi Annan «εάν δεν αλλάξουμε στάση και δεν δράσουμε αποφασιστικά, μέχρι το 2025 τα δύο τρίτα του παγκόσμιου πληθυσμού θα ζουν σε χώρες που θα αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα ανεπάρκειας νερού».

Το νερό, αν και ως διαφιλονικούμενο αγαθό σπάνια αποτελεί τη μοναδική αιτία γεωπολιτικής έντασης και σύγκρουσης, εντούτοις, δρώντας συμπληρωματικά, μπορεί

³⁴ Edward O. Wilson, *The Future of Life*, New York: Alfred Knopf, 2002, σ. 105

να οδηγήσει σε διασυννοριακές εντάσεις που υπονομεύουν, όπως είναι ευνόητο την εθνική ασφάλεια.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Γάγγης, που προκάλεσε εντάσεις ανάμεσα στην Ινδία και το Μπαγκλαντές . Εξάλλου, δεν μπορεί να είναι άνευ συνεπειών το γεγονός, ότι το 50% του πληθυσμού της Μ. Ανατολής εξαρτάται από νερό που πηγάζει από άλλο κράτος! Μάλιστα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι 2003 είχε ανακηρυχθεί ως το παγκόσμιο έτος του νερού και μάλιστα αποφασίστηκε η ίδρυση ενός νέου οργανισμού στο πλαίσιο πάντα του ΟΗΕ, ο οποίος θα είναι επιφορτισμένος με τη ρύθμιση των διαφορών και την αποφυγή διενέξεων για το νερό. Εξάλλου δεν θα ήταν δυνατόν να παραμείνουμε απαθείς όταν έχουν ήδη καταγραφεί 17 εν δυνάμει εστίες «πολέμων για το νερό»³⁵. Αξίζει εξάλλου να επισημανθεί, ότι το νερό συνδέεται με το Παλαιστινιακό ζήτημα που παραμένει άλυτο επί δεκαετίες, καθώς το Ισραήλ αντλεί το 40% περίπου των υδάτινων πόρων που χρειάζεται από τα κατεχόμενα εδάφη.

Πάντως είναι γεγονός, ότι παρά την έλλειψη του νερού που σήμερα είναι περισσότερο έντονη από ποτέ και τις συχνές προστριβές και εντάσεις ανάμεσα στα 145 κράτη που μοιράζονται ποτάμια και άλλους υδάτινους πόρους, πολλοί είναι αυτοί που αισιοδοξούν, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι ποτέ μέχρι σήμερα το νερό δεν αποτέλεσε τη μοναδική αιτία πολέμου. Ο πρόεδρος της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα φράγματα, ο καθηγητής Καντέρ Ασμάλ ανήκει στους θιασώτες της άποψης αυτής, υποστηρίζοντας ότι «το νερό είναι καταλύτης για την ειρήνη και όχι αιτία πολέμου».

Τα προβλήματα στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω τείνουν πλέον να θεωρούνται ως τα προβλήματα με την εντονότερη υπερεθνική διάσταση. Εντούτοις αξίζει να γίνει μια πολύ περιεκτική αναφορά σε κάποια άλλα που τείνουν να θεωρούνται περισσότερο περιφερειακά, αλλά είναι εξίσου ανησυχητικά.

Η απερίημωση είναι ένα τέτοιο πρόβλημα. Πρόκειται για την απώλεια του λεπτού στρώματος εδάφους που σχηματίζεται πολύ αργά με την πάροδο του χρόνου και έχει ως συνέπεια το να χάνει η γη την παραγωγική της ικανότητα. Υπολογίζεται ότι ετησίως η απώλεια του εδάφους ανέρχεται σε 30 περίπου τόνους ανά εκτάριο και επομένως ο ρυθμός απώλειας είναι 20-40 φορές ταχύτερος από τον αντίστοιχο που απαιτείται για την αναπλήρωση και αποκατάσταση του. Βεβαίως, θα ήταν αφέλεια να μην αντιληφθεί κανείς ότι το πρόβλημα της απερίημωσης συνδέεται πολύ στενά με

³⁵ Στο πλαίσιο του παγκόσμιου φόρουμ για το νερό που διεξήχθη στο Κιότο ως «καυτά σημεία» του πλανήτη αναφορικά με τη διεκδίκηση διαφιλονικούμενων υδάτινων πόρων αναγνωρίστηκαν η κοίτη των Γάγγη-Βραχμαπούτρα στη Νότιο Ασία, το Σαλγούν, που προμηθεύει νερό στην Κίνα, τη Βιρμανία και την Ταϊλάνδη, καθώς επίσης και οι ποταμοί Οκαβάνγκο και Λίμποπο στη Νότια Αφρική.

την εν γένει αλλαγή του κλίματος, την πτώχευση της βιοποικιλότητας και την έλλειψη του νερού. Η απερίημωση αποτελεί μόνο ένα μικρό κομμάτι του φαύλου κύκλου που συνδέει τη μείωση της παραγωγικότητας της γης με τη μείωση της τροφής, την οικονομική κρίση και τελικά τη φτώχεια, η οποία όπως έχει πολλάκις αποδειχθεί μπορεί να οδηγήσει σε πολιτική και κοινωνική αστάθεια, μετακινήσεις πληθυσμών και διασυννοριακές εντάσεις, αφού οι δημογραφικές πιέσεις σε χώρες όπου δεν υπάρχει αφθονία φυσικών πόρων γίνονται συχνά αιτία συρράξεων. 250 εκ. άνθρωποι ζουν σε περιοχές που πλήττονται από την απερίημωση³⁶, ενώ ένα δις σε περιοχές που απειλούνται από αυτήν.

Επίσης, η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, η οποία θα ήταν σκόπιμο να ειδωθεί σε συνδυασμό με την εξάντληση των φυσικών πόρων και την ανεπάρκεια τροφής είναι ένα ακόμα πρόβλημα, που όμως δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παγκόσμιο.

Αν και ο πληθυσμός της γης αυξάνεται, είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι επιβραδύνεται σημαντικά ο ρυθμός αυτής της αύξησης³⁷. Αυτά ίσως να είναι τα καλά νέα, όμως παρά τη γενική τάση που αναφέραμε, η μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού παρατηρείται στις περιοχές με τη μεγαλύτερη φτώχεια³⁸. Την ίδια στιγμή που ο πληθυσμός αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο, η τροφή αυξάνεται σύμφωνα με τον Malthus με αριθμητική πρόοδο, γεγονός που αναπότρεπτα θα οδηγούσε τη γη στην καταστροφή της, καθώς η τροφή δε θα επαρκούσε για να συντηρήσει τον πληθυσμό³⁹. Ο Malthus διαψεύσθηκε, διότι δεν είχε λάβει υπόψη του τη σημασία της μετανάστευσης και της τεχνολογικής ανάπτυξης. Σήμερα όμως, το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού διάγει τον βίο του υπό την απειλή της πείνας, δύο δις στερούνται πρόσβασης σε ασφαλή και θρεπτική τροφή, ενώ 800 εκ. εξ' αυτών – συμπεριλαμβανομένων και 300 εκ παιδιών- είναι χρόνια υποσιτισμένοι⁴⁰. Γι' αυτό

³⁶ Συνθήκη για την καταπολέμηση της απερίημωσης έχει υπογραφεί από 169 κράτη, όμως η εφαρμογή της παρακωλύεται από τη μη εξασφάλιση βιώσιμων πόρων χρηματοδότησης.

³⁷ Ο παγκόσμιος πληθυσμός αυξήθηκε από το 1950 έως το 1975 κατά 64%, ενώ από το 1975 έως το 2000 κατά 48%.

³⁸ Οι περισσότεροι απόλυτα φτωχοί βρίσκονται στην Ασία, ενώ η Αφρική κάνει διαρκώς βήματα προς τα πίσω και είναι ακριβώς σε αυτές τις ηπείρους που οι άνθρωποι πεθαίνουν κατά χιλιάδες από το aids, τη μαλάρια, τη χολέρα και τη φυματίωση. Παγκοσμίως αναμένεται να χάσουν τη ζωή τους από το aids μέχρι το 2020 68 εκ. άνθρωποι, ενώ τα 55 εκ. από αυτούς βρίσκονται μόνο στην υποσαχάρια Αφρική.

³⁹ Geoffrey McNicoll, "Malthus for the Twenty-First Century", *Population and Development Review*, Vol.24, No.2 (Jun, 1998), σσ.309-316

⁴⁰ Mark W. Rosegrant, Mercedita A. Sombilla, "Critical Issues Suggested by Trends in Food, population and the Environment to the Year 2020", *American Journal of Agricultural Economics*, Vol.79, Proceedings Issue (Dec.,1997), σσ.1467-1470

ακριβώς και οι Νεομαλθουσιανοί⁴¹ επιμένουν, ότι η καταστροφή είναι αναπότρεπτη. Όμως στην πραγματικότητα το πρόβλημα είναι η σκανδαλώδης ανισότητα στην κατανομή τόσο της τροφής, όσο και των υπολοίπων φυσικών πόρων. Το 25% περίπου των κατοίκων του εκβιομηχανισμένου Βορρά καταναλώνουν το 80% της ενέργειας και των άλλων φυσικών πόρων, ενώ ο καλοταϊσμένος «Τελευταίος Άνθρωπος» του Βορρά επιβαρύνει περίπου δώδεκα φορές περισσότερο το περιβάλλον συγκριτικά με το μέσο κάτοικο του Νότου. Γι' αυτό άλλωστε δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι όσοι επιμένουν να προβάλλουν το ζήτημα του υπερπληθυσμού ως περιβαλλοντικό πρόβλημα, απλά το κάνουν προσπαθώντας να συγκαλύψουν το σκάνδαλο της εφιαλτικά άνισης κατανομής των πόρων!

⁴¹ Υποστηρίζουν ότι η καταστροφή είναι αναπότρεπτη, διότι δεν υπάρχουν πλέον ανεκμετάλλευτες εκτάσεις και η τεχνολογία δεν μπορεί να επιτύχει σημαντική αύξηση της γεωργικής παραγωγής (ήδη παρατηρείται επιβράδυνση της).

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας η γράφουσα έχει επιλέξει να επικεντρωθεί στη σχέση ανάμεσα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και το ξέσπασμα των συγκρούσεων, προσπαθώντας να φωτίσει μέσα από αυτή την οπτική την έννοια της περιβαλλοντικής ασφάλειας και να καταδείξει ότι όντως η περιβαλλοντική υποβάθμιση αποτελεί μια σοβαρότατη απειλή κατά της εθνικής ασφάλειας, που αν και μη στρατιωτική, είναι εξίσου –αν όχι και περισσότερο-επικίνδυνη και αξίζει όχι μόνο της προσοχής, αλλά και της δραστηριοποίησης μας. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να καταστήσει την περιβαλλοντική διάσταση της ασφάλειας περισσότερο εμπειρική και μολονότι αυτή η οπτική θα μπορούσε να εκληφθεί ως λιγότερο φιλόδοξη, είναι εντούτοις περισσότερο ακριβής⁴².

Εντυπωσιακή είναι η αναντιστοιχία ανάμεσα στην ανεξάντλητη υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφορικά με τις κοινωνικές επιπτώσεις της περιβαλλοντικής αλλαγής και την ελάχιστη διερευνημένη σχέση ανάμεσα στην περιβαλλοντική αλλαγή και το ξέσπασμα συγκρούσεων.

Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το ιστορικό περιστατικό που περιγράφει ο Angus Mackay και το οποίο έλαβε χώρα το 15^ο αιώνα στο βασίλειο της Καστίλης στην Ισπανία⁴³. Το Μάρτιο του 1462 σφοδρές κοινωνικές ταραχές συγκλόνισαν ολόκληρη την περιοχή της σημερινής Σεβίλλης, καθώς ο λαός διαμαρτυρόταν έντονα για τη ραγδαία αύξηση της τιμής του ψωμιού που ήταν παρελκόμενο σφοδρών πλημμύρων που έπληξαν εκείνη τη χρονιά την περιοχή έχοντας ως συνέπεια την καταστροφή των σιτηρών.

Η μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην περιβαλλοντική αλλαγή και το ξέσπασμα των συγκρούσεων παρουσιάζει αναμφίβολα μια σειρά δυσκολιών, τόσο μεθοδολογικών, όσο και εννοιολογικών⁴⁴:

1. Πολλές φορές εντοπίζεται η τάση των μελετητών να δίνουν έμφαση μόνο στις εκφάνσεις εκείνες της περιβαλλοντικής αλλαγής που οφείλονται στον ανθρώπινο παράγοντα, τείνοντας να αγνοούν και να παραβλέπουν

⁴² Nina Graeger, *ό.π.* σ. 113

⁴³ Angus MacKay στο "Climate and Popular Unrest in Late Medieval Castile" στο : T.M. Wigley, M.J. Ingram and G. Farmer (επ.), *Climate and History: Studies in Past Climates and their Impact on Man*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, σσ 356-376

⁴⁴ Thomas F. Homer-Dixon, "On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", *International Security*, Vol.16, No2 (Autumn 1991), σσ. 79-85

- σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως είναι η καταστροφή των δασών, η απερήμωση και η υποβάθμιση της ποιότητας του εδάφους.
2. Επίσης δεν πρέπει κανείς να παραγνωρίζει πως το περιβαλλοντικά-κοινωνικά συστήματα δεν προσφέρονται για εύκολες αναλύσεις, καθώς χαρακτηρίζονται από σύνθετο πλέγμα μη γραμμικών αιτιωδών σχέσεων και επιπτώσεων, στο πλαίσιο των οποίων υπάρχει πληθώρα παρεμβαλλόμενων μεταβλητών που αλληλεπιδρούν.
 3. Η ανάλυση της προαναφερόμενης σχέσης μεταξύ της περιβαλλοντικής αλλαγής και των συγκρούσεων είναι ένα εγχείρημα επίπονο και απαιτητικό που προϋποθέτει διεπιστημονική προσέγγιση.
 4. Τέλος θα μπορούσε να επισημανθεί ότι –όπως ακροθιγώς έχει ήδη αναφερθεί- η ρεαλιστική οπτική που κυριαρχεί στις διεθνείς σχέσεις και στη μελέτη των ζητημάτων ασφαλείας είναι ακατάλληλη, καθώς επιμένει με πείσμα να βλέπει τον κόσμο στεγανά περιχαρακωμένο και χωρισμένο σε εδαφικά κυρίαρχα έθνη-κράτη, οπτική που σίγουρα μας απομακρύνει από την εμπέδωση του διεθνικού χαρακτήρα των περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα οποία όπως θα υποστηριχθεί στη συνέχεια δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν ικανοποιητικά στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, αλλά απαιτείται η διακρατική συνεργασία.

Συνεχίζοντας κρίνεται όχι μόνο σκόπιμη, αλλά και απολύτως αναγκαία η διασαφήνιση κάποιων εννοιών, οι οποίες είναι θεμελιώδους σημασίας για την επιχειρούμενη εξέταση της δύσκολης σχέσης ανάμεσα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και το ξέσπασμα των συγκρούσεων.

Μια τέτοια έννοια είναι αυτή της «περιβαλλοντικής αλλαγής»⁴⁵ που στο παρόν πλαίσιο θα χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ανθρωπογενούς αιτίας παρακμή της ποιότητας και ποσότητας των ανανεώσιμες πηγών, η οποία λαμβάνει χώρα με ρυθμούς ταχύτερους από αυτούς που χαρακτηρίζουν τη φυσική διαδικασία.

Η περιβαλλοντική αλλαγή είναι μια από τις τρεις αιτίες εξάντλησης των ανανεώσιμων πηγών, μαζί με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και την σκανδαλώδη -σε πολλές περιπτώσεις- ανισότητα στην κατανομή των φυσικών πόρων⁴⁶.

⁴⁵ Thomas F. Homer-Dixon, "Environmental Scarcities and Violent Conflict", *International Security*, Vol.19, No.1 (Summer 1994), σσ. 8-9

⁴⁶ Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να επισημανθεί η βασική διάκριση ανάμεσα στις ανανεώσιμες φυσικές πηγές (όπως είναι το νερό, τα δάση κ.α) και στους μη ανανεώσιμους πόρους όπως είναι τα ορυκτά.

Εν ολίγοις θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί με τρόπο παραστατικό πως την ίδια στιγμή που περιορίζεται η ποσότητα και υποβαθμίζεται η ποιότητα των φυσικών πόρων, η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού περιορίζει έτι περαιτέρω το μερίδιο φυσικού πλούτου που αναλογεί σε κάθε άτομο, κατάσταση που επιδεινώνεται δραματικά από την ανισότητα στην κατανομή των πόρων.

Η έννοια της «περιβαλλοντικής σπανιότητας»⁴⁷ (environmental scarcity) η οποία συνυφαίνεται με την εν γένει περιβαλλοντική υποβάθμιση και κρίση ενσωματώνει τους τρεις παράγοντες που ευθύνονται για την ανεπάρκεια των πόρων, ενώ η πληθώρα των εμπειρικών στοιχείων καθιστά ηλίου φαινότερο πως όταν η περιβαλλοντική αλλαγή και η αύξηση του πληθυσμού αλληλεπιδρούν με την άνιση κατανομή του φυσικού πλούτου, τότε οι επιπτώσεις είναι εξαιρετικά σοβαρές και επικίνδυνες για τη σταθερότητα και την ασφάλεια.

Δύο ακόμα έννοιες κεντρικής σημασίας για την παρούσα ανάλυση που αξίζει να τύχουν της προσοχής μας είναι η «κατάκτηση/αιχμαλώτιση των πόρων» (Resource Capture) και η «οικολογική περιθωριοποίηση» (Ecological Marginalization)⁴⁸.

«Κατάκτηση/αιχμαλώτιση των πόρων» λαμβάνει χώρα όταν με αφορμή τη δραστική υποβάθμιση της ποιότητας και ποσότητας των ανανεώσιμων φυσικών πόρων σε συνδυασμό με την ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, μια κοινωνικά ισχυρή ομάδα ενθαρρύνεται να μεταβάλει προς όφελος της την κατανομή των φυσικών πόρων, επιβαρύνοντας την κατάσταση για τις ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες.

«Οικολογική Περιθωριοποίηση» προκύπτει όταν η ήδη υπάρχουσα ανισότητα στην κατανομή των πόρων συνδυάζεται με την εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού οδηγώντας τον στην μετανάστευση προς οικολογικά ευάλωτες περιοχές, όπως είναι τα παράλια, οι όχθες ποταμών και οι δασικές εκτάσεις. Η μεγάλη πυκνότητα του πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές σε συνδυασμό με την έλλειψη της απαραίτητης τεχνογνωσίας και κεφαλαίων οδηγεί νομοτελειακά σε περιβαλλοντική καταστροφή και χρόνια φτώχεια.

Ενδιαφέρουσα και σκόπιμη κρίνεται η παράθεση δύο χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, ώστε να καταστούν σαφείς οι προαναφερόμενες έννοιες.

⁴⁷ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σσ 9

⁴⁸ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σσ 10-15

Η ανεπάρκεια των υδάτινων πόρων στην κατεχόμενη δυτική όχθη του Ιορδάνη ποταμού συνιστά ένα ιδιαίτερος εύγλωττο παράδειγμα για την περίπτωση της «κατάκτησης /αιχμαλώτισης των πόρων».

Οι ανάγκες του Ισραήλ σε νερό ξεπερνάνε ετησίως κατά 10% περίπου τα διαθέσιμα αποθέματα του (συμπεριλαμβανομένων και των αναγκών των εποίκων στις κατεχόμενες περιοχές και τα υψίπεδα του Γκολάν)⁴⁹. Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς το γεγονός ότι με την αύξηση του πληθυσμού, αναμένεται πως στο χρονικό ορίζοντα των τριάντα επόμενων χρόνων, οι ανάγκες του Ισραήλ σε νερό θα ξεπεράσουν κατά 40% τη δυνατότητα του να τις καλύψει ικανοποιητικά!⁵⁰

Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι το 40% περίπου του νερού του Ισραήλ πηγάζει από τις κατεχόμενες περιοχές και σίγουρα δεν χρειάζεται να είναι κανείς εξαιρετικά ευρύνους για να κάνει σκέψεις για τη γεωπολιτική σημασία του γεγονότος αυτού και το ειδικό βάρος του στην εξέλιξη των αραβο-ισραηλινών σχέσεων...

Η ισραηλινή κυβέρνηση περιορίζει την κατανάλωση νερού στους Άραβες της Δυτικής Όχθης, ενώ ένας ισραηλινός έποικος καταναλώνει ημερησίως τέσσερις φορές περισσότερο νερό από έναν Άραβα⁵¹. Οι Άραβες αγρότες υποφέρουν, καθώς συχνά τα πηγάδια τους αποξηραίνονται ως αποτέλεσμα νέων γεωτρήσεων που κάνουν οι Ισραηλινοί σε κοντινή απόσταση. Οι πρακτικές αυτές σε συνδυασμό με την υψηλότερη φορολόγηση της καλλιεργήσιμης γης και πληθώρα άλλων περιορισμών στην αγροτική δραστηριότητα των Αράβων της Δυτικής Όχθης, έχει ως επακόλουθο πολλοί να εγκαταλείπουν τη γη τους και να συνωστίζονται στις πόλεις.

Μετά από όσα αναφέρθηκαν πρέπει βεβαίως κανείς να επισημάνει ότι η αιτιώδης σχέση ανάμεσα σε αυτές τις διαδικασίες και τις ταραχές που σημειώνονται στις κατεχόμενες περιοχές δεν είναι απόλυτα σαφής, καθώς ενεργούν και πολλοί άλλοι πολιτικοί, οικονομικοί και ιδεολογικοί παράγοντες. Θα ήταν όμως μάλλον λογικό να συλλογισθεί κανείς ότι η σπανιότητα των υδάτινων πόρων και οι επακόλουθες

⁴⁹ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ 14

⁵⁰ Joyce R. Starr, "Water Wars", *Foreign Policy*, No.82 (Spring 1991), σ. 27 Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά καιρούς Ισραηλινοί αξιωματούχοι συζητάνε το ενδεχόμενο εισαγωγής νερού από την Τουρκία, γι αυτό και έχουν λάβει χώρα διαπραγματεύσεις με τουρκικές ιδιωτικές εταιρείες. Το κόστος όμως για την κατασκευή της αναγκαίας υποδομής ώστε να τεθεί σε εφαρμογή το μεγαλεπίβολο αυτό σχέδιο -σύμφωνα ακόμα και με τους πιο μετριοπαθείς υπολογισμούς- αναμένεται να ξεπεράσει τα 200 εκ. δολάρια.

⁵¹ Εξαιρετικά ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι από το 1967 δεν έχει επιτραπεί στους Άραβες να ανοίξουν πηγάδια για αρδευτικούς σκοπούς, ενώ η Mekorot, η ισραηλινή εταιρία υδρεύσεως έχει ανοίξει πάνω από τριάντα πηγάδια για την υδροδότηση των εποίκων!

οικονομικές επιπτώσεις δεν μπορούν να είναι δίχως σημασία στο πλαίσιο της Ιντιφάντα⁵²...

Εκατοντάδες άρθρα έχουν γραφτεί και δημοσιευθεί αναφορικά με το ζήτημα των υδάτινων πόρων στη Μέση Ανατολή, αλλά η αλήθεια είναι πως δεν υπάρχουν ακόμα αντικειμενικά και αξιόπιστα στοιχεία στα οποία θα μπορούσε κανείς να βασισθεί για να διατυπώσει κρίσεις και αξιολογήσεις. Τα υπάρχοντα στοιχεία ερμηνεύονται μεροληπτικά και χειραγωγούνται από τις εκάστοτε πολιτικές προτιμήσεις και επιδιώξεις. Αυτό όμως που δεν αμφισβητείται είναι πως αφενός οι Παλαιστίνιοι δεν έχουν την παραμικρή δυνατότητα να λάβουν αποφάσεις αναφορικά με το μέλλον των υδάτινων πόρων τους και αφετέρου χωρίς μια πραγματικά βιώσιμη συμφωνία κατανομής των υδάτινων πόρων ανάμεσα στο Ισραήλ, τη Δυτική Όχθη, την Ιορδανία και τη Συρία από τη μια πλευρά και το Ισραήλ και τη Λωρίδα της Γάζας από την άλλη, είναι αδύνατον να υπάρξει ουσιώδης πρόοδος στην επίλυση των διαφορών που ταλανίζουν εδώ και δεκαετίες τη Μέση Ανατολή⁵³.

Όσον αφορά την προαναφερθείσα έννοια της «οικολογικής περιθωριοποίησης» χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Φιλιππίνων που βεβαίως δεν είναι η μοναδική, καθώς το φαινόμενο εμφανίζεται με εντυπωσιακή συχνότητα επηρεάζοντας εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων από τα Ιμαλάια έως τη Κόστα Ρίκα και από τη Βραζιλία έως την Ινδονησία.

Η άνιση κατανομή της γόνιμης καλλιεργήσιμης γης σε συνδυασμό με την ταχύτατη αύξηση του πληθυσμού ωθεί προς τη μετανάστευση στις σχετικά εύκολα αξιοποιήσιμες εκτάσεις στα υψίπεδα της χώρας. Ο φαύλος κύκλος της περιβαλλοντικής κρίσης ξεκίνησε ήδη με τους Ισπανούς και Αμερικανούς αποικιοκράτες, οι οποίοι αποχώρησαν αφήνοντας ως βαριά κληρονομιά μια σκανδαλωδώς άνιση κατανομή της καλλιεργήσιμης γης, την οποία όμως φρόντισε με κάθε τρόπο να διατηρήσει η ισχυρή ελίτ των μεγαλογεωκτημόνων, η οποία και ευνοείτο. Από το Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά η επανάσταση της τεχνολογίας αύξησε εντυπωσιακά τη γεωργική παραγωγή συμβάλλοντας θετικά στην αποπληρωμή του υπέρογκου εξωτερικού χρέους της χώρας. Παρόλο που αυτές οι εξελίξεις τόνωσαν την ανάγκη για εργατικό δυναμικό στο χώρο της γεωργίας, εντούτοις δεν μπορούσε να απορροφηθεί ικανοποιητικά ένας πληθυσμός που

⁵² Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ 14

⁵³ Joyce R. Starr, *ό.π.*, σσ 25-26

αυξανόταν με ταχύτατο ρυθμό που κυμαινόταν από 2, 5 έως 3% ετησίως⁵⁴. Έτσι δημιουργήθηκε ανεργία η οποία δεν μπορούσε να βρει διέξοδο στην περιορισμένη αστική εκβιομηχάνιση και μοιραία υπήρξε συμπίεση των ημερομισθίων. Εκατομμύρια οικονομικά απελπισμένων ακτημόνων συνωστίστηκαν στις ήδη επιβαρημένες πόλεις όπως είναι η Μανίλα αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον, ενώ άλλοι κινήθηκαν προς τα υψίπεδα της χώρας ευελπιστώντας να ασχοληθούν με τη γη. Όμως μην έχοντας ούτε τα απαραίτητα επενδυτικά κεφάλαια, ούτε και την τεχνογνωσία, έθεσαν τα θεμέλια ενός νέου φαύλου κύκλου περιβαλλοντικής υποβάθμισης, ευνοώντας με τις υιοθετούμενες πρακτικές τους την αποδάσωση⁵⁵, τη διάβρωση και την απερήμωση. Το αποτέλεσμα όπως ήταν φυσικό ήταν η μείωση της αγροτικής παραγωγής και η περαιτέρω υποβάθμιση της ποιότητας της καλλιεργήσιμης γης.

⁵⁴ Ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού των Φιλιππίνων είναι ανάμεσα στους υψηλότερους σε ολόκληρη την νοτιοανατολική Ασία!

⁵⁵ Οι Φιλιππίνες αποτελούν δραματική περίπτωση καταστροφής των δασών, καθώς από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως τις μέρες μας έχουν απομείνει μόλις 7,6 εκατομμύρια εκτάρια δασικής έκτασης από τα 16 εκατομμύρια εκτάρια που ήταν κάποτε!

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΥΠΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΠΟΥ ΕΚΚΙΝΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ

Προχωρώντας θα επιχειρηθεί να σκιαγραφηθούν οι τύποι των συγκρούσεων που συνδέονται με την περιβαλλοντική κρίση. Τι θα συμβεί εάν μειωθεί δραστικά η αγροτική παραγωγή; Εάν οι αναπτυσσόμενες χώρες διολισθήσουν στη φτώχεια, εάν μεγάλες πληθυσμιακές μάζες μετακινηθούν από τις εστίες τους λόγω ανεπάρκειας των φυσικών πόρων; Τι είδους συγκρούσεις μπορεί να προκύψουν από όλη αυτή την αναταραχή που μπορεί να διαταράξει δραματικά τις κοινωνικές σχέσεις και την εύρυθμη λειτουργία των θεσμών με μοιραία και αναπότρεπτη συνέπεια την ίδια την αποσταθεροποίηση του συστήματος;

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι τρεις είναι οι βασικοί τύποι των συγκρούσεων που μπορούν να προκύψουν από την σοβαρή υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Πρέπει όμως να έχει κανείς στο μυαλό του ότι σπανίως στην πραγματικότητα συναντώνται στην καθαρή μορφή τους, όπως θα σκιαγραφηθεί παρακάτω.

1. Ο πρώτος τύπος αφορά στις **διακρατικές συγκρούσεις που έχουν ως διακύβευμα σπανίζοντες πόρους**. Στην περίπτωση αυτή είναι όχι μόνο σκόπιμο αλλά και αναγκαίο να γίνει διάκριση ανάμεσα στους ανανεώσιμους και στους μη ανανεώσιμους φυσικούς πόρους και να επισημανθεί ότι σύμφωνα με τα υπάρχοντα εμπειρικά στοιχεία, τα κράτη συγκρούονται πιο συχνά για τους μη ανανεώσιμους φυσικούς πόρους⁵⁶. Οι λόγοι για αυτή τη διαπίστωση είναι δύο: α) Το πετρέλαιο και τα ορυκτά μπορούν άμεσα να μεταφραστούν σε ισχύ για το κράτος, σε σχέση με τα δάση, τη γη και τα ψάρια, που βεβαίως και αυτά σχετίζονται άμεσα με την ευημερία, αλλά πρέπει να μεσολαβήσει μια ολόκληρη σειρά διαδικασιών για να επιτευχθεί αυτό, γεγονός που καθιστά το ποθητό αποτέλεσμα λιγότερο βέβαιο και περισσότερο χρονικά απομακρυσμένο. β) Οι χώρες εκείνες που είναι εξαρτημένες από άλλες για την απόκτηση ανανεώσιμων φυσικών πόρων και κατά τρόπο αυτόνομο θα είχαν συμφέρον να επιτεθούν για να βελτιώσουν τη θέση τους, είναι συνήθως ασθενείς και συνεπώς η επιθετική τους

⁵⁶ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ 19

δυνατότητα είναι εξαιρετικά περιορισμένη, γεγονός που κάνει τις συγκρούσεις για ανανεώσιμους φυσικούς πόρους αρκετά απίθανες⁵⁷.

Οι συγκρούσεις για σπανίζοντες πόρους είναι συγκρούσεις που αναμένει κανείς όταν τα κράτη δρώντες υπολογίζουν ορθολογιστικά τα συμφέροντα τους και μπορούν να γίνουν κατανοητές με σχετική ευκολία στο πλαίσιο του ρεαλιστικού παραδείγματος της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων.

2. Ο δεύτερος τύπος συγκρούσεων προκύπτει όταν **μεγάλες πληθυσμιακές μάζες εγκαταλείπουν τις εστίες τους εξαιτίας περιβαλλοντικών πιέσεων**. Καθώς ομάδες ανθρώπων με πολύ διαφορετικά εθνοτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά αναγκάζονται να συμβιώσουν υπό συνθήκες οξύτατης στέρησης πρέπει να αναμένει κανείς την ανάπτυξη εχθρότητας και έντασης, καθώς η κάθε ομάδα θα εμφανίσει την τάση ενδυνάμωσης της δικής της ταυτότητας υποβαθμίζοντας εκείνη του άλλου και προβαίνοντας σε εις βάρος του διακρίσεις.

Η περίπτωση του Μπαγκλαντές αποτελεί ένα ιδιαίτερος εύγλωττο παράδειγμα για το δεύτερο τύπο συγκρούσεων που επιχειρούμε να εξετάσουμε. Τις τελευταίες δεκαετίες ένας τεράστιος αριθμός ανθρώπων μετακινείται από το Μπαγκλαντές προς την Ινδία εξαιτίας της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού που συνδυάζεται με την ανεπάρκεια της καλλιεργήσιμης γης. Ένταση και συγκρούσεις παρατηρούνται στις περιοχές της Ινδίας, όπου καταφθάνουν οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές, ιδιαίτερος στην περιοχή του Assam⁵⁸.

Τα τελευταία σαράντα χρόνια η μετανάστευση από το Μπαγκλαντές προς τις περιοχές της Ινδίας Assam, Tripura και Ανατολική Βεγγάλη είναι εντυπωσιακή και τίποτα δε μαρτυρά ότι πρόκειται σύντομα να λάβει τέλος⁵⁹.

⁵⁷ Joyce R. Starr, "Water Wars", *Foreign Policy*, No.82 (Spring 1991), σ. 17 Από τα εμπειρικά στοιχεία που διαθέτουμε φαίνεται ότι από τους ανανεώσιμους φυσικούς πόρους εκείνος που μπορεί πιο συχνά να γίνει το διακύβευμα διακρατικών συγκρούσεων είναι το νερό που χωρίς αμφιβολία είναι θεμελιώδους σημασίας όχι μόνο για την ατομική, αλλά και για την εθνική

⁵⁸ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ. 21. Ιδιαίτερος ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στο Μπαγκλαντές η πυκνότητα του πληθυσμού είναι 900 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, ενώ στο Assam της Ινδίας είναι 300 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Μάλιστα ο ΟΗΕ προβλέπει ότι ο πληθυσμός του Μπαγκλαντές που τώρα ανέρχεται στα 120 εκατομμύρια, μέχρι το έτος 2025 αναμένεται σχεδόν να διπλασιασθεί φθάνοντας τα 235 εκατομμύρια! Συνεπώς καθώς δεν υπάρχει άλλη καλλιεργήσιμη γη, μπορεί κανείς να υποθέσει με σχετική βεβαιότητα ότι η διαθέσιμη συγκομιδή που θα αναλογεί σε κάθε κάτοικο του Μπαγκλαντές το 2025 θα έχει πέσει στο μισό!

⁵⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι τα σχετικά στοιχεία είναι αρκετά επισφαλής, καθώς τόσο η Ινδία, όσο και το Μπαγκλαντές τα χειραγωγούν για πολιτικούς λόγους καθώς το θέμα είναι εξαιρετικά ακανθώδες και με σοβαρότατες πολιτικές διαστάσεις για τις σχέσεις των δύο χωρών που είναι

Φυσικά αν και δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η μετανάστευση δεν είναι κατ' ανάγκην κάτι πάντα κακό, καθώς σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να λειτουργήσει ως «βαλβίδα» εκτόνωσης των πιέσεων, εντούτοις η μετακίνηση μεγάλων πληθυσμιακών μαζών έχει σοβαρότατα παρελκόμενα για το κράτος υποδοχής. Στην περίπτωση του Μπαγκλαντές και της Ινδίας η αθρόα μετανάστευση έχει μεταβάλει τις οικονομικές σχέσεις, την κατανομή της γης, ακόμα και την ισορροπία της πολιτικής ισχύος ανάμεσα στις εθνικές και θρησκευτικές ομάδες προκαλώντας ενδοκρατικές συγκρούσεις με σοβαρότατο κίνδυνο για την ασφάλεια και τη σταθερότητα της περιοχής⁶⁰. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι τα μέλη της φυλής Lalung του Assam δυσφορούσαν για τους μουσουλμάνους μετανάστες κατηγορώντας τους με σφοδρότητα ότι έκλεψαν από τους γηγενείς τις πλουσιότερες καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης⁶¹. Στις αρχές του 1983, κατά τη διάρκεια μιας έντονα πολωμένης εκλογικής περιόδου για τα ομοσπονδιακά αξιώματα, ξέσπασε η βία. Στο χωριό Nellie, τα μέλη της φυλής Lalung κατέσφαξαν μέσα σε πέντε ώρες 1.700 περίπου μετανάστες⁶².

Τέλος πρέπει να επισημανθεί ότι η περίπτωση Μπαγκλαντές-Ινδίας έχει κάποια πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει, εάν επιθυμεί να σχηματίσει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης. Υπάρχουν ιδιαίτερες κληρονομικές πρακτικές, σύμφωνα με τις οποίες η καλλιεργήσιμη γη χωρίζεται σε ολοένα μικρότερα κομμάτια καθώς περνάει από γενιά σε γενιά, γεγονός που συνδυαζόμενο με τις πρακτικές αυστηρού ελέγχου στην κατανάλωση νερού συνιστούν σοβαρότατα εμπόδια στην προσπάθεια του εκάστοτε καλλιεργητή να αποκομίσει το μέγιστο δυνατό όφελος από τη δραστηριότητα του.

ήδη τεταμένες. Πάντως, συνδυάζοντας τα διαθέσιμα στοιχεία θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές έχουν αυξήσει τον πληθυσμό των γειτονικών περιοχών της Ινδίας από τα 12 στα 17 εκατομμύρια και μάλιστα υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός της περιοχής Assam έχει αυξηθεί κατά 7 εκατομμύρια φθάνοντας τα 22 εκατομμύρια!

⁶⁰ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ. 23. Στην περιοχή Tripura, οι Βουδιστές και οι Χριστιανοί αποτελούν πλέον λιγότερο από το 30% του πληθυσμού, καθώς οι υπόλοιποι είναι ινδουιστές μετανάστες από το Ανατολικό Πακιστάν ή το Μπαγκλαντές. Η δραματική αυτή μεταβολή στην ισορροπία οδήγησε σε έκρηξη της βίας κατά τη χρονική περίοδο από το 1980 έως και το 1988 όταν η κυβέρνηση δεσμεύθηκε να δώσει πίσω τη γη τους στους γηγενείς της Tripura που είχαν εκδιωχθεί και επιπλέον να περιορίσει τη μετανάστευση από το Μπαγκλαντές. Όμως καθώς αυτό δεν έχει καταστεί εφικτό, γίνεται εύκολα αντιληπτό πόσο εύθραυστη είναι η κατάσταση...

⁶¹ Ashok Swain, "Displacing the Conflict: Environmental Destruction in Bangladesh and Ethnic Conflict in India", *Journal of Peace Research*, Vol.33, No.2 (May 1996), σσ. 193-195

⁶² Sarfaraz Alam, "Environmentally Induced Migration from Bangladesh to India", *Strategic Analysis: A monthly journal of the IDSA*, July-September 2003 (Vol.XXVII No.3), σ.17

Όμως υπάρχει ένας ακόμα θεμελιώδους σημασίας παράγοντας που κάνει τη μετανάστευση προς την Ινδία να φαντάζει τόσο δελεαστική και αυτός είναι το γεγονός ότι στην ευρύτερη περιοχή που οριοθετείται από τους ποταμούς Γάγγη και Βραχμαπούτρα, η ιδέα του έθνους-κράτους δεν αποτελεί κομμάτι της παραδοσιακής εμπειδωμένης κουλτούρας. Οι περισσότεροι άνθρωποι τείνουν να θεωρούν ολόκληρη αυτή την περιοχή ως τη «Μεγάλη Βεγγάλη» και τα κρατικά σύνορα σε καμία περίπτωση δε φαντάζουν στεγανά και αδιαπέραστα, ιδιαίτέρως στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι επιδόχοι μετανάστες μοιράζονται συγγενικούς, γλωσσικούς ή θρησκευτικούς δεσμούς και πέραν των συνόρων⁶³.

3. Τέλος ο τρίτος τύπος σύγκρουσης συνυφαίνεται με την υιοθέτηση της διαπίστωσης, σύμφωνα με την οποία η περιβαλλοντική υποβάθμιση και εν γένει κρίση που έχει ως επακόλουθο τον περιορισμό και την εξάντληση των φυσικών πόρων οδηγεί σε οικονομική επιβράδυνση, που με τη σειρά της οδηγεί σε πολιτικές διαμάχες και αποσάθρωση των θεσμών.

Η υπόθεση που υιοθετείται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης που επιχειρεί να συνδέσει την περιβαλλοντική κρίση με το ξέσπασμα συγκρούσεων για να καταστεί σαφές και στον πλέον επιφυλακτικό αναγνώστη ότι το περιβάλλον συνδέεται άμεσα με την ίδια την ασφάλεια και τη σταθερότητα έκαστου κράτους και του διεθνούς συστήματος είναι πως η ανεπάρκεια των φυσικών πόρων δυσχεραίνει την εύρυθμη λειτουργία μιας σειράς θεσμών, καθώς αυξάνει τις πολιτικές και οικονομικές απαιτήσεις των πολιτών από τις κυβερνήσεις τους. Για παράδειγμα η προσπάθεια αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προβλήματος της ανεπάρκειας των υδάτινων πόρων καθιστά αναγκαία τη δαπάνη τεράστιων κεφαλαίων για την κατασκευή φραγμάτων, αρδευτικών εγκαταστάσεων και προγραμμάτων αναδάσωσης, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στη μείωση των προσόδων των ελίτ, οι οποίες θα στραφούν στο κράτος για αποζημίωση. Επιτακτικές οικονομικές απαιτήσεις θα έχουν και οι λιγότερο ευνοημένες κοινωνικές ομάδες που συνωστίζονται στις ήδη πολυπληθείς πόλεις αναζητώντας εργασία και στέγη. Στην προσπάθεια τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις, οι κυβερνήσεις όχι σπάνια υιοθετούν πολιτικές που απομυζούν τα εισοδήματα, διαστρεβλώνουν τις τιμές και κατανέμουν με μη ορθολογικό τρόπο τα κεφάλαια, μη συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση της

⁶³ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ. 23. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονείται ότι κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατικής περιόδου οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν Ινδουιστές από την Καλκούτα για τη διοίκηση της περιοχής Assam κι έτσι το γλωσσικό ιδίωμα της Βεγγάλης έγινε η επίσημη γλώσσα. Κατά συνέπεια οι γηγενείς του Assam είναι εξαιρετικά ευαίσθητοι έναντι του ζητήματος της απώλειας του πολιτικού και πολιτιστικού ελέγχου της περιοχής.

παραγωγικότητας. Μεγάλης έκτασης κρατική παρέμβαση στην αγορά μπορεί να οδηγήσει στη συγκέντρωση μεγάλης οικονομικής δύναμης στα χέρια μιας μονοπωλιακής ολιγαρχίας, οξύνοντας επικίνδυνα τις εντάσεις και τις τριβές εντός της κοινωνίας. Η διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στις αναδυόμενες απαιτήσεις και προκλήσεις και στην ικανότητα του κράτους να ανταποκριθεί αποτελεσματικά σε αυτές, σε συνδυασμό με τη στρεβλή οικονομική παρέμβαση του κράτους διευρύνει την αίσθηση αδικίας που αισθάνονται κάποιες κοινωνικές ομάδες, οξύνει τις κοινωνικές εντάσεις και τελικά διαβρώνει και θέτει εν αμφιβόλω την ίδια την κρατική νομιμοποίηση.

Η πιθανότητα να ξεσπάσει πολιτική διαμάχη εξαρτάται από το πόσο έντονο είναι το αίσθημα αδικίας που βιώνουν κάποιες κοινωνικές ομάδες και από τις πιθανότητες που έχουν να διοχετεύσουν αυτή τη δυσαρέσκεια μέσα από κανάλια πολιτικού διαλόγου και αντιπαράθεσης⁶⁴. Η κρίσιμη ενδιάμεση μεταβλητή ανάμεσα στη φτώχεια (εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης) και στο ξέσπασμα πολιτικής διαμάχης, η οποία δεν πρέπει να παραβλέπεται, είναι η νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. Ένας κρατικός μηχανισμός που έχει παραλύσει από τη διαφθορά και που ταλανίζεται από συγκρούσεις ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες παρακολουθώντας ανήμπορος τις απαιτήσεις να αυξάνονται την ίδια στιγμή που οι πρόσοδοι μειώνονται είναι πολύ περισσότερο ευάλωτος σε βίαιες ταραχές προκαλούμενες από τους πολιτικούς και στρατιωτικούς αντιπάλους του⁶⁵.

⁶⁴ Φυσικά πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η προσφυγή στη βία εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ιδέα περί κοινωνικής δικαιοσύνης που έχει κάθε κοινωνική ομάδα, γι' αυτό και η εισαγωγή της μεταβλητής της «σχετικής στέρησης» κρίνεται απολύτως αναγκαία. Για παράδειγμα, οι ανήκοντες στις κατώτερες κλάσεις της ινδικής κοινωνίας που αντιμετωπίζουν το πεπρωμένο απολύτως μοιρολατρικά είναι μάλλον απίθανο να προσφύγουν στη βία διεκδικώντας ένα καλύτερο μέλλον για τους ίδιους και τους απογόνους τους, σε αντίθεση με όσους πιστεύουν ότι έχουν αναφαίρετο δικαίωμα στην οικονομική ευημερία.

⁶⁵ Arthur H. Westing, "The Military sector vis -a-vis the Environment", *Journal of Peace Research*, Vol.25, No.3 (Sep.,1988), σ. 260 Χαρακτηριστικά παραδείγματα ξεσπάσματος πολιτικής αναταραχής ή ακόμα και πραξικοπήματος εξαιτίας της ανεπάρκειας των πόρων αποτελούν οι περιπτώσεις του Σουδάν και της Αιθιοπίας. Η βίαιη κατάρρευση του καθεστώτος στο Σουδάν το 1985 αποδόθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ανικανότητα να καλυφθούν οι ανάγκες του πληθυσμού σε τροφή, γεγονός που συνοδεύθηκε από τη σκανδαλώδη αύξηση των τιμών. Και το πραξικόπημα όμως στην Αιθιοπία το 1974 ήταν το παρελκόμενο της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού ως άμεση συνέπεια της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Ο ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΣΠΑΝΙΣ ΚΑΙ Η «ΚΑΤΑΡΑ» ΤΗΣ ΑΦΘΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΡΩΝ

Η ανεπάρκεια/σπανιότητα των περιβαλλοντικών πόρων λειτουργεί μακροπρόθεσμα ως ένας ισχυρότατος παράγοντας όξυνσης των κοινωνικών εντάσεων, αλλά το κρίσιμο ερώτημα που μοιραία τίθεται και απαιτεί επιτακτικά να λάβουμε θέση είναι το εάν ο παράγοντας αυτός δρα ανεξάρτητα ως αίτιο πρόκλησης των συγκρούσεων.

Οι περισσότεροι αναλυτές υποστηρίζουν ότι δεν πρόκειται παρά για μια ενδιάμεση μεταβλητή που συνδέει τους πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες που ευθύνονται για το ξέσπασμα της σύγκρουσης⁶⁶. Η θέση όμως που υιοθετείται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας είναι πως, όταν η περιβαλλοντική υποβάθμιση καταστεί πλέον μη αναστρέψιμη, συνιστά έναν εξωγενή και εν πολλοίς αυτόνομο παράγοντα -πέρα από την πιθανή ύπαρξη πληθώρας άλλων παραγόντων οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού ή πολιτιστικού χαρακτήρα- αποτελώντας ένα στεγανό και ενίοτε αδιαπέραστο εμπόδιο για την ίδια την ανάπτυξη της εκάστοτε κοινωνίας και συνιστώντας παράλληλα σοβαρή απειλή για την ίδια την εθνική και τη διεθνή ασφάλεια σε έναν κόσμο ολοένα πιο αλληλεξαρτώμενο.

Αξίζει να αναφερθεί ότι το ένα τέταρτο των σαράντα εννέα (49) πολέμων και ενόπλων συγκρούσεων που διεξήχθησαν κατά το 2000 είχαν ως διακύβευμα τη νομή των φυσικών πόρων⁶⁷. Ολοένα αυξανόμενη είναι η επίγνωση για την ύπαρξη στενού δεσμού ανάμεσα στην παράνομη εκμετάλλευση και εξαγωγή των πόρων, την εμπορία όπλων, το ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων, την περιβαλλοντική καταστροφή και την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι σε αντίθεση με την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, οι σημερινές συγκρούσεις σχετίζονται πολύ λιγότερο με τις ιδεολογικές διαφορές και περισσότερο με την προσπάθεια λεηλασίας και ελέγχου των πόρων. Οι συγκρούσεις για τους πόρους διαφέρουν από τους παραδοσιακούς πολέμους, καθώς αποφεύγονται οι διατεταγμένες μάχες μεταξύ των αντιπάλων, προκειμένου να διατηρηθούν οι συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν τη διαιώνιση της λεηλασίας των πόρων.

⁶⁶ Thomas F. Homer-Dixon, *ό.π.* σ. 35-36

⁶⁷ Michael Renner, "Διαχείριση των πόρων χωρίς συγκρούσεις;" στο: Christopher Flavin, Hilary French, Gary Gardner (επ.), *Η Κατάσταση του Κόσμου 2002*, σ. 252

Το κρίσιμο ερώτημα βεβαίως είναι το γιατί κάποιες χώρες είναι πιο επιρρεπείς στο ξέσπασμα συγκρούσεων για τους πόρους. Είναι αυτονόητο πως η διαθεσιμότητα των πόρων και η ευκολία εκμετάλλευσής τους είναι καθοριστικοί παράγοντες, όμως δεν αρκούν από μόνοι τους για να εξηγήσουν τη σύγκρουση. Εξάλλου, υπάρχουν περιπτώσεις χωρών που αν και προικισμένες με αφθονία πόρων δεν έγιναν θύματα της βίας. Επομένως πρόκειται για ένα σύνολο πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και στρατιωτικών παραγόντων που έχουν ως αποτέλεσμα αδύναμα κράτη που είναι ευάλωτα στο ξέσπασμα των συγκρούσεων. Επιπλέον η ύπαρξη «ελλείμματος διακυβέρνησης» που οδηγεί σε «σκιώδη» διεφθαρμένα κράτη αποτελεί ακόμα μια κρίσιμη παράμετρο που καθιστά την κρατική οντότητα ευάλωτη σε συγκρούσεις για τη νομή των πόρων. Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, όπου οι κυβερνητικές δυνάμεις βρίσκονται σε αποσύνθεση και είναι ανίκανες να διαδραματίσουν το ρόλο που όφειλαν έναντι των πολιτών, βρίσκουν γόνιμο έδαφος για να αναπτυχθούν και να δράσουν παραστρατιωτικές μονάδες, ομάδες αυτοάμυνας των πολιτών, μισθοφόροι και εγκληματικές συμμορίες. Μάλιστα, χωρίς τη χρηματοδότηση της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου και υπό την πίεση των δυτικών δανειστών για λιτότητα και περικοπές δαπανών, πολλές κυβερνήσεις αδυνατούν να διατηρήσουν εθνικό στρατό. Αυτό μακροπρόθεσμα είχε ως αποτέλεσμα να εμφανισθεί κατά τη δεκαετία του 1990 ένας σημαντικός αριθμός ιδιωτικών εταιρειών μισθοφόρων, όπως οι Executive Outcomes, Sandline International, Defence Systems Ltd και Ghurka Security Guards. Οι εταιρείες αυτές προσήλκυσαν στρατιωτικό προσωπικό από το δυτικό κόσμο, από το πρώην Σύμφωνο της Βαρσοβίας που έμειναν χωρίς δουλειά μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής περιόδου, καθώς επίσης και βετεράνους του Απαρτχάιντ της Νοτίου Αφρικής. Οι εταιρείες αυτές προσφέρουν μια μεγάλη γκάμα «υπηρεσιών» που ξεκινούν από την απλή παροχή συμβουλών και φθάνουν μέχρι τη φύλαξη εγκαταστάσεων, την προμήθεια όπλων και τη διεύθυνση στρατιωτικών επιχειρήσεων⁶⁸. Πολλές κυβερνήσεις, όπως αυτές της Αγκόλα και της Σιέρα-Λεόνε απευθύνονται σε αυτές τις εταιρείες ζητώντας τη βοήθεια τους στη μάχη τους ενάντια στις ομάδες επαναστατών, πληρώνοντας με έσοδα που αποκομίζουν από την παράνομη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, ή ακόμα και παραχωρώντας στις ίδιες τις εταιρείες τα δικαιώματα εκμετάλλευσης διαμαντιών και άλλων πόρων⁶⁹.

⁶⁸ Michael Renner, *ό.π.*, σ. 257

⁶⁹ Kim Richard Nossal, "Bulls to bears: The Privatization of War in the 1990s", www.onwar.org/warandmoney/index

Κάποιες από τις πιο γνωστές διεθνείς εταιρείες έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διαιώνιση των συγκρούσεων με διάφορους τρόπους: παρέχοντας χρήματα σε κυβερνήσεις που διεξάγουν πόλεμο, όπως οι εταιρείες πετρελαίου Chevron και Elf στην Αγκόλα, διευκολύνοντας την αποστολή παράνομων πρώτων υλών, όπως έκανε η Sabena που μετέφερε αεροπορικώς κολτάν στην Ευρώπη από το Κονγκό, ή αγοράζοντας «καυτά» αγαθά που προέρχονται από συγκρούσεις, όπως ο διάσημος οίκος Debeers που αγοράζει διαμάντια⁷⁰.

Συνεχίζοντας θα γίνει αναφορά σε περιπτώσεις όπου η επιθυμία ελέγχου και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων οδήγησε στο ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων, όπου χάθηκαν χιλιάδες ανθρώπινες ζωές και αποσταθεροποιήθηκαν τα περιφερειακά συστήματα. Έτσι θα καταστεί ηλίου φαινότορο ότι το περιβάλλον με την ευρύτερη έννοια όχι μόνο μπορεί, αλλά και πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στην ατζέντα των θεμάτων ασφαλείας σε μια εποχή όπου οι προκλήσεις και οι απειλές είναι ριζικά διαφορετικού χαρακτήρα.

Οι περιπτώσεις στις οποίες κρίθηκε σκόπιμο να γίνει αναφορά, ώστε να καταστεί εμφανής ο ομφάλιος λώρος που συνδέει τον έλεγχο των φυσικών πόρων με το ξέσπασμα των συγκρούσεων και συνεπώς την απειλή για την περιφερειακή και παγκόσμια ασφάλεια είναι εκείνες των αιματηρών συγκρούσεων στη Σιέρα Λεόνε και το Κονγκό, την Ινδονησία και την Νιγηρία, καθώς επίσης και στην αντιπαράθεση Τουρκίας-Συρίας και Ιράκ με αφορμή την κατασκευή του φράγματος Κεμάλ Ατατούρκ στο πλαίσιο της υλοποίησης του Μεγάλου Σχεδίου της Ανατολίας (GAP-Grand Anatolia Project)⁷¹.

Τα διαμάντια διαδραμάτισαν αναμφίβολα κεντρικό ρόλο στη σύγκρουση που κατέστρεψε τη **Σιέρα Λεόνε** κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Εξαιρετικά μεγάλης σημασίας είναι η παρατήρηση που διατύπωσε ο πρεσβευτής της Σιέρα Λεόνε στα Ηνωμένα Έθνη τον Ιούλιο του 2000: «Πάντα ισχυριζόμασταν ότι η σύγκρουση δε γίνεται για ιδεολογικές, φυλετικές ή περιφερειακές διαφορές... Η ρίζα

⁷⁰ Michael Renner, *ό.π.*, σ. 259

⁷¹ Πρέπει να επισημανθεί ότι η αναφορά στις τέσσερις πρώτες κυρίως περιπτώσεις (Σιέρα Λεόνε, Κονγκό, Ινδονησία, Νιγηρία) κρίθηκε σκόπιμη όχι μόνο για το γεγονός ότι μέσα από τη μελέτη τους φαίνεται ξεκάθαρα η στενή σχέση ανάμεσα στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και το ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων, αλλά επίσης και εξαιτίας του γεγονότος ότι πρόκειται για περιπτώσεις που παρά το μεγάλο αριθμό των θυμάτων και τη μεγάλη βιαιότητα που τις χαρακτηρίζει, η προβολή τους από τα ΜΜΕ της Δύσης είναι αποσπασματική και ελλιπέστατη και ουδέποτε φθάνουν να γίνουν πρωτοσέλιδα στο λεγόμενο «Δυτικό Κόσμο».

της σύγκρουσης είναι και παραμένουν τα διαμάντια, τα διαμάντια και τα διαμάντια»⁷².

Κατά τη διάρκεια του 1990 η χώρα ταλανιζόταν από αλληπάλληλα πραξικοπήματα, απόπειρες πραξικοπημάτων και εξεγέρσεις. Το Μάρτιο του 1991 το Ενωμένο Επαναστατικό Μέτωπο (RUF) κατέκτησε τη Σιέρα Λεόνε ορμώμενο από τη Λιβερία υπό την καθοδήγηση του τέως πολέμαρχου και νυν Προέδρου της χώρας Charles Taylor και κατάφερε να καταλάβει τα αδαμαντωρυχεία του Κοπο. Το Ενωμένο Επαναστατικό Μέτωπο απαρτιζόταν από δυσαρεστημένους άνδρες προερχόμενους από εξαθλιωμένες περιοχές, από παράνομους διαμαντορύχους, μισθοφόρους από τη Λιβερία και τη Μπουρκίνα Φάσο, καθώς και από πλήθος ανενδοίαστων καιροσκοπών που αναζητούσαν τις ευκαιρίες εύκολου πλουτισμού⁷³.

Παρόλο που αρχικά το RUF επέμενε να διακηρύττει ότι θα δράσει για την επίλυση των αδικιών, ο βασικός στόχος του ήταν ο έλεγχος και η εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου της χώρας. Η εξέγερση ήταν βιαιότατη και στοίχισε τη ζωή σε 75.000 ανθρώπους, ενώ μετέτρεψε σε πρόσφυγες μισό εκατομμύριο κατοίκους και ξεριζωσε από την εστία του το μισό πληθυσμό των 4,5 εκατομμυρίων της χώρας.

Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι πως στην πραγματικότητα δεν ήταν λίγες οι φορές όπου οι δυνάμεις των ανταρτών και τμήματα του κυβερνητικού στρατού συνεργάστηκαν. Μάλιστα κάποιοι κυβερνητικοί στρατιώτες κατά τη διάρκεια της νύχτας μετατρέπονταν σε αντάρτες⁷⁴. Η αγαστή αυτή συνεργασία έφθασε στο απόγειο της το Μάιο του 1997 όταν δυσαρεστημένοι στρατιώτες προέβησαν σε πραξικόπημα κατά της κυβέρνησης, η οποία είχε εκλεγεί μόλις λίγους μήνες νωρίτερα και προσκάλεσαν το Ενωμένο Επαναστατικό Μέτωπο να συμμετάσχει στο νέο δικτατορικό συνασπισμό.

Η Σιέρα Λεόνε είναι συγκριτικά μια μικρή παραγωγός διαμαντιών, αλλά ένα μεγάλο μέρος των πολύτιμων λίθων της είναι πολύ υψηλής ποιότητας. Ο πλούτος σε διαμάντια αποτελούσε πάντα παράγοντα εσωτερικών τριβών και ενώ στην αρχή οι μαχητές του RUF έκαναν οι ίδιοι την εξόρυξη, στη συνέχεια βασίστηκαν στην καταναγκαστική εργασία ακόμα και μικρών παιδιών. Τα ετήσια έσοδα του Επαναστατικού Μετώπου από την παράνομη διακίνηση των διαμαντιών υπολογίζεται ότι ανέρχονται στα 125 εκατομμύρια δολάρια, ενώ υπάρχουν και εκτιμήσεις που ανεβάζουν ακόμα παραπάνω το ποσό αυτό⁷⁵.

⁷² Barbara Crossette, "Singling Out Sierra Leone, U.N. Council Sets Gem Ban", *New York Times*, 6 Ιουλίου 2000

⁷³ Anup Shah, <http://www.globalissues.org/Geopolitics/Africa/SierraLeone.asp> (20.08.2005)

⁷⁴ <http://www.globalpolicy.org/security/issues/slindex.htm> (28.08.2005)

⁷⁵ Rachel Stahl, "U.N imposes diamond ban in Sierra Leone", *Week Defence Monitor*, 14 Ιουλίου 2000, σ. 18

Η λεηλασία των πόρων αποτέλεσε και στην περίπτωση του **Κονγκό** το βασικό αίτιο για τη πρόκληση ενός αιματηρού πολέμου που κόστισε τη ζωή σε 1,7 εκατομμύρια ανθρώπους και οδήγησε στον εκτοπισμό 1,8 εκατομμυρίων ακόμα⁷⁶.

Τον Αύγουστο του 1998 στρατεύματα της Ουγκάντα και της Ρουάντα εισέβαλαν με στόχο να βοηθήσουν τις ομάδες των ανταρτών να ανατρέψουν την κυβέρνηση του Καμπιλά, την ίδια στιγμή που η Αγκόλα, η Ζιμπάμπουε και η Ναμίμπια απέστειλαν στρατεύματα για να τον υποστηρίξουν⁷⁷.

Το Κονγκό είναι πολύ πλούσιο σε μεταλλεύματα, πολύτιμους λίθους, διαμάντια, κολτάν, κοβάλτιο, μαγνήσιο, ψευδάργυρο, μαγγάνιο, ξυλεία, καφέ, τσάι και φοινικέλαιο, ενώ η εντυπωσιακά πλούσια πανίδα του προσελκύει τους λαθροθήρες. Επομένως η ευκαιρία για τη λεηλάτηση και εκμετάλλευση του πλούτου του μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης αναδυόμενης αναρχίας και ανομίας αποτέλεσε ένα ισχυρότατο κίνητρο για τη συνέχιση της σύγκρουσης, με μεγάλους ηττημένους την πλειοψηφία του γηγενούς πληθυσμού και φυσικά το ίδιο το περιβάλλον.

Αρχικά οι εισβολείς λεηλατούσαν απροκάλυπτα τις πρώτες ύλες, ενώ στη συνέχεια υιοθέτησαν μια σειρά μεθόδων για την πιο αποτελεσματική εκμετάλλευση. Μεμονωμένοι στρατιώτες δούλευαν για λογαριασμό τους ή για τους διοικητές τους, ενώ δεν ήταν λίγοι και οι ντόπιοι κάτοικοι που εξαναγκάστηκαν να δουλεύουν για τις δυνάμεις της Ουγκάντα και της Ρουάντα. Σε εταιρείες αμφιβόλου αξιοπιστίας παραχωρήθηκαν τα δικαιώματα εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της χώρας, ενώ και η παιδική εργασία σε απάνθρωπες συνθήκες χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για την εξόρυξη χρυσού και διαμαντιών.

Η σύγκρουση και η παράνομη λεηλάτηση των πόρων επέτρεψε στη Ρουάντα και στην Ουγκάντα να αναδειχθούν σε σημαντικότερους εξαγωγείς πρώτων υλών, μολονότι οι ίδιες τις διέθεταν σε περιορισμένη ποσότητα.

Αξίζει όμως να υπογραμμισθεί ότι η ευθύνη για τη σύγκρουση δεν βαρύνει μόνο τους περιφερειακούς ηγεμόνες, αλλά και μακρινές χώρες του δυτικού κόσμου, διεθνείς δωρητές και ισχυρές ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες, είτε μετέφεραν, είτε αγόρασαν τους παρανόμως αποκτηθέντες πόρους που προέρχονταν από το Κονγκό, παρέχοντας έτσι ένα ισχυρότατο δέλεαρ για τη συνέχιση της αιματηρής σύγκρουσης.

⁷⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Congo_War#Origin_of_the_Second_Congo_War (10.08.2005)

⁷⁷ Μερικές από τις δυνάμεις που αποφάσισαν να παρέμβουν ήθελαν να εμποδίσουν τις δικές τους αντίπαλες ομάδες να επιχειρούν από το έδαφος του Κονγκό. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η Ρουάντα, η οποία ανησυχούσε έντονα για το ενδεχόμενο απομεινάρια των μαχητών Χούτου, οι οποίοι ως γνωστόν διέπραξαν τη γενοκτονία των Τούτσι το 1994, να χρησιμοποιήσουν το Κονγκό ως εφευρέσιο για τις επιδρομές τους.

Στο σημείο αυτό έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι ενώ οι συσκευές κινητής τηλεφωνίας έχουν αναχθεί σε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας μας, ελάχιστοι είναι αυτοί που συνειδητοποιούν ότι συνδέονται με αιματηρές συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα στο απομακρυσμένο για τη Δύση Κονγκό. Μια από τις σημαντικότερες και πολυτιμότερες πρώτες ύλες για την οποία συγκρούονται οι αντιμαχόμενοι είναι το κολτάν. Πρόκειται για ένα ορυκτό που έχει την εμφάνιση χονδρόκοκκης μαύρης λάσπης και περιέχει tantalum το οποίο είναι εξαιρετικά ανθεκτικό στις υψηλές θερμοκρασίες και αποτελεί το βασικό συστατικό για την κατασκευή μικρών στοιχείων που ελέγχουν τη ροή του ρεύματος στις πλάκες των κυκλωμάτων. Χωρίς υπερβολή θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί πως το tantalum αποτελεί τη μαγική σκόνη για τη βιομηχανία της υψηλής τεχνολογίας⁷⁸.

Το Κονγκό βρίσκεται στην τέταρτη θέση παγκοσμίως σε αποθέματα κολτάν και συνεπώς αποτελεί έναν πολύ σημαντικό προμηθευτή, μαζί με την Αυστραλία, τον Καναδά και τη Βραζιλία. Τα στρατεύματα της Ρουάντα και οι αντάρτες σύμμαχοι τους του RCD (Rally for Congolese Democracy) ελέγχουν από το 1998-1999 αποθέματα 1.000-1.500 τόνων κολτάν. Αξιοσημείωτο είναι ότι με μεγάλη βαναυσότητα εκδίωξαν από την πλούσια σε κολτάν γη τους ντόπιους αγρότες και έφεραν φυλακισμένους για να δουλεύουν στην εξόρυξη του κολτάν με αντάλλαγμα τη μείωση της ποινής τους. Ενδεικτικό της μεγάλης σημασίας που έχει αυτό το ορυκτό για όποιον το ελέγχει και το εκμεταλλεύεται είναι πως στα τέλη του έτους 2000 οι αντάρτες του RCD υποστήριζαν ότι παράγαν 100-200 τόνους κολτάν μηνιαίως εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο κέρδη κατά πολύ μεγαλύτερα απ' ότι με τα διαμάντια⁷⁹.

Μια άλλη περίπτωση στην οποία θα αναφερθούμε για να καταδείξουμε με τον πλέον εύγλωπτο τρόπο ότι η επιθυμία ελέγχου των φυσικών πόρων οδηγεί συχνά σε συγκρούσεις και κοινωνικές εντάσεις που συνιστούν σοβαρότατες απειλές για την περιφερειακή και δυνάμει για την παγκόσμια ασφάλεια είναι αυτή της **Ινδονησίας**, ορισμένα μέρη της οποίας αποτελούν το θέατρο βιαιότατων συγκρούσεων για τη νομή των πόρων.

Στο βόρειο άκρο της Σουμάτρα, στην Ασεχ βρίσκεται η Arun, το πεδίο με τη μεγαλύτερη παραγωγή φυσικού αερίου στην Ινδονησία, όπου υπάρχει και λειτουργεί μονάδα υδροποιημένου φυσικού αερίου. Η ιδιοκτησία της Arun ανήκει στην κρατική

⁷⁸ Michael Renner, *ό.π.*, σ. 261

⁷⁹ <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2829&l=1> (20.08.2005)

εταιρεία Petramina και η λειτουργία της γίνεται από την ExxonMobil. Από την Arun προέρχεται το 30% των εσόδων από την εξαγωγή πετρελαίου και αερίου της χώρας, που μεταφράζεται σε 1,2 δισεκατομμύρια ετησίως⁸⁰. Η κατασκευή όμως της μονάδας στα τέλη της δεκαετίας του 1970 προκάλεσε μεγάλα προβλήματα στο γηγενή πληθυσμό. Εκατοντάδες οικογένειες εκτοπίστηκαν από τα χωριά της περιοχής, ενώ οι συχνές διαρροές αερίου και χημικών προκάλεσαν σοβαρότατα προβλήματα στην υγεία και στο περιβάλλον. Δεν υπήρξε η παραμικρή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού, το 1/3 του οποίου ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας, καθώς τα έσοδα τροφοδότησαν τη διαφθορά του Σουχάρτο και των αυλικών του. Η γη που παραδοσιακά ανήκε στους ντόπιους κατασχέθηκε, ενώ η δραματική αποδάσωση προκάλεσε πλημμύρες και κατολισθήσεις που κατέστρεψε σπίτια και ορυζώνες.

Το Απελευθερωτικό Κίνημα του Aceh (Gam) ξεκίνησε τη δράση του το 1976, αλλά η πρώτη επανάσταση καταπνίγηκε εύκολα από το στρατό. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 έγινε μια δεύτερη προσπάθεια που όμως δεν είχε πολύ καλύτερη τύχη, καθώς αντιμετώπιστηκε με συλλήψεις, βασανιστήρια και βιασμούς. Ακόμα και με τους πιο μετριοπαθείς υπολογισμούς, πάνω από ένα εκατομμύριο πολίτες σκοτώθηκαν από το στρατό και στην Aceh επιβλήθηκε στρατιωτικός νόμος καθ' όλη την περίοδο από το 1989 έως το 1998. Η πτώση του καθεστώτος Σουχάρτο αναπτέρωσε τις ελπίδες του Απελευθερωτικού Κινήματος, πρώτος στόχος του οποίου είναι πλέον η ExxonMobil. Οι εντατικές επιθέσεις ανάγκασαν την εταιρεία να αναστείλει τη λειτουργία της από το Μάρτιο έως τον Ιούλιο του 2001 έχοντας απώλεια εσόδων ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων μηνιαίως. Οι στρατιωτικοί διοικητές συνέδραμαν την εταιρεία με αναρίθμητες εκτελέσεις και εξαφανίσεις⁸¹.

Μολονότι η ExxonMobil προσπάθησε να παρουσιάσει τον εαυτό της ως τον αθώο θεατή της βίας, πλήθος μη κυβερνητικών οργανώσεων την κατηγορούν για «συνένοχη σιωπή» κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών βαρβαροτήτων⁸², γεγονός στο οποίο συνηγορεί και η συγκλονιστική ανακάλυψη ομαδικών τάφων με πάνω από 5.000 πτώματα. Η ExxonMobil πλήρωσε το στρατό για τη φύλαξη των εγκαταστάσεων της, παρείχε εξοπλισμό για την εκσκαφή των ομαδικών τάφων και επέτρεψε στον ινδονησιακό στρατό να χρησιμοποιήσει τις εγκαταστάσεις της για να

⁸⁰ <http://66.102.9.104/search?q=cache:ee7ljvwNZ08J:coombs.anu.edu.au/WWWVLPages/IndonPages/WWWVL-Indonesia.html+Indonesia&hl=el> (20.08.2005)

⁸¹ Wayne Arnolds, "ExxonMobil in Fear, Exits Indonesian Gas Fields", *New York Times*, 24 Μαρτίου 2001

⁸² Kevin Koenig, "Chevron-Exxon on Trial", *World Watch* magazine, January-February 2004 www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/171/

κάνει φρικτά βασανιστήρια στους διαμαρτυρόμενους. Μάλιστα το Διεθνές Ταμείο για τα Δικαιώματα στην εργασία έκανε αγωγή στην εταιρεία για λογαριασμό έντεκα χωρικών του Aseh μηνύοντας την για βασανιστήρια, δολοφονία, απαγωγές και σεξουαλική βία⁸³.

Αρκετές ομοιότητες με την προαναφερθείσα περίπτωση παρουσιάζει και εκείνη της **Νιγηρίας**, η οποία μολονότι είναι μια από τις μεγαλύτερες παραγωγούς πετρελαίου, εντούτοις η πετρελαϊκή ανάπτυξη έφερε πλούτο μόνο σε μια πεινχρή μειοψηφία γηγενών και στις ξένες εταιρείες, ενώ το κέρδος της πλειοψηφίας ήταν η δραματική περιβαλλοντική υποβάθμιση ολόκληρης της περιοχής και ιδιαίτερα του Δέλτα του Νίγηρα, όπου λαμβάνει χώρα η παραγωγή πετρελαίου.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 οι τοπικές κοινωνίες άρχισαν να διαμαρτύρονται εντόνως για τα πολυάριθμα προβλήματα που προκαλούσε η λειτουργία των πολυεθνικών εταιρειών⁸⁴ στη Νιγηρία, κυρίως η Royal Dutch/Shell (η μεγαλύτερη παραγωγός πετρελαίου), αλλά επίσης και η Chevron, Mobil, η γαλλική Elf και η ιταλική Agip⁸⁵.

Οι Ογκόνοι είναι μια από τις φυλές του Δέλτα του Νίγηρα που κατάφεραν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του κόσμου με αφορμή το κίνημα που οργανώθηκε για την επιβίωση τους. Το κίνημα για την επιβίωση των Ογκόνοι (MOSOP) οργάνωσε εντονότερες μαζικές διαμαρτυρίες και κατάφερε να σταματήσει τη λειτουργία της Shell στο έδαφος τους το 1993. Η στρατιωτική δικτατορία της χώρας η οποία καρπωνόταν το 80% των εσόδων από το πετρέλαιο, αντέδρασε εξαπολύοντας μια εκστρατεία εκφοβισμού και τρομοκρατίας, ενώ παράλληλα κατέβαλλε συστηματικές προσπάθειες να υποδαυλίσει το μίσος ανάμεσα στις

⁸³ www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/171/

⁸⁴ Hedley Bull, «Η Άναρχη Κοινωνία», σ.331 Αξίζει να αναφερθεί η εύστοχη διάκριση που κάνει ο Huntington ανάμεσα στον έλεγχο αυτών των οργανισμών, την εθνική σύνθεση του προσωπικού τους και τη γεωγραφική έκταση των δραστηριοτήτων τους. Έτσι δεν πρέπει να λησμονείται ότι η πλειονότητα των μεγαλύτερων πολυεθνικών εταιρειών βρίσκονται υπό εθνικό έλεγχο, είναι πολυεθνικές όσον αφορά στη σύνθεση του προσωπικού τους και είναι διεθνικές όσον αφορά στη σφαίρα της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας. Πάντως σε κάθε περίπτωση, παρά την αναμφισβήτητη μεγάλη δύναμη των πολυεθνικών εταιρειών να παρεμβαίνουν ακόμα και στη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής και των προτεραιοτήτων των κρατών –κυρίως των ασθενέστερων-καλό θα ήταν να έχουμε στο μυαλό μας την επισήμανση του Gilpin, σύμφωνα με την οποία, «σε μια σύγκρουση ανάμεσα στη «γεωκεντρική» ή κάποια άλλη τεχνολογία και στην «εθνοκεντρική» και κάποια άλλη πολιτική, δεν υπάρχει κανένας απολύτως λόγος να υποθέτουμε ότι η πολιτική είναι αυτή που θα υποχωρήσει».

⁸⁵ <http://www.internationalspecialreports.com/africa/99/nigeria/45.html>

διάφορες εθνικές ομάδες του Δέλτα. Περίπου 2.000 Ογκόνοι σκοτώθηκαν και 80.000 αναγκάστηκαν με τη βία να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές εστίες τους⁸⁶.

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο πως οι πετρελαϊκές εταιρείες βοηθήθηκαν από την ύπαρξη καταπιεστικών κυβερνήσεων και από την συστηματικά πλημμελή εφαρμογή των νόμων. Μολονότι οι εκπρόσωποι των εταιρειών διεργύγνυαν τα μάτια τους υποστηρίζοντας ότι δεν έχουν γνώση των κατασταλτικών μεθόδων του καθεστώτος, δεν ήταν λίγες οι φορές όπου καλούσαν τις δυνάμεις ασφαλείας να επέμβουν ενάντια σε άοπλους διαδηλωτές. Αναφέρθηκε ότι ελικόπτερα της Chevron χρησιμοποιήθηκαν κατά διαδηλωτών το 1998, ενώ υπάρχουν και ισχυρισμοί ότι η Elf και η Agip υποκίνησαν επιθέσεις που οδήγησαν σε θανάτους πολλών διαδηλωτών⁸⁷.

Η τελευταία περίπτωση στην οποία θα αναφερθούμε είναι αυτή της αντιπαράθεσης ανάμεσα στην Τουρκία από την μία πλευρά και τη Συρία και το Ιράκ από την άλλη για την κατανομή των πολύτιμων υδάτινων πόρων των ποταμών Τίγρη και του Ευφράτη.

Ενώ και οι τρεις χώρες είναι παρόχθιες, η Τουρκία έχει την τύχη να βρίσκεται γεωγραφικά στα ανώτερα τμήματα των ποταμών και να απολαμβάνει έτσι τα ποικίλα πλεονεκτήματα που απορρέουν από το γεγονός αυτό, σχεδιάζοντας μάλιστα και εκπονώντας με αυτοχρηματοδότηση ένα μεγαλόπνοο σχέδιο για την όσο το δυνατόν καλύτερη εκμετάλλευση των υδάτων.

Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι η Τουρκία είναι μια πολύ πλούσια σε υδάτινους πόρους χώρα, γεγονός που έκανε τον πρώην πρωθυπουργό T. Ozal κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 να οραματισθεί τον περίφημο «αγωγό της ειρήνης» (Peace Pipeline), που στην ουσία επρόκειτο για την πρόταση δημιουργίας ενός διπλού αγωγού μεταφοράς υδάτων προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής⁸⁸. Η ιδέα αυτή απορρίφθηκε από τα αραβικά κράτη, όχι μόνο γιατί κρίθηκε οικονομικά

⁸⁶ <http://www.pacifica.org/programs/dn/030711.html>

⁸⁷ Kevin Koenig, "Chevron-Texaco on Trial", *World Watch magazine*, January-February 2004 www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/171/

⁸⁸ Joyce R. Starr, "Water Wars", *Foreign Policy*, 82 (Spring), σ. 20

Οι αγωγοί θα αντλούσαν νερό από τους ποταμούς Seyhan και Ceyhan οι οποίοι εκβάλλουν στη Μεσόγειο και ο ένας αγωγός θα εφοδίαζε με νερό τις πόλεις της Συρίας και της Ιορδανίας, ενώ ο άλλος το Μπαχρέιν, το Κουβέιτ, το Ομάν, το Κατάρ, τη Σαουδική Αραβία και τα Ενωμένα Αραβικά Εμιράτα.

ασύμφορη, αλλά κυρίως διότι δεν ήταν διόλου διατεθειμένα να αποκτήσουν μια τέτοια εξάρτηση από την Τουρκία⁸⁹.

Παρόλο όμως που όπως προαναφέρθηκε η Τουρκία έχει την εξαιρετική τύχη να είναι προικισμένη με αφθονία υδάτινων πόρων, εντούτοις το 40% της καλλιεργήσιμης γης της βρίσκεται στο κομμάτι της νοτιοανατολικής Ανατολίας το οποίο ταλανίζεται από την έλλειψη νερού. Για να αντιμετωπισθεί το σοβαρό αυτό πρόβλημα, η Τουρκία ξεκίνησε το 1983 την υλοποίηση του Αναπτυξιακού Σχεδίου της Νοτιοανατολικής Ανατολίας (South East Anatolia Development Project), το οποίο είναι ευρύτερα γνωστό με το ακρωνύμιο GAP. Το μεγαλεπίβολο αυτό σχέδιο περιλαμβάνει την κατασκευή 13 φραγμάτων για αρδευτικούς σκοπούς αλλά και για την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, με μεγαλύτερο το περίφημο φράγμα Attaturk⁹⁰.

Με την ολοκλήρωση του σχεδίου υπολογίζεται ότι θα παράγονται 24 δισεκατομμύρια κιλοβατώρες, δηλαδή σχεδόν η μισή ενέργεια που χρειάζεται η χώρα, ενώ θα προκύψουν και 16 εκατομμύρια εκτάρια αρδευόμενης γης κατάλληλης για καλλιέργεια που θα συμβάλλει στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής.

Το Gap αποτελεί αναμφίβολα το μεγαλύτερο τεχνικό έργο που επιχειρήθηκε στη γείτονα χώρα και ένα από τα μεγαλύτερα του είδους του σε ολόκληρο τον κόσμο, καρπός των τολμηρών οραματισμών των τουρκικών ηγεσιών, ήδη από τις δεκαετίες του 1950 και 1960.

Κρίσιμης σημασίας για το έργο είναι το φράγμα Ataturk στην πεδιάδα Harran, η κατασκευή του οποίου ξεκίνησε το 1983 και ολοκληρώθηκε το 1990. Η διαδικασία πλήρωσης των υδροταμιευτήρων του κράτησε σχεδόν τέσσερα χρόνια, είναι το τέταρτο μεγαλύτερο φράγμα παγκοσμίως, παράγει 8,9 δισεκατομμύρια κιλοβατώρες ηλεκτρικού ρεύματος ετησίως, ενώ συνέβαλε στη δημιουργία πάνω από εβδομήντα τριών χιλιάδων (73.000) εκταρίων αρδευόμενης γης στην πεδιάδα Harran και στην άρδευση μισού εκατομμυρίου εκταρίων γης⁹¹.

Θα ήταν όμως μεγάλη παράλειψη να μην επισημανθεί ότι η παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) αρνήθηκε να χρηματοδοτήσει το GAP, καθώς η Τουρκία δεν έχει συνάψει κανενός είδους βιώσιμη συμφωνία με τα υπόλοιπα παρόχθια κράτη (Συρία και Ιράκ) των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη. Το γεγονός ότι ένας χρηματοπιστωτικός

⁸⁹ Δ. Πικριδάς, «Το Ζήτημα των Υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη», Σχολή Διοίκησης και Επιτελών, Δ/ση Μελετών, Αθήνα 24 Ιανουαρίου 2005, σ. 12 Η εκτίμηση ήταν πως ο «Αγωγός της Ειρήνης» θα μπορούσε να υδροδοτήσει 15 εκατομμύρια ανθρώπους, ενώ το κόστος κατασκευής του θα ανέρχεται στα είκοσι δισεκατομμύρια δολάρια.

⁹⁰ Joyce R. Starr, *ό.π.*, σ. 21

⁹¹ Δ. Πικριδάς, *ό.π.*, σ. 15

οργανισμός αυτού του μεγέθους αρνείται τη συμμετοχή του σε μια τέτοια επένδυση καταδεικνύει με τον πιο εύγλωττο τρόπο ότι πίσω από το έργο υπάρχουν πολιτικές σκοπιμότητες που δεν είναι διόλου αγαθές... Έτσι η Τουρκία υιοθέτησε την πολιτική της αυτοχρηματοδότησης αρνούμενη οποιαδήποτε εξωτερική βοήθεια⁹².

Τέτοιου μεγέθους αναπτυξιακά έργα είθισται να βασίζονται σε απόλυτα τεκμηριωμένες μελέτες, ώστε το έργο να αποβεί τόσο βραχυπρόθεσμα, όσο και μακροπρόθεσμα επωφελές και οικονομικά βιώσιμο. Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί να υποστηριχθεί για το GAP, καθώς ακόμα και δύο χρόνια μετά από την περάτωση του φράγματος Ataturk υπήρχαν εδαφικές μελέτες που παρέμεναν ανολοκλήρωτες.

Επίσης είναι αντιφατικό και αρκετά παράδοξο το γεγονός ότι μια χώρα που έχει ήδη αυτάρκεια στην παραγωγή τροφίμων και δηλώνει ότι πασχίζει να εκβιομηχανισθεί, την ίδια στιγμή να εμφανίζεται διατεθειμένη να δαπανήσει τεράστια κεφάλαια για την αγροτική ανάπτυξη της περιοχής του GAP.

Πρέπει επίσης να μη λησμονούμε ότι στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ανατολίας είναι ιδιαίτερα έντονη η παρουσία του κουρδικού στοιχείου και συνεπώς οι ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις του έργου θα επηρεάσουν πρωτίστως αυτούς⁹³. Τουλάχιστον εξήντα χιλιάδες άνθρωποι που κατοικούσαν σε 114 χωριά της περιοχής υποχρεώθηκαν να τα εγκαταλείψουν και μάλιστα η απομάκρυνση τους σε πολλές περιπτώσεις έγινε με την άσκηση βίας από την τουρκική αστυνομία και το στρατό⁹⁴.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Επιτροπής για τα φράγματα, υπολογίζεται ότι περίπου 40 έως 80 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν αναγκασθεί σε όλο τον κόσμο να εγκαταλείψουν τις εστίες τους εξαιτίας της κατασκευής γιγαντιαίων φραγμάτων⁹⁵.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 η Συρία αντιλήφθηκε τις διόλου αγαθές προθέσεις της Τουρκίας να ελέγξει ολοκληρωτικά τους υδάτινους πόρους οδηγώντας σε εξάρτηση τους γείτονες της και προσπάθησε να προκαλέσει πολιτική αστάθεια στην Τουρκία υποστηρίζοντας ενεργά το Ριζοσπαστικό Κουρδικό Κίνημα

⁹² Δ. Πικριδάς, *ό.π.*, σ. 17

⁹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα φράγματα του Τίγρη ποταμού, το φράγμα Ilisu εκτιμάται ότι θα πλημμυρίσει ογδόντα κουρδικούς οικισμούς αναγκάζοντας πάνω από είκοσι χιλιάδες Κούρδους να εγκαταλείψουν τις περιουσίες και τις εστίες τους. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του ICE Case Studies: <http://www.american.edu/ted/ice/tigris.htm> (24.08.2005)

⁹⁴ Δ. Πικριδάς, *ό.π.*, σ. 18

⁹⁵ Ken Conca, Alexander Carius and Geoffrey D. Dabelko, "Promoting Environmental Cooperation as a peace-building tool", www.worldwatch.org/features/security/ (28.08.2005)

(P.K.K.). Η Συρία κατέφυγε σε τέτοιες μεθόδους μετά από την αποτυχία της επισκέψεως του Σύρου Πρωθυπουργού Hafez Assad στην Τουρκία το 1986⁹⁶.

Η Τουρκία δεν έμεινε αδρανής και απάντησε με τρόπο πρωτοφανή στα χρονικά των διεθνών σχέσεων. Προφασιζόμενη την αναγκαιότητα πλήρωσης της λίμνης του φράγματος Ataturk διέκοψε τον Ιανουάριο του 1990 τη ροή των υδάτων του ποταμού Ευφράτη προς το συριακό κράτος και συνεπώς και στο ιρακινό. Παρά τις αντίθετες προβλέψεις της Τουρκίας τα δύο κράτη μολονότι άσπονδοι εχθροί ενόψει του κοινού κινδύνου συνασπίστηκαν και άρχισαν να προετοιμάζουν τα στρατεύματά τους για την επικείμενη σύρραξη με την Τουρκία⁹⁷. Με τη μεσολάβηση ωστόσο της Μεγάλης Βρετανίας και την υποστήριξη των ΗΠΑ η τουρκική πλευρά υπαναχώρησε και αποκατέστησε τη ροή των υδάτων δύο βδομάδες μετά από την αρχική διακοπή, αντί του ενός μηνός που είχε αρχικώς προαναγγείλει⁹⁸.

Τον Οκτώβριο όμως του 1989 μαχητικό συριακό αεροπλάνο MIG σε μια υποτιθέεται «εκπαιδευτική αποστολή» κατέρριψε ένα τουρκικό αεροσκάφος που εκτελούσε αποστολή χαρτογράφησης της περιοχής και μάλιστα αυτό συνέβη μέσα στον τουρκικό εναέριο χώρο⁹⁹! Πέντε άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους, ενώ το περιστατικό χαρακτηρίστηκε ως ένα ξέσπασμα της έντασης μεταξύ των δύο χωρών για το ακανθώδες ζήτημα της κατανομής και του ελέγχου των υδάτινων πόρων.

Όπως επισημαίνει πολύ εύστοχα ο Mu Erref Yetim, η διαδικασία κατανομής των πόρων ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα μέρη μέσω διαπραγμάτευσης είναι εξαιρετικά συνηθισμένο φαινόμενο στις μέρες μας και σπεύδει να συμπληρώσει ότι η πραγματική διαπραγματευτική ισχύς πηγάζει από τη δυνατότητα ενός κράτους να προκαλέσει φυσική βλάβη σε ένα άλλο¹⁰⁰. Η απουσία κάποιας συμφωνίας αναφορικά με την εκμετάλλευση από τα παρόχθια κράτη των υδάτινων πόρων του Τίγρη και του Ευφράτη οφείλεται στο γεγονός ότι η Τουρκία -που στην προκειμένη περίπτωση βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, τόσο λόγω της γεωγραφίας, όσο και λόγω των αυξημένων στρατιωτικών και οικονομικών δυνατοτήτων της σε σύγκριση με τη Συρία και το Ιράκ- πιστεύει ότι το πέρασμα του χρόνου την ευνοεί και θα μπορέσει να επιτύχει καλύτερους όρους. Η Συρία και το Ιράκ αντιθέτως πρέπει να προσπαθήσουν να πείσουν την Τουρκία ότι είναι αμοιβαία επωφελής η επίτευξη

⁹⁶ Δ. Πικριδής, *ό.π.*, σ. 19

⁹⁷ Δ. Πικριδής, *ό.π.*, σσ. 19-20

⁹⁸ Adel Darwish, "Water is behind Turkey Syria border vtension", <http://www.mideastnews.com/water001.htm> (20.08.2005)

⁹⁹ Joyce R. Starr, *ό.π.*, σ. 22

¹⁰⁰ Mu Erref Yetim, "Governing International rivers of the Middle East", από την ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2393/is_2_166/ai_108694344/print (19.09.05)

σχετικής συμφωνίας, γνωρίζοντας ότι σε περίπτωση στρατιωτικής σύρραξης, το πιθανότερο είναι νικητής να αναδειχθεί η Τουρκία.

Αυτό που πρέπει να υπογραμμισθεί είναι πως ένα από τα θεμελιώδους σημασίας προαπαιτούμενα για την οικοδόμηση αποτελεσματικής διεθνούς συνεργασίας είναι η ύπαρξη ενός σαφούς νομικού πλαισίου. Ο νόμος του 1997 που αφορούσε στα διεθνή ύδατα που δε χρησιμοποιούνται για τη ναυσιπλοΐα (Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses) αναμφιβόλως αποτελούσε μια σημαντική προσπάθεια, καθώς δημιουργούσε ένα νομικό πλαίσιο που θα μπορούσε να συμβάλλει στην ειρηνική επίλυση συναφών διακρατικών διαφορών¹⁰¹. Ο συγκεκριμένος νόμος θα μπορούσε να ζημιώσει την Τουρκία, καθώς σύμφωνα με τα όσα ορίζει, ο Τίγρης και Ευφράτης είναι διεθνείς ποταμοί και όχι διασυνοριακοί. Αυτή άλλωστε είναι και η πάγια θέση εδώ και χρόνια της Συρίας και του Ιράκ που υποστηρίζουν ότι η Τουρκία δεν μπορεί να αρνείται τα δικαιώματα των παρόχθιων κρατών που βρίσκονται χαμηλότερα και επομένως, αργά ή γρήγορα, θα πρέπει να επιτευχθεί μια βιώσιμη τριμερής συμφωνία.

Η περίπτωση της διαμάχης Τουρκίας-Συρίας φαίνεται να επιβεβαιώνει με τον πιο πειστικό τρόπο το ρεαλιστικό δόγμα του εθνικού συμφέροντος που πρεσβεύει ότι διεθνής κοινωνία δεν υπάρχει, οι διεθνείς σχέσεις είναι μια κατάσταση πολέμου όλων εναντίον όλων και το εθνικό συμφέρον κατά πάσα πιθανότητα βρίσκεται σε σύγκρουση με άλλα εθνικά συμφέροντα. Σύμφωνα με το ρεαλιστικό δόγμα περί εθνικού συμφέροντος, που μοιάζει να βρίσκει εφαρμογή στην προαναφερόμενη περίπτωση, η ασφάλεια μιας Δύναμης είναι η ανασφάλεια της άλλης και ό,τι κερδίζει η μία, το στερείται η άλλη, καθώς δεν υπάρχει μια γενική ασφάλεια και ευημερία, η οποία θα μπορούσε να επεκταθεί και να κατανεμηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε Δύναμη να απολαμβάνει το μερίδιό της αντιστοιχεί¹⁰².

Δυστυχώς η ίδια η αδήριτη πραγματικότητα των διεθνών Σχέσεων δεν παύει να μας υπενθυμίζει ότι δύσκολα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πειστικά την ύπαρξη ενός κοινού συμφέροντος της *civitas maxima* και της αδελφότητας του ανθρωπίνου γένους¹⁰³.

¹⁰¹ Είναι αρκετά αμφίβολη η αποτελεσματικότητα και ο σεβασμός του συγκεκριμένου νόμου, τόσο εξαιτίας της αμφισημίας του, όσο και της άρνησης ισχυρών κρατών που μπορούν να θιγούν, όπως η Τουρκία, η Αίγυπτος και το Ισραήλ, τα οποία αρνούνται προς το παρόν να τον επικυρώσουν

¹⁰² Martin Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1998, σσ.139-143

¹⁰³ Martin Wight, *ό.π.*, σσ.143 Η άποψη αυτή αποτελεί τη θεμελιώδη πρόταση του Επαναστατικού δόγματος περί του εθνικού συμφέροντος.

Μολονότι η επίλυση των σοβαρών και επειγόντων προβλημάτων του περιβάλλοντος είναι σίγουρα προς το συμφέρον ολόκληρης της ανθρωπότητας, ακόμα και σε ένα τέτοιο ζήτημα αποδεικνύεται «εξαιρετικά δύσκολη η εξεύρεση οικουμενικών λύσεων σε οικουμενικά προβλήματα σε μια εποχή περιορισμένης και ενδεχομένως συρρικνωμένης συναίνεσης»¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Hedley Bull, «Η άναρχη Κοινωνία», Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001, σ.375

ΜΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΘΑ ΜΑΣ ΣΩΣΕΙ;

Το ζήτημα της ραγδαίας περιβαλλοντικής υποβάθμισης που αναδεικνύεται στις μέρες μας ως απειλή της ίδιας της εθνικής ασφάλειας και ως δύναμη πηγή αποσταθεροποίησης του συστήματος είναι ένα ζήτημα που περισσότερο από κάθε άλλο καταδεικνύει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τα όρια και τις περιορισμένες δυνατότητες του έθνους κράτους να ανταπεξέλθει ικανοποιητικά στις μεγάλες προκλήσεις που θέτει η παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα.

Καθίσταται ολοένα και πιο σαφές ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση των σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων που θέτουν εν αμφιβόλω όχι μόνο το «ευ ζην», αλλά και την ίδια την επιβίωση του ανθρώπου πάνω στον πλανήτη απαιτεί τη γόνιμη διακρατική συνεργασία.

Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα εκφραστούν κάποιες σκέψεις αναφορικά με την αναγκαιότητα ή την πιθανότητα εμφάνισης ενός μορφώματος παγκόσμιας διακυβέρνησης, και δευτερευόντως θα υποστηριχθεί ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν προκαλούν μόνο εντάσεις –διακρατικές ή εσωτερικές-, αλλά κάλλιστα μπορούν να διαδραματίσουν το ρόλο καταλύτη για την ειρήνη και την οικοδόμηση μέτρων εμπιστοσύνης, ακόμα και ανάμεσα σε προαιώνιους εχθρούς.

Μολονότι ο διεθνικός χαρακτήρας των περισσότερων περιβαλλοντικών ζητημάτων πολύ δύσκολα αμφισβητείται, καθιστώντας τη γόνιμη διακρατική συνεργασία *condition sine qua non* για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των σοβαρότατων προκλήσεων, εντούτοις δεν φαίνεται να αποτελεί την ικανή αφορμή που θα οδηγούσε τα κράτη να συγκροτήσουν ένα μόρφωμα που θα πλησίαζε πραγματικά σε αυτό που συνήθως αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία ως «Παγκόσμια Διακυβέρνηση» (*Global Governance*). Επιπροσθέτως εύκολα παρατηρεί κανείς ότι ακόμα και ο επείγων χαρακτήρας κάποιων εξαιρετικά πιεστικών περιβαλλοντικών προβλημάτων που σε πολλές περιπτώσεις απειλούν ακόμα και την ίδια τη φυσική ύπαρξη των κρατών δεν στέκεται ικανός να αλλάξει το χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος. Καλώς ή κακώς τίποτα δεν φαίνεται προς το παρόν ικανό να κλονίσει δραστικά το ρεαλιστικό κρατοκεντρικό μοντέλο που δεσπόζει εδώ και δεκαετίες στο χώρο της μελέτης των Διεθνών Σχέσεων. Τα κράτη εξακολουθούν να συμπεριφέρονται εγωιστικά υπηρετώντας το στενό εθνικό συμφέρον και το ταμπό της κρατικής κυριαρχίας καλά κρατεί... Έτσι δεν μπορούμε παρά να συλλογιστούμε ότι η καντιανή (ή οικουμενική) παράδοση που πρεσβεύει ότι η θεμελιώδης φύση της διεθνούς πολιτικής δεν έγκειται στη σύγκρουση μεταξύ των κρατών, αλλά στους

υπερεθνικούς κοινωνικούς δεσμούς και στην κοινότητα της ανθρωπότητας παραμένει απλώς ευσεβής πόθος... Σύμφωνα πάντα με την καντιανή-οικουμενική οπτική, τα συμφέροντα όλων των ανθρώπων συγκλίνουν και συνεπώς η διεθνής πολιτική δεν μπορεί παρά να είναι ένα παίγνιο αμιγώς συνεργατικό και μη μηδενικού αθροίσματος. Όμως, όπως όλα δείχνουν, ακόμα και αν δεν είμαστε διατεθειμένοι να αποδεχθούμε τη χομπεισιανή-ρεαλιστική παράδοση του *homo homini lupus* και του *bellum omnium contra omnes*, ως κυρίαρχη πραγματικότητα των διακρατικών σχέσεων, θα πρέπει τουλάχιστον να συμφωνήσουμε ότι η γκροτιανή (διεθνιστική) παράδοση δεν βρίσκεται μόνο ανάμεσα στη ρεαλιστική και την οικουμενική, αλλά πολύ πιο κοντά και στην ίδια την πραγματικότητα. Τα κράτη ή οι ηγεμόνες είναι οι κυρίαρχοι δρώντες της διεθνούς πολιτικής, η οποία δεν εκφράζει ούτε την πλήρη σύγκρουση, ούτε όμως και την πλήρη ταύτιση των συμφερόντων, ομοιάζοντας περισσότερο με ένα παίγνιο που είναι εν μέρει διανεμητικό και εν μέρει παραγωγικό. Τίποτα εξάλλου δεν είναι πιο ξεκάθαρο στις μέρες μας από το γεγονός ότι το εμπόριο αποτελεί εκείνη τη δραστηριότητα που απεικονίζει με τον πιο γλαφυρό τρόπο τη διεθνή συμπεριφορά ως σύνολο, πεποίθηση που κατέχει προεξάρχουσα θέση στο πλαίσιο της γκροτιανής θεώρησης και που πολύ δύσκολα θα μπορούσε να αμφισβητηθεί¹⁰⁵.

Παρά όμως την επίμονη και πεισματική προσήλωση στο εθνικό συμφέρον την ίδια στιγμή που ολόκληρος ο πλανήτης δεν σταματά να παρουσιάζει ανησυχητικά σημάδια σοβαρότατης περιβαλλοντικής υποβάθμισης, καμία σχεδόν χώρα, όσο πλούσια και ισχυρή και αν είναι δεν μπορεί να αντιμετωπίσει από μόνη της τα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα. Προβλήματα όπως η πτώχευση της βιοποικιλότητας και η καταστροφή του στρώματος του όζοντος δεν είναι προβλήματα που μπορούν να αντιμετωπιστούν μεμονωμένα. Στο πλαίσιο αυτό των οξύτατων προβλημάτων που επιτάσσουν αποτελεσματικές λύσεις, όροι όπως «Global Governance», «Common Security» και «Cooperative Security»¹⁰⁶, που επιχειρούν να καθορίσουν το πλαίσιο αποτελεσματικής δράσης αναδεικνύονται τελικώς σε λέξεις κενές περιεχομένου.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Hedley Bull, *ό.π.*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001, σσ.63-66

¹⁰⁶ Johanna Sutherland, "An Endangered Planet", στο: Greg Fry and Jacinta o' Hagan (επ.), *Contending Images of World Politics*, London: MacMillan Press Ltd, 2000, σ. 187

¹⁰⁷ Johanna Sutherland, *ό.π.*, Ο όρος «Cooperative Security» είναι κεφαλαιώδους σημασίας καθώς επιχειρεί να συνδυάσει «την διεθνή οικονομική και κοινωνική συνεργασία ενθαρρύνοντας το διάλογο και τα προληπτικά μέτρα οικοδόμησης της ειρήνης, όπως είναι η εναρμόνιση με τους διεθνείς κανόνες της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»

Αξίζει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι ο περιβαλλοντικός τομέας θεωρείται από πολλούς ως το πεδίο με τη μεγαλύτερη κινητικότητα στη διεθνή πολιτική. Υπάρχουν πάνω από 230 Συνθήκες που ρυθμίζουν θέματα περιβάλλοντος, από το κυνήγι της φάλαινας μέχρι την όξινη βροχή, και μάλιστα κάποιες από αυτές τις Συνθήκες έχουν υπογραφεί από πάνω από 170 κράτη, έχοντας δηλαδή εξασφαλίσει σχεδόν την παγκόσμια αποδοχή¹⁰⁸. Όμως, δεν θα πρέπει να έχουμε υπερβολικές προσδοκίες από τέτοιου είδους Συνθήκες, καθώς παρουσιάζουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα με κυριότερα προβλήματα της αλληλοεπικάλυψη και την έλλειψη συντονισμού. Τις περισσότερες φορές τέτοιου είδους Συνθήκες περιλαμβάνουν ακαθόριστους στόχους και ασαφή χρονοδιαγράμματα, ενώ στερούνται κριτηρίων για τον έλεγχο και την αξιόπιστη εκτίμηση της αποτελεσματικότητάς τους. Οι περιβαλλοντικές Συνθήκες χαρακτηρίζονται σε γενικές γραμμές από αποφάσεις που δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα και μπορούν αβρόχοις ποσί να αμφισβητούνται από τις χώρες, σε πλήρη αντίθεση με ό,τι ισχύει με τις Συμβάσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, οι κανονισμοί του οποίου είναι απολύτως δεσμευτικοί και η παραβίαση τους επιφέρει εμπορικές κυρώσεις¹⁰⁹. Συνεπώς δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι παρά τις καθομολογούμενες καλές προθέσεις, το γεγονός της απουσίας όλων εκείνων των απαραίτητων μηχανισμών εφαρμογής και επιβολής κυρώσεων στους «παραβάτες», συχνά υποβιβάζει αυτές τις διπλωματικές προσπάθειες σε απλές συμβολικές κινήσεις.¹¹⁰

¹⁰⁸ Η Συμφωνία-πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (1992) υπεγράφη από 180 χώρες, η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα (1992) υπεγράφη από 176 χώρες, Η Σύμβαση για την καταπολέμηση της Απερήμωσης (1994) υπεγράφη από 159 χώρες, Η Σύμβαση για το εμπόριο των ειδών χλωρίδας και πανίδας που τελούν υπό εξαφάνιση (1973) υπεγράφη από 146 χώρες, Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας υπεγράφη από 132 χώρες, το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για το στρώμα του όζοντος (1987) υπεγράφη από 172 χώρες.

¹⁰⁹ Οι μεγάλες διαφορές σε ό,τι αφορά στη σαφήνεια και τη δεσμευτικότητα ανάμεσα στις Περιβαλλοντικές Συμβάσεις και στις αποφάσεις του ΠΟΕ οφείλονται –θα μπορούσε να πει κανείς– στη διαφορετική φιλοσοφία που τους διέπει. Οι περιβαλλοντικές συμβάσεις αποσκοπούν τις περισσότερες φορές στο να περιορίσουν ορισμένες οικολογικά επιζήμιες μορφές εμπορίου, ενώ ο ΠΟΕ επιδιώκει την άρση των εμποδίων στη διακίνηση των αγαθών παγκοσμίως. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο του ΠΟΕ υπάρχει και λειτουργεί μια Επιτροπή για το Εμπόριο και το Περιβάλλον (Committee on Trade and Environment), στην οποία όμως τον κύριο λόγο έχουν ειδικοί επί του εμπορίου, που ελάχιστη κατανόηση επιδεικνύουν για τις συνέπειες και τα ποικίλα αρνητικά παρελκόμενα της εμπορικής δραστηριότητας στο περιβάλλον και κατά συνέπεια η επιτροπή δεν έχει να παρουσιάσει αποτελέσματα.

¹¹⁰ Hedley Bull, *ό.π.*, σ.109-110 Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονείται ότι η διατήρηση της τάξης στη διεθνή κοινωνία έχει ως αφετηρία την ανάπτυξη μεταξύ των κρατών μιας αίσθησης κοινών συμφερόντων ως προς τους στοιχειώδους στόχους της κοινωνικής ζωής. Οι κανόνες, που μπορεί να έχουν τη μορφή διεθνούς δικαίου, καθιερωμένης πρακτικής, εθίμου, ή ακόμα και ηθικών κανόνων, είναι αυτοί που καθοδηγούν ως προς το ποια συμπεριφορά είναι σύμφωνη με αυτούς τους στόχους. Κατά την ταπεινή άποψη της γράφουσας η διαμόρφωση μιας όσο το δυνατόν ευρύτερης συναίνεσης αναφορικά με τον δέοντα τρόπο δράσης σε θέματα που άπτονται του περιβάλλοντος φαίνεται να διαμορφώνεται αργά και σταθερά κατά

Γι' αυτό ακριβώς και είναι ιδιαίτερος εύστοχη η παρατήρηση του Καλέστους Τζούμα, πρώην Γραμματέα της Συνθήκης για τη Βιοποικιλότητα, σύμφωνα με την οποία «Η ουσιαστική πρόκληση συνίσταται στο να βρεθούν τρόποι ώστε να συμμορφωθούν απόλυτα οι εθνικές κυβερνήσεις με τους περιβαλλοντικούς νόμους. Αν οι κυβερνήσεις συμμορφώνονται με τους εθνικούς περιβαλλοντικούς νόμους, τότε θα μπορέσουν ευκολότερα να ακολουθήσουν τις διεθνείς συμφωνίες. Η διεθνής περιβαλλοντική νομοθεσία, η οποία εμφανίζεται συχνά ως ανεπαρκής, αποτελεί δείκτη του σχετικού ελλείμματος στο εσωτερικό των κρατών»¹¹¹.

Ολοένα και πιο συχνά τα τελευταία χρόνια επισημαίνεται η ανάγκη να μετατραπεί το UNEP (United Nations Environmental Programme) -που συστήθηκε το 1972 στη Διάσκεψη για το ανθρώπινο περιβάλλον στη Στοκχόλμη με τη φιλοδοξία να αποτελέσει τη θεμέλια λίθο της διεθνούς περιβαλλοντικής συνεργασίας- σε «Παγκόσμιο Οργανισμό Περιβάλλοντος» (WEO) κατ' αντιστοιχία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (WTO). Η ιδέα αποκτά όλο και περισσότερους θιασώτες που υποστηρίζουν ότι ένας νέος οργανισμός θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ομπρέλα για τα ποικίλα κείμενα των περιβαλλοντικών συνθηκών προσφέροντας καλύτερες συνθήκες διαπραγμάτευσης¹¹².

Η θέση που υιοθετείται στην παρούσα εργασία είναι πως δεν πάσχουμε από την έλλειψη οργανισμών, αλλά από την ανεπάρκεια ισχυρής βούλησης για τη λήψη γενναίων αποφάσεων για την περιβαλλοντική προστασία. Επομένως θα ήταν προτιμότερο οι προσπάθειες να κατευθυνθούν στην βελτίωση της αποτελεσματικότητας του UNEP¹¹³ που πάσχει σοβαρά από την ανεπαρκή

τις τελευταίες δεκαετίες και όπως όλα δείχνουν απαιτείται ακόμα σκληρή προσπάθεια για να υπερβούμε το ταμπού της κακώς νοούμενης κρατικής κυριαρχίας και της με κάθε θυσία εξυπηρέτησης του στενού και κοντόφθαλμου εθνικού συμφέροντος.

¹¹¹ Hilary French, «Για την Παγκόσμια Διακυβέρνηση» στο Christopher Flavin, Hilary French, Gary Gardner (επ.), *Η Κατάσταση του Κόσμου 2002*, σσ.39-40

¹¹² Αξίζει να σημειωθεί πως τόσο ο Renato Ruggiero, όσο και ο Supachai Panitchpakdi που χρημάτισαν Γενικοί Διευθυντές του WTO, είχαν υποστηρίξει την αναγκαιότητα δημιουργίας ενός Παγκοσμίου Οργανισμού Περιβάλλοντος κατ' αντιστοιχία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου με στόχο τον καλύτερο συντονισμό της περιβαλλοντικής δράσης και την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των προκλήσεων. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Διάσκεψης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη το 2002 και ο γάλλος Πρόεδρος Jacques Chirac υπογράμμισε τη σκοπιμότητα σύστασης και λειτουργίας ενός Παγκοσμίου Οργανισμού Περιβάλλοντος με στόχο την αποκατάσταση της ισορροπίας σε ένα πολυμερές σύστημα που είναι μονομερές προσανατολισμένο στην οικονομία. Συναφείς θέσεις είχαν υποστηρίξει και ο Mikhail Gorbachev, ο Lionel Jospin κ.α. Στο ίδιο πλαίσιο έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί η δημιουργία ενός Παγκοσμίου Περιβαλλοντικού Μηχανισμού (Global Environmental mechanism-GEM) με στόχο την επισήμανση των παγκοσμίου κλίμακας περιβαλλοντικών απειλών, την διευκόλυνση των διαπραγματεύσεων και τη διασφάλιση της βιώσιμης διαχείρισης των κοινών αγαθών, όπως είναι οι φυσικοί πόροι.

¹¹³ Το UNEP συναγωνίζεται πολυάριθμα άλλα σώματα του ΟΗΕ, όπως η Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (CSD), το αναπτυξιακό πρόγραμμα του ΟΗΕ (UNDP), τον Παγκόσμιο

χρηματοδότηση, την απουσία πολιτικής υποστήριξης και την έλλειψη εκείνων των απαραίτητων μηχανισμών που θα εξασφάλιζαν τη συμμόρφωση με τις αποφάσεις του και όχι στην οικοδόμηση ενός νέου οργανισμού που πιθανότατα η αποτελεσματικότητά του θα αποδειχθεί δυσανάλογη προς τις αρχικές πληθωριστικές προσδοκίες...

Στο ραγδαία μεταβαλλόμενο σκηνικό της διεθνούς πολιτικής, όπως ήταν φυσικό έχουν αναδυθεί νέοι «παίκτες», όπως είναι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που με τη ευελιξία τους και τη σχεδόν παγκόσμια διείσδυση τους ήρθαν να καλύψουν τα κενά των δύσκαμπτων κρατικών δομών, θέτοντας τις μάλιστα ενίοτε σε αμφισβήτηση¹¹⁴. Σε μια χρονική στιγμή όπου το μυθικό και κυρίαρχο βεσπφαιανό κράτος βάλλεται πανταχόθεν και κατηγορείται ως ανεπαρκές και αναποτελεσματικό, οι ΜΚΟ αναδεικνύονται σε βασικούς δρώντες της νέας παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας διαμορφώνοντας ένα ριζικά διαφορετικό πλαίσιο αντιμετώπισης των διεθνικού χαρακτήρα περιβαλλοντικών προβλημάτων. Βεβαίως ίσως δεν έχουν άδικο όσοι υποστηρίζουν ότι τίποτα δεν είναι πιο παραπλανητικό και άστοχο από το να παρουσιάζονται οι ΜΚΟ¹¹⁵ ως η «συνείδηση» του πλανήτη, καθώς δεν πρέπει να λησμονείται ότι ακόμα και αυτές είναι υποχρεωμένες σε μεγάλο βαθμό να προωθούν

Οργανισμό Μετεωρολογίας (WMO) και τη Διεθνή Επιτροπή Ωκεανογραφίας (IOC). Εάν επιπροσθέτως αναλογισθεί κανείς τον κατακερματισμό στις αναρίθμητες ανεξάρτητες Γραμματείες που διαθέτει κάθε Συνθήκη και σκεφθεί πως όλα αυτά τα θεσμικά μορφώματα συναγωνίζονται μεταξύ τους για κυβερνητικό χρόνο, προσοχή και χρηματικούς πόρους, τότε καθίσταται σαφές και ευκόλως αιτιολογήσιμο γιατί το υπάρχον σύστημα δεν καταφέρνει να αντιμετωπίσει κατά τρόπο ικανοποιητικό τις περιβαλλοντικές προκλήσεις, τόσο στις αναπτυσσόμενες, όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες.

¹¹⁴ Marie D. Price "Nongovernmental Organizations on the Geopolitical Front Line", στο: George J. Demko and William B. Wood (επ.), *Reordering the World-Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, N.York: Westview Press, 1999, σ. 266. Η συγγραφέας μάλιστα υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες μη κυβερνητικές οργανώσεις διαφέρουν ουσιαστικά από τις προγενέστερες τους, καθώς δεν αρκούνται απλώς στην παροχή βοήθειας σε αυτούς που τη χρειάζονται κατά περίπτωση, αλλά φιλοδοξούν να διαδραματίσουν σημαντικότερο ρόλο επηρεάζοντας και ανασχηματίζοντας τις δημόσιες πολιτικές προς την κατεύθυνση της καταπολέμησης της φτώχειας και της κοινωνικής αδικίας. Για να είναι αποτελεσματική η προσπάθειά τους οργανώνονται σε δίκτυα, τα οποία έχουν συχνά σχεδόν παγκόσμια διείσδυση. Είναι εκπληκτικό το γεγονός, ότι ένας μεγάλος μη κυβερνητικός οργανισμός έχει ετήσιο προϋπολογισμό που ξεπερνά κατά πολύ τον προϋπολογισμό ενός κράτους της Αφρικής!

¹¹⁵ Σύμφωνα με τον ορισμό που έχει διατυπωθεί από τον ΟΗΕ, Μη Κυβερνητική Οργάνωση είναι μια ανεξάρτητη και εκούσια συνένωση ανθρώπων οι οποίοι έχουν μια συνεχή δράση προς χάριν ενός κοινού σκοπού που δεν είναι η κατάκτηση κυβερνητικών θέσεων, ούτε η κερδοσκοπία, ούτε κάποια έκνομη δραστηριότητα. Μια τέτοια ένωση μπορεί να απαρτίζεται τόσο από πολίτες, όσο και από άλλες ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα ή εταιρείες, αλλά όχι από εγκληματίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη ΜΚΟ ήταν ο Ερυθρός Σταυρός που ιδρύθηκε από τον Ερρίκο Ντυνάν το 1864, ενώ κομβική στιγμή απετέλεσε το 1945 όπου και εισήχθη στον ΟΗΕ άρθρο που προέβλεπε συμβουλευτικό ρόλο για τις ΜΚΟ, ως αποτέλεσμα που προέκυψε από το αποτελεσματικότερο lobby υπέρ των ΜΚΟ που είχε αναλάβει δράση κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης στο Σαν Φρανσίσκο.

τους στόχους των δωρητών τους που προέρχονται κυρίως από τον πλούσιο και εκβιομηχανισμένο Βορρά, απολύοντας έτσι ένα μέρος της ανεξαρτησίας τους¹¹⁶.

Καθώς αμφισβητείται η μακρόχρονα εδραιωμένη στις συνειδήσεις πρωτοκαθεδρία του κράτους, ολοένα και πληθαίνουν οι φωνές εκείνες που τονίζουν την αναγκαιότητα ανάδυσσης ενός μορφώματος παγκόσμιας διακυβέρνησης που θα επιφορτισθεί με την αποτελεσματική αντιμετώπιση των διεθνικών προβλημάτων και θα καταφέρει να ανταπεξέλθει επιτυχώς στη μεγάλη αυτή πρόκληση.

Η έννοια της διεθνούς διακυβέρνησης δεν πρέπει να συγχέεται με την ύπαρξη μιας παγκόσμιας κυβέρνησης που ενδεχομένως να αναδεικνυόταν σε σοβαρή απειλή για τη δημοκρατία, αλλά πρέπει να ειδωθεί –τουλάχιστον ιδεατά- ως προσπάθεια διαχείρισης των διεθνικού χαρακτήρα ζητημάτων με ισχυρή προσήλωση στις δημοκρατικές αρχές και στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχοντας ως θεμελιώδη βάση μια ισχυρή και ακμαία κοινωνία πολιτών. Σύμφωνα με τον ορισμό που έχει διατυπωθεί από την Επιτροπή για την Παγκόσμια Διακυβέρνηση (Commission on Global Governance) πρόκειται για το σύνολο των ποικίλων τρόπων με τους οποίους ιδιώτες και θεσμοί, ιδιωτικός και δημόσιος τομέας διαχειρίζονται τις κοινές τους υποθέσεις. Πρόκειται για μια αέναη διαδικασία μέσω της οποίας αντικρουόμενα ή αποκλίνοντα συμφέροντα μπορούν να συγκερασθούν με την ανάληψη συνεργατικής δράσης. Η Παγκόσμια Διακυβέρνηση περιλαμβάνει τόσο επίσημους θεσμούς και καθεστώτα που ενθαρρύνουν τη συμμόρφωση, όσο και ανεπίσημες διευθετήσεις, τις οποίες οι πολίτες αλλά και οι θεσμοί τις θεωρούν ως αμοιβαία επωφελείς¹¹⁷. Άλλως ειπείν, Παγκόσμια Διακυβέρνηση είναι η παγκόσμια διαχείριση της αλληλεξάρτησης, ή η προσπάθεια να δοθούν αξιόπιστες απαντήσεις σε μια σειρά κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων που υπερβαίνουν τις δυνατότητες του εθνικού κράτους¹¹⁸.

Η θεωρητική συζήτηση για την Παγκόσμια Διακυβέρνηση βρίσκεται σε στενή σχέση με εκείνη που αφορά στην παγκοσμιοποίηση, η οποία πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια δυναμική και πολυεπίπεδη διαδικασία που προκύπτει όχι μόνο από τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, αλλά και από τις επιλογές και τις ενέργειες μιας πληθώρας

¹¹⁶ Βεβαίως δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι κάποιες διεθνείς ΜΚΟ έχουν κατορθώσει και να συνεργάζονται εύρυθμα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και να διατηρούν ταυτόχρονα και την ανεξαρτησία τους και να του ασκούν ακόμα και κριτική για τις αποτυχίες του!

¹¹⁷ Presentation by Peter Willetts for the Colloquium on International Governance, Palais des Nations, Geneva, Friday 20 September 2002, στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/CSGG0902.DOC> (15.09.2005)

¹¹⁸ [http:// http://globgov.bg.univ.gda.pl/indexeng.html](http://http://globgov.bg.univ.gda.pl/indexeng.html) (16.09.2005)

δρώντων, που είναι τα κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, καθώς και εκατομμύρια πολιτών που συνδέονται με την ενορχηστρωμένη δράση κοινωνικών κινημάτων και Μη Κυβερνητικών Οργανισμών. Η ποιότητα της σχέσης ανάμεσα σε αυτούς τους δρώντες καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την αποτελεσματικότητα της δράσης τους.

Στο ίδιο πλαίσιο των ανωτέρω σκέψεων και προβληματισμού εντάσσονται και οι φωνές εκείνες που υποστηρίζουν την ανάδυση της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών (Global Civil Society) ως έναν εναλλακτικό και πιο αποτελεσματικό τρόπο οργάνωσης της διεθνούς πολιτικής, εκεί όπου πλέον δεν μπορεί να ανταποκριθεί ικανοποιητικά το ρεαλιστικό κρατοκεντρικό μοντέλο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών –που πολύ δύσκολα θα μπορούσε να οριστεί με ακρίβεια- «ενεργεί ως ένα είδος διακυβέρνησης που χαράσσει τον τρόπο με τον οποίο μεγάλος αριθμός ανθρώπων επιλέγει να ζήσει τη ζωή του»¹¹⁹.

Σε πολλά μέρη του κόσμου πολυπληθείς ομάδες ανθρώπων κινητοποιούνται σε μια προσπάθεια να προστατεύσουν το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής τους που απειλούνται¹²⁰. Τα νέα κοινωνικά κινήματα δεν έχουν ως πρωταρχικό στόχο να λάβουν άμεσες πολιτικές απαντήσεις, αλλά η βασική τους επιδίωξη θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι η σφυρηλάτηση -και εκεί όπου απαιτείται- η μεταβολή και ο αναπροσανατολισμός των συνειδήσεων σε βιώσιμες επιλογές.

Το θεωρητικό εκείνο μοντέλο που μπορεί με εύστοχο τρόπο να περιγράψει την αναδυόμενη νέα κατάσταση είναι εκείνο του «ιστού της αράχνης» ή αλλιώς της «Παγκόσμιας κοινωνίας» (world society model), εμπνευστής του οποίου είναι ο John Burton¹²¹. Το μοντέλο αυτό βρίσκεται στον αντίποδα των κρατοκεντρικού χαρακτήρα

¹¹⁹ Scott Turner, "Global Civil Society, Anarchy and Governance: Assessing an Emerging Paradigm", *Journal of Peace Research*, Vol.35. No.1 (Jan., 1998), σ.30

¹²⁰ Scott Turner, *ό.π.*, σ.31 Η κινητοποίηση της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών ήταν αυτή που απέτρεψε την υλοποίηση του σχεδίου Narmada στην Ινδία, το οποίο προέβλεπε την κατασκευή 30 μεγάλων, 135 μεσαίου μεγέθους και 3000 μικρών φραγμάτων στις περιοχές Madhya Pradesh και Maharashtra. Η αποπεράτωση του μεγαλεπίβολου αυτού σχεδίου θα προκαλούσε σύμφωνα με τις εκτιμήσεις πλημμύρα σε μια περιοχή έκτασης 120 εκατομμυρίων εκταρίων και θα ανάγκαζε πάνω από 300.000 ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους! Ως απάντηση σε αυτή την απειλή ένας αριθμός ομάδων πολιτών συστήσε την κίνηση Narmada Bachao Andolan (Save the Narmada movement) η οποία ανέπτυξε ποικίλους δεσμούς με ένα μεγάλο αριθμό ινδικών και διεθνών ομάδων κινητοποίησης. Ενορχηστρώθηκαν δυναμικές κινητοποιήσεις και ασκήθηκαν πολιτικές πιέσεις από μεγάλες ΜΚΟ και τελικά η Παγκόσμια Τράπεζα ανακοίνωσε την απόφαση της να ματαιώσει την υλοποίηση του σχεδίου.

¹²¹ Δημήτρης Μπουραντώνης & Παναγιώτης Τσάκωνας, «Ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών σε αναζήτηση της Παγκόσμιας Ειρήνης και Ασφάλειας», στο Θ. Χριστοδουλίδης και Δημ. Μπουραντώνης (επ.), *Ο ΟΗΕ στο Κατώφλι της Μεταψυχροπολεμικής Εποχής*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1998, σσ.37-38

προσεγγίσεων αντικατοπτρίζοντας την πολυμέρεια και την πολυπλοκότητα των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και τεχνολογικών διαδράσεων που λαμβάνουν χώρα ανάμεσα σε κρατικούς και μη κρατικούς δρώντες και αναζητώντας πειστικές απαντήσεις στα πλανητικής κλίμακας προβλήματα μέσα από τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις ατομικές και κρατικές επιδιώξεις και τα παγκόσμια προβλήματα, όπως είναι ο πόλεμος, η ανεργία, ο αναλφαβητισμός, η πείνα και η περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Για τους θιασώτες του εν λόγω μοντέλου οι Διεθνείς Κυβερνητικοί και Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί μπορούν και πρέπει να διαδραματίσουν κεφαλαιώδους σημασίας ρόλο δημιουργώντας ένα πλαίσιο λειτουργικά συνδεδεμένων φορέων, η δράση των οποίων θα αντικαταστήσει τη δύσκαμπτη κρατική λειτουργία, προσφέροντας αποτελεσματικότερες απαντήσεις στα μεγάλα προβλήματα¹²².

Σε συνάφεια με την Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών γίνεται συχνά λόγος για τους Παγκόσμιους Πολίτες (Global Citizens), οι οποίοι έχουν χαρακτηριστικά που τους διαφοροποιούν σημαντικά από τους εθνικούς πολίτες, καθώς είναι προσανατολισμένοι πολύ λιγότερο στα κόμματα, τα εγχώρια λόμπυ και τις ομάδες συμφερόντων και πολύ περισσότερο στις ΜΚΟ και τις μαζικές κινητοποιήσεις. Οι Παγκόσμιοι Πολίτες επιδιώκουν να επηρεάσουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ένα πλαίσιο που να υπερβαίνει τα στενά εθνικά σύνορα, γι' αυτό η εγχώρια πολιτική αρένα τους ενδιαφέρει πολύ λιγότερο από τα διεθνή φόρα όπου αρθρώνεται λόγος και λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή των ανθρώπων σε κάθε γωνιά του πλανήτη.

Στο ίδιο πλαίσιο αναδύονται τα «Παγκόσμια Δίκτυα Δημόσιας Πολιτικής», τα οποία συνιστούν πρωτοβουλίες που περιλαμβάνουν ΜΚΟ, επιχειρήσεις, κυβερνήσεις και διεθνείς οργανισμούς που συνεργάζονται για τη χάραξη των κατευθυντήριων οδηγιών και προδιαγραφών για συγκεκριμένες δραστηριότητες, για τις οποίες αφενός διαθέτουν τις κατάλληλες γνώσεις και αφετέρου έχουν μεγάλο μερίδιο των αποτελεσμάτων. Αυτά τα διεθνή δίκτυα, που εξ' ορισμού αποτελούνται από χαλαρές και ευέλικτες ομάδες εμπειρογνομώνων, έχουν δομηθεί με βάση την αποκεντρωμένη φύση της νεοσύστατης οικονομίας της πληροφορικής και συνεπώς διαφέρουν πάρα πολύ από τα παραδοσιακά κάθετα διεθνή κυβερνητικά όργανα.

¹²² Εξάλλου ας μη λησμονείται ότι για τους πλουραλιστές –ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο John Burton- οι διεθνείς οργανισμοί αναπτύσσονται ακολουθώντας θεμελιώδεις Καντιανές αρχές και η ειρήνη θεμελιώνεται στο διεθνές δίκαιο, τους διεθνούς θεσμούς και τα δίκτυα οικονομικής αλληλεξάρτησης.

Χωρίς αμφιβολία τα διεθνικού χαρακτήρα και εξαιρετικής σοβαρότητας περιβαλλοντικά προβλήματα αποτελούν ένα ευχερέστατο πεδίο για τη δράση της Παγκόσμιας Κοινωνίας Πολιτών, καθώς, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Deudney, η οικολογική κρίση μας προτρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι «η γη είναι η μόνη ολοκληρωμένη «βιοπεριοχή» και ότι εστία όλων των έμβιων όντων είναι ο πλανήτης ολόκληρος και όχι ένα μόνο μικρό κομμάτι του»¹²³.

Πιο ριζοσπαστικό από το μοντέλο της «Παγκόσμιας Κοινωνίας» είναι το Σχέδιο των Μοντέλων της Παγκόσμιας Τάξης (The World Order Model Project- WOMP)¹²⁴, το οποίο ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1960 επιχειρώντας να συνδέσει την παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια με μια σειρά από νέα, αλλά και ταυτόχρονα κλασικά ζητήματα-προβλήματα όπως είναι η άνιση ανάπτυξη, ο υπερπληθυσμός, η οικολογική ανισορροπία, αλλά και η πολιτική ισότητα, η συμμετοχή και η δικαιοσύνη.

Βασική θέση των υποστηρικτών του WOMP είναι πως οι κυβερνήσεις των κρατών είναι «παγιδευμένες» από ξεπερασμένες αντιλήψεις ασφάλειας και εξουσίας και η ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης θα μπορέσει να προέλθει μέσα από τη δράση των κοινωνικών κινημάτων. Οι θιασώτες του Σχεδίου των Μοντέλων της Παγκόσμιας Τάξης επισημαίνουν ότι η προσέγγιση τους δεν έχει «διαχειριστικό», αλλά ριζοσπαστικό χαρακτήρα προσδίδοντας της μάλιστα την αίσθηση του κατεπείγοντος¹²⁵. Στόχος θα πρέπει να είναι η επάνοδος σε έναν ενισχυμένο Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών που θα συνιστά μια παγκόσμια εξουσία και θα έχει τα χαρακτηριστικά μιας περιορισμένης παγκόσμιας κυβέρνησης, η οποία θα καταστήσει τον πόλεμο παρωχημένη έκφανση της κρατοκεντρικής αντίληψης των διεθνών σχέσεων και θα μπορέσει να εξυπηρετήσει τις πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες (humane governance).

Στο ανωτέρω πλαίσιο του WOMP εντάσσεται και ο θεωρητικός προβληματισμός που αναπτύχθηκε από τον Richard Falk, ο οποίος υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της ανθρώπινης διακυβέρνησης (human governance), που χαρακτηρίζεται όχι μόνο από την έκλειψη του διακρατικού πολέμου και της βίας, αλλά από την ισόρροπη κατανομή του παγκόσμιου πλούτου, από την οικολογική ασφάλεια και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αξιοπρόσεκτο είναι μάλιστα το γεγονός ότι, ενώ οι

¹²³ Scott Turner, *ό.π.*, σ. 32

¹²⁴ Το WOMP ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960 από ακαδημαϊκούς της Βορείου Αμερικής κατά κύριο λόγο υπό την καθοδήγηση του καθηγητή Δικαίου Saul Mendlowitz, με αρχικό στόχο την παραγωγή μιας σειράς εκδόσεων για την προώθηση των αξιών αυτού που αποκαλείτο «Παγκόσμια Τάξη»

¹²⁵ Δημήτρης Μπουραντώνης & Παναγιώτης Τσάκωνας, *ό.π.*, σσ.38-39

παραδοσιακοί ιδεαλιστές αντιλαμβάνονται την παγκόσμια διακυβέρνηση ως το μόνο αποτελεσματικό αντίδοτο στον πόλεμο, ο Falk έχει την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη διακυβέρνηση θα επιτευχθεί όχι μέσω της δημιουργίας διεθνών θεσμών, αλλά μέσω μιας διεθνικής δημοκρατικής κίνησης που θα βρει πρόσφορο έδαφος σε μια παγκόσμια κοινωνία πολιτών¹²⁶.

Η θεμελιώδης θέση του Richard Falk, στην οποία αξίζει να σταθούμε, είναι πως η Παγκόσμια Κοινωνία Πολιτών αποτελεί την πιο ελπιδοφόρα πηγή για τη ριζική μεταμόρφωση του παγκόσμιου συστήματος, η οποία πρέπει να πραγματοποιηθεί από κάτω προς τα πάνω κι όχι αντιστρόφως, διότι όχι λίγες φορές έχει καταστεί ηλίου φαινότορο ότι οι θεσμοί δημιουργούνται και υπάρχουν για να ενδυναμώνουν και να συντηρούν το υπάρχον status quo που διαχρονικά ευνοεί τα συμφέροντα των παντός τύπου ελίτ.

Οι απαιτητικές προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει το κρατοκεντρικό σύστημα της διεθνούς πολιτικής, κατά την άποψη του Falk, θα οδηγήσουν σταδιακά στη μετάβαση από τη «γεωπολιτική» στη «γεωδιακυβέρνηση» στην οποία θα επιδιώκουν να συμμετάσχουν πολλοί μη κρατικοί δρώντες. Η «Γεωδιακυβέρνηση» πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως η «τρέχουσα διαδικασία ενσωμάτωσης της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής πραγματικότητας»¹²⁷. Καθώς οι δυνατότητες του κράτους να ανταποκριθεί στα ανακύπτοντα προβλήματα περιορίζονται υπό το πρίσμα της διαρκούς επέκτασης και κυριαρχίας των αγορών και των κεφαλαίων, ο Falk διαβλέπει την έλευση αυτού που ονομάζει ως «Απάνθρωπη διακυβέρνηση» που στηρίζεται σε πέντε (5) κριτήρια: 1) την αδυναμία κάλυψης των αναγκών των λιγότερο προνομιούχων, 2) ευάλωτες ταυτότητες και ανεπαρκής σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 3) αλυσιτελής δράση για την έκλειψη της βίας και την προστασία του περιβάλλοντος, 4) αποτυχία καθιέρωσης της λογοδοσίας των πολιτικών αρχηγών¹²⁸ και 5) αποτυχία διασφάλισης της ικανοποιητικής συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία λήψης κρίσιμων αποφάσεων.

Το Σχέδιο του Richard Falk για την «Ανθρώπινη Διακυβέρνηση»¹²⁹, το οποίο εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο του WOMP στοχεύει να αποτελέσει απάντηση στα

¹²⁶ Simon Dalby, "Critical Geopolitics and the World Order Models Project", Department of Geography, Carleton University, http://www.geog.ubc.ca/iiccg/papers/Dalby_S.html (10.09.2005)

¹²⁷ Simon Dalby, *ο.π.* σ.7

¹²⁸ Κατά την άποψη του Falk οι διεθνείς κανόνες δεν μπορούν να αποτελέσουν την απάντηση στα προβλήματα, αλλά μπορούν να λειτουργήσουν ως ευρέως αποδεκτές αρχές που θα ωθήσουν τους πολιτικούς να λογοδοτούν για τις ενέργειες τους.

¹²⁹ Richard Falk, *On Humane Governance: Toward a New Global Politics* (The World Order Models Project Report on the Global Civilization Initiative), Cambridge: Polity Press, σσ.25-34

πέντε προαναφερθέντα κριτήρια και να παράσχει ένα εναλλακτικό πολιτικό όραμα στη νεοφιλελεύθερη τάξη της παντοδυναμίας των αγορών. Επιδιώκει επίσης να αρθρώσει μια εναλλακτική πρόταση για το μέλλον που δεν θα είναι απλώς η επιτάχυνση των τρεχουσών παγκοσμιοποιημένων εξελίξεων. Άλλως ειπείν η «Ανθρώπινη Διακυβέρνηση» νοείται ως ένα πολύπλευρο οργανωμένο σχέδιο δράσης δημοκρατικών δυνάμεων.

Το πρόγραμμα του Falk δεν έχει να κάνει με τον κακώς νοούμενο ιδεαλισμό, αλλά με την επίμονη προσήλωση στις συνταγματικές επιταγές και τις ανεξάντλητες και σε μεγάλο βαθμό αναξιοποίητες δυνατότητες της Κοινωνίας των Πολιτών, χωρίς να υπερεκτιμά την ανωτερότητα της έναντι των κρατικών δομών και αναγνωρίζοντας με τόλμη ότι μπορεί να είναι εξίσου σκληρή και ξενοφοβική.

Στο προσεχές μέλλον δεν φαίνεται να αναδύεται κάποιος πανίσχυρος υπερεθνικός θεσμός που θα αναλάβει τη συνολική διακυβέρνηση του «παγκοσμιοποιημένου» χωριού μας. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Hedley Bull στην «Αναρχη Κοινωνία» του, δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι τα κράτη θα συμφωνήσουν να υποταχθούν σε μια παγκόσμια κυβέρνηση εμπιστευόμενα σε αυτήν την ασφάλεια και τα ζωτικά τους συμφέροντα¹³⁰.

Μάλλον όμως δε χρειαζόμαστε ένα τέτοιο μόρφωμα...Αυτό που αποτελεί επιτακτική ανάγκη είναι η γόνιμη και εποικοδομητική συνεργασία μεταξύ των κρατών. Δεν πρέπει να παρασύρεται κανείς από τα υπεραισιόδοξα οράματα περί «οικουμενικής αδελφότητας». Τα κράτη δρουν τις περισσότερες φορές ορθολογικά και οι συνασπισμοί θεμελιώνονται πάνω σε αμοιβαία συμφέροντα και δεν υπάρχει τίποτα που να είναι περισσότερο αμοιβαία συμφέρον από την αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προκλήσεων.

Ενώ όμως επισημάνθηκε πολλάκις ο διεθνικός χαρακτήρας των περιβαλλοντικών απειλών, εξαιρετικό ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ολοένα και περισσότερο πληθαίνουν αυτοί που αμφισβητούν την παγκόσμια διάσταση όλων των περιβαλλοντικών προβλημάτων που παρουσιάζονται ως τέτοια. Υπογραμμίζεται πως είναι ιδιαίτερος ύποπτο το γεγονός ότι κάποια εντάσσονται στην ατζέντα των

¹³⁰ Hedley Bull, *ό.π.*, σσ. 323-324. Οι προγενέστερες οικουμενικές αυτοκρατορίες δημιουργήθηκαν μέσω της κατάκτησης και δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι το σύγχρονο σύστημα κρατών πλησίασε αρκετές φορές στη μετατροπή του μέσω κατάκτησης σε οικουμενική αυτοκρατορία υπό μία και μόνη ανώτατη κυβέρνηση. Όμως η εποχή μας είναι δίχως αμφιβολία εποχή διάλυσης των αυτοκρατοριών και ποτέ οι πιθανότητες εγκαθίδρυσης μιας οικουμενικής μοναρχίας δε φαίνονταν λιγότερες.

υπερεθνικών οργανισμών και κάποια άλλα αποκλείονται και αποσιωπούνται. Έτσι πολλοί είναι πλέον αυτοί που κάνουν λόγο για τον «Πράσινο Ιμπεριαλισμό»¹³¹, θέλοντας να επισημάνουν, ότι αυτό που τελικά παρουσιάζεται ως global στο κυρίαρχο discourse δεν είναι παρά ένα κυρίαρχο «τοπικό» που αποζητά τον παγκόσμιο έλεγχο των εξελίξεων και επιχειρεί να αποδεσμευτεί από τους στενούς τοπικούς και εθνικούς περιορισμούς¹³². Σύμφωνα με αυτή την άποψη το παγκόσμιο, όπως εννοείται σήμερα, σε καμία περίπτωση δεν αντιπροσωπεύει το πανανθρώπινο συμφέρον, αλλά υπηρετεί τις επιδιώξεις μια ισχυρής ελίτ που προσπαθεί να προωθήσει τους στόχους της ανάγοντας τους σε πανανθρώπινο επιδιωκόμενο αγαθό. Τα παραδείγματα που προβάλλονται συνήθως για να θεμελιώσουν το συλλογισμό είναι η δράση του περίφημου G7. Οι επτά ισχυρότερες χώρες του κόσμου, οι οποίες δεσπάζουν στα παγκόσμια φόρα και αρθρώνουν κυρίαρχο λόγο στο όνομα της πανανθρώπινης προόδου, στην πραγματικότητα, όπως υποστηρίζεται από πολλούς, τα συμφέροντα που προωθούν και εξυπηρετούν δεν είναι παρά στενά και τοπικιστικά¹³³.

Στο ίδιο πλαίσιο είναι και η κριτική που ασκείται σχετικά με το ρόλο της World Bank, η οποία στην πραγματικότητα δεν είναι μια τράπεζα προσανατολισμένη στην ειλικρινή εξυπηρέτηση του παγκόσμιου συμφέροντος, αλλά ένα θεσμικό μόρφωμα, στο πλαίσιο του οποίου η λήψη των αποφάσεων γίνεται με βάση τη μεγάλη εκλογική δύναμη των οικονομικά και πολιτικά ισχυρών χωρών του κόσμου, ενώ οι αδύναμοι πληρώνουν συνήθως και το μεγαλύτερο τίμημα των αποφάσεων. Γι' αυτό άλλωστε δεν είναι τυχαίο το ότι στη βιβλιογραφία συναντά συχνά κανείς τον παραλληλισμό της «παγκόσμιας» διάστασης όπως εννοείται στις μέρες μας με το αποικιακό πνεύμα παλαιότερων εποχών: Όπως αιώνες πριν οι αποικίες χρησιμοποιούνταν για την συσσώρευση πλούτου στο κέντρο των αυτοκρατοριών, έτσι και σήμερα τονίζουν πολλοί μελετητές, ότι οι φτωχές περιφέρειες απογυμνώνονται από τους φυσικούς πόρους τους για να εξασφαλίζουν οι «ισχυροί του κόσμου» υψηλό επίπεδο διαβίωσης.

¹³¹ Matthias Finger, "The Military, The Nation State and the Environment", στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (επ.), *The Geopolitics Reader*, London: Routledge, 1998 (reprinted 1999,2001), σ. 232

¹³² Ευρηματικότεροι είναι οι όροι "glocal" και "glocalization" τους οποίους διατύπωσε ο Lamont C. Hempel στο *Environmental Governance: the Global Challenge*, Washington D.C, 1996

¹³³ Το γκρουπ του G7, καθώς επίσης και άλλες συναφείς θεσμικές διευθετήσεις της Δύσης αγνοούν τις ανάγκες και τα αιτήματα του 80% του παγκόσμιου πληθυσμού, που είναι άλλωστε και το κομμάτι εκείνο που ταλανίζεται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τις ποικίλες εθνικές διενέξεις που προκαλούν πολιτική αστάθεια.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα φορτίζονται ιδεολογικά από την μακράιωνη διαμάχη πλούσιου Βορρά – φτωχού Νότου. Είναι ένας φαύλος κύκλος, στο πλαίσιο του οποίου οι ισχυροί προσπαθούν να απεμπολήσουν τις ευθύνες τους και οι φτωχοί ζητάνε μεγαλύτερη οικονομική βοήθεια για να μπορέσουν να υιοθετήσουν φιλικές προς το περιβάλλον μεθόδους. Το αποτέλεσμα είναι να υποβιβάζονται τα περιβαλλοντικά προβλήματα σε απλά ζήτημα μεταφοράς τεχνογνωσίας και κεφαλαίων. Καμία αίσθηση του κοινού πεπρωμένου δε μοιάζει να μοιράζεται ο πλούσιος Βορράς που έχει μόνο δικαιώματα με το φτωχό Νότο που έχει μόνο υποχρεώσεις. Είναι εκπληκτικό και συνάμα σκανδαλώδες πως οι ήδη ισχυροί βρίσκουν τρόπους να ευνοούνται πάντα. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το ζήτημα των χλωροφθορανθράκων (CFCs) που είναι υπεύθυνοι σε μεγάλο βαθμό για την καταστροφή του όζοντος. Οι CFCs παράγονται από λίγους πολυεθνικούς κολοσσούς όπως είναι η Dupont, επομένως ο πιο λογικός τρόπος για τον αποτελεσματικό περιορισμό τους θα ήταν ο έλεγχος αυτών των εγκαταστάσεων. Καθώς όμως η καταστροφή του όζοντος ανάγεται σε παγκόσμιο πρόβλημα που επιτάσσει διακρατική δράση, εντέχνως λησμονείται ποιος είναι ο πραγματικός υπεύθυνος και το πρόβλημα εστιάζεται στα ψυγεία και τα κλιματιστικά που χρησιμοποιούνται σε πολυπληθείς χώρες όπως είναι η Κίνα και η Ινδία. Προκλητικότερη είναι όμως και η συνέχεια, αφού τελικά τα χρήματα από το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ θα καταλήξουν και πάλι σε εταιρίες σαν τη Dupont, οι οποίες έχουν ήδη εξασφαλίσει την πατέντα για τις ουσίες που θα αντικαταστήσουν τους χλωροφθοράνθρακες! Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την πτώχευση της βιοποικιλότητας, καθώς ο Βορράς απαιτεί ελεύθερη πρόσβαση στη βιοποικιλότητα του Νότου χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα τη Συνθήκη για τη Βιοποικιλότητα, πάνω στην οποία βεβαίως τα έθνη και οι τοπικές κοινότητες έχουν κυριαρχικά δικαιώματα!¹³⁴

Πέραν πάσης αμφιβολίας είναι αναγκαία η διακρατική συνεργασία για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των οξύτατων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Μπορεί κάποιος να μην έχουν ακόμα πειστεί ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση αποτελεί σοβαρότατη απειλή για την εθνική ασφάλεια¹³⁵, όμως η αποτελεσματική αντιμετώπιση μπορεί να προκύψει μόνο μέσα από τη γόνιμη και εποικοδομητική

¹³⁴ Matthias Finger, *ό.π.*, σ. 233

¹³⁵ Janet Welsh Brown "International environmental Cooperation as a Contribution to World Security", στο: Michael T.Klare & Yogesh Chandran (επ.), *World Security-Challenges for a new Century*, N.York: St.Martin's Press 1998, σ.318. Η συγγραφέας αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το να ανατεθεί σε κάποιον η διεύθυνση περιβάλλοντος του State Department δεν είναι κάτι που προοιωνίζει μια λαμπρή καριέρα, ενώ αντιθέτως, ακόμα και στη σημερινή μετα-ψυχροπολεμική εποχή θεωρείται περισσότερο ελπιδοφόρο για κάποιον που επιθυμεί να κάνει διπλωματική καριέρα να του ανατεθεί η διεύθυνση των πρώην σοβιετικών χωρών!

περιφερειακή και διακρατική συνεργασία. Όλοι συμβάλλουμε στο πρόβλημα –κατά το μάλλον ή ήττον- και όλοι έχουμε ένα μερίδιο ευθύνης για την επίλυση του. Καθώς το διεθνές Δίκαιο έχει αποδειχθεί ανεπαρκές για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των οξύτατων περιβαλλοντικών προβλημάτων αναδύεται μια νέου είδους διπλωματία, η Πράσινη Διπλωματία, η οποία ολοένα κερδίζει έδαφος, καθώς γίνεται συνείδηση ότι μπορεί να αποτελέσει τη «ραχοκοκαλιά μιας προληπτικής πολιτικής και μιας προσέγγισης των λαών»¹³⁶.

Όπως ειπώθηκε και ανωτέρω η λύση στην περιβαλλοντική κρίση δεν φαίνεται να μπορεί να προκύψει μέσα από τη συγκρότηση μιας νέας υπερεθνικής οντότητας που όχι μόνο δεν είναι αναγκαία, αλλά είναι και δύναμι επικίνδυνη. Η λύση θα προκύψει από τον εκδημοκρατισμό των υπαρχόντων θεσμών επί τη βάση της άμβλυνσης του τρομακτικού χάσματος βορρά-νότου και την καλλιέργεια μιας «πλανητικής συνείδησης» και της αίσθησης του κοινού πεπρωμένου. Αναγκαίος είναι δίχως αμφιβολία και ο εκδημοκρατισμός της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ώστε και η πιο απομακρυσμένη φυλή να έχει λόγο στις αποφάσεις που την αφορούν άμεσα. Το εάν και κατά πόσον «το τοπικό θα υπάρξει ως παγκόσμιο και το παγκόσμιο ως εθνικό με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που επιτάσσει η ιμπεριαλιστική τάξη πραγμάτων τα τελευταία 500 χρόνια εξαρτάται από την ποιότητα της διαδικασίας του επιχειρούμενου εκδημοκρατισμού»¹³⁷.

¹³⁶ Δικτυακός τόπος του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (www.mfa.gr)

¹³⁷ Matthias Finger "The Military, The Nation State and the Environment", στο: Gearoid ο' Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (επ.), *The Geopolitics Reader*, London, Routledge, 1998 (reprinted 1999,2001), σ. 235

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι, ενώ πολύ μεγάλος είναι ο αριθμός των μελετητών που έχουν ασχοληθεί με τη διερεύνηση του τρόπου και του βαθμού στον οποίο η περιβαλλοντική υποβάθμιση συμβάλλει στο ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων, εντούτοις, ελάχιστοι είναι εκείνοι που έχουν προσπαθήσει να διερευνήσουν το εάν οι πρωτοβουλίες στο επίπεδο της περιβαλλοντικής συνεργασίας μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτης για την οικοδόμηση της ειρήνης και τη σφυρηλάτηση μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης ακόμα και ανάμεσα σε προαιώνιους εχθρούς

Η βασική θέση που υιοθετείται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας είναι πως αφού η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η ανεπάρκεια των άνισα κατανεμημένων φυσικών πόρων προκαλεί βία, αντιπαλότητες και συγκρούσεις, η συνεργασία με σκοπό την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων μπορεί να λειτουργήσει ως μια γέφυρα ειρήνης ανάμεσα σε αντιμαχόμενους λαούς ή εθνοτικές ομάδες.

Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως στην εποχή μας παρατηρείται μια ολοένα αυξανόμενη αναγνώριση της προαναφερθείσας πραγματικότητας και πολλοί είναι πλέον αυτοί που κάνουν λόγο για «Environmental Peacemaking» αναφερόμενοι στις συνεργατικές προσπάθειες για την βέλτιστη διαχείριση των φυσικών πόρων ως ένα τρόπο για την άμβλυση της ανασφάλειας και τη διαμόρφωση ειρηνικών σχέσεων ανάμεσα σε αντιμαχόμενα κράτη και ομάδες¹³⁸. Εξάλλου αξίζει να υπογραμμισθεί ότι και ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, Κόφι Αννάν έχει κατά καιρούς επισημάνει την κρίσιμη σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον και την προκαλούμενη –από την υποβάθμιση του- ανασφάλεια, προτρέποντας να ενσωματωθούν οι περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες στη γενικότερη στρατηγική του Οργανισμού για την πρόληψη των συγκρούσεων¹³⁹. Δυστυχώς όμως θα μπορούσε να πει κανείς ότι πολύ λίγα έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση και σύσσωμη η ακαδημαϊκή κοινότητα ελάχιστα έχει μελετήσει και αξιολογήσει το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η περιβαλλοντική συνεργασία ως γέφυρα ειρήνης μεταξύ των λαών.

Το περιβάλλον ως αποτελεσματικό εργαλείο οικοδόμησης της ειρήνης συνδυάζει κάποια ιδιαίτερα, ίσως και μοναδικά χαρακτηριστικά που μπορούν να αποσοβήσουν

¹³⁸ State of the World 2005, Trends and Facts-Building Peace Through Environmental Cooperation, www.worldwatch.org/features/security/ (29.08.2005)

¹³⁹ Ken Conca, Alexander Carius and Geoffrey D. Dabelko, www.worldwatch.org/features/security/ (28.08.2005)

τις συγκρούσεις: οι περιβαλλοντικές προκλήσεις υπερβαίνουν τα πολιτικά σύνορα, απαιτούν μακροπρόθεσμο σχεδιασμό, ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών αλλά και των μη κυβερνητικών δρώντων. Δεδομένων αυτών των βασικών χαρακτηριστικών, η περιβαλλοντική συνεργασία ενθαρρύνει τους λήπτες αποφάσεων στην υιοθέτηση στρατηγικών μεγάλου χρονικού ορίζοντα με την πεποίθηση ότι το μελλοντικό κέρδος θα είναι πολύ μεγαλύτερο από τα όποια κέρδη των βραχυπρόθεσμων υπολογισμών. Μάλιστα πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων είναι δυνατόν να διανοίξουν ένα δίαυλο σταθερού και γόνιμου διακρατικού διαλόγου εκεί όπου η παραδοσιακή διπλωματία αποτυγχάνει.

Βεβαίως αυτό που πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα είναι η αποφυγή της μονόπλευρης συνεργασίας μόνο μεταξύ των κυβερνητικών αξιωματούχων, τακτική η οποία αφήνει χώρο στην ανάπτυξη παιγνίων μηδενικού αθροίσματος ενδυναμώνοντας την κρατοκεντρική οπτική της εθνικής ασφάλειας. Είναι όχι μόνο ευκατάρια, αλλά και απολύτως αναγκαία η συνεργασία και η προσέγγιση μεταξύ των κοινωνιών, ώστε το αποτέλεσμα να μην είναι μόνο η βραχυπρόθεσμη άμβλυση των εντάσεων, αλλά η ολική αντιμετώπιση του προβλήματος. Οι τοπικές κοινωνίες όχι μόνο μπορούν αλλά και πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να αρθρώνουν λόγο αναφορικά με τα προβλήματα που τις αφορούν. Μόνο τότε η λύση θα είναι βιώσιμη και θα έχει διάρκεια, προάγοντας την πραγματική ειρήνη και την αειφορία.

Φυσικά θα ήταν αφελές να πιστέψει κανείς ότι η περιβαλλοντική συνεργασία προκύπτει εύκολα ή ακόμα και αυτομάτως. Μόλις τώρα οι κυβερνήσεις αλλά και άλλοι σημαντικοί δρώντες έχουν αρχίσει να μοιράζονται τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους αναφορικά με την οικοδόμηση της ειρήνης μέσα από την εκτίμηση της εφαρμογής περιβαλλοντικών προγραμμάτων που στοχεύουν στην άμβλυση των διακρατικών ή εθνοτικών εντάσεων που έχουν ως αιτία την διεκδίκηση ενός σπανίζοντος πόρου. Βεβαίως πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπ' όψιν ότι τα επιδιωκόμενα συμφέροντα ενίοτε αποκλίνουν και οι δρώντες έχουν διαφορετικές προσδοκίες και πολιτικές ευαισθησίες...

ΤΟ ΝΕΡΟ ΩΣ ΚΑΤΑΛΥΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Συνεχίζοντας θα επιχειρηθεί να καταστεί σαφές πως η ανεπάρκεια ενός φυσικού πόρου τόσο ζωτικής σημασίας για την ανθρώπινη επιβίωση όπως το νερό, δεν προκαλεί μόνο συγκρούσεις, αλλά μπορεί να λειτουργήσει ως έναυσμα για τη διακρατική συνεργασία και ως γέφυρα ειρήνης και συνεργασίας ανάμεσα στους λαούς.

Μπορεί ήδη από το 1995 ο Αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας Ismail Serageldin να προειδοποιούσε ότι «οι πόλεμοι του επόμενου αιώνα θα είναι για το νερό», αλλά τα στοιχεία δηλώνουν ότι οι περιπτώσεις συνεργασίας ανάμεσα σε παρόχθια κράτη για την κατανομή των υδάτινων πόρων είναι πολύ περισσότερες από εκείνες όπου επελέγη η σύγκρουση ως τρόπος επίλυσης της διαφοράς¹⁴⁰.

Εντυπωσιακή είναι η υψηλότατη αλληλεξάρτηση των κρατών αναφορικά με τους υδάτινους πόρους, καθώς σύμφωνα με την μελέτη που εκπονήθηκε από τον οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 1978, οι λεκάνες ποταμών που ενέπιπταν στη δικαιοδοσία δύο ή και περισσότερων κρατών ανέρχονταν στις 214, ενώ σήμερα ο αριθμός αυτός έχει ανέλθει στις 263, εξαιτίας των πολιτικών αλλαγών που έλαβαν χώρα στο διεθνές σύστημα, όπως η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των βαλκανικών κρατών¹⁴¹.

Σε γενικές γραμμές η μελέτη των στοιχείων αποκαλύπτει ότι οι διακρατικές διαφορές για το νερό επιλύονται συνήθως χωρίς βίαιες συγκρούσεις, ίσως γιατί πρόκειται για ένα τόσο σημαντικό πόρο που τα κράτη δεν έχουν τη πολυτέλεια να περιχαρακωθούν και να κόψουν τις γέφυρες διακρατικής επικοινωνίας και διαλόγου με στόχο την εξεύρεση μιας ειρηνικής λύσης. Ας μη λησμονούμε εξάλλου τα λόγια του Saint Exupery, ο οποίος υποστήριζε ότι «το νερό δεν είναι αναγκαίο για τη ζωή, αλλά είναι το ίδιο η ζωή».

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη που εκπονήθηκε από το πανεπιστήμιο του Oregon, στο πλαίσιο της οποίας διερευνήθηκε η διάδραση –συγκρουσιακή ή συνεργατική- ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη με αφορμή τη διαφορά τους για την κατανομή των υδάτινων πόρων. Τα στοιχεία που προέκυψαν είναι ιδιαίτερα

¹⁴⁰ Aaron T. Wolf, Annika Kramer, Alexander Carius & Geoffrey D. Dabelko, “Water can be a pathway to Peace, not war”, www.worldwatch.org/features/security/ (23.08.2005)

¹⁴¹ Δεκαεπτά χώρες μοιράζονται το νερό από τη λεκάνη του Δούναβη, ενώ δέκα χώρες από τη λεκάνη του ποταμού Νείλου!

αποκαλυπτικά, καθώς βρέθηκε πως τα τελευταία πενήντα χρόνια ξέσπασαν τριάντα επτά (37) συγκρούσεις για το νερό, οι τριάντα (30) εκ των οποίων αφορούσαν στο Ισραήλ και κάποιον από τους παρόχθιους γείτονες του. Μόνο πέντε είναι οι συγκρούσεις που δεν έλαβαν χώρα στη Μέση Ανατολή, ενώ κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου 157 συναφείς συνθήκες έγιναν αντικείμενο διακρατικής διαπραγματεύσεως και τελικώς υπεγράφησαν¹⁴².

Το νερό μπορεί χωρίς αμφιβολία να αποτελέσει μια αφορμή έναρξης διακρατικού διαλόγου και συνεργασίας ανάμεσα ακόμα και σε προαιώνιους εχθρούς, εκεί όπου η παραδοσιακή διπλωματία μπορεί να αποτυγχάνει. Η διεθνής συνεργασία για την κατανομή των υδάτινων πόρων έχει μακρά και επιτυχημένη ιστορία, καθώς κάποιιοι από τους πιο φανατικούς εχθρούς έχουν κατά καιρούς καθίσει στο ίδιο τραπέζι διαπραγματεύσεων και έχουν υπογράψει σχετικές συμφωνίες, οι οποίες τέθηκαν επιτυχώς σε εφαρμογή μολονότι οι μεταξύ τους σχέσεις ήταν ταραχώδεις. Η Επιτροπή του ποταμού Μεκόνγκ για παράδειγμα, η οποία συνεστήθη το 1957 μετά από συμφωνία ανάμεσα στην Καμπότζη, το Λάος, την Ταϊλάνδη και το Βιετνάμ συνέχιζε να δεδομένα και πληροφορίες για τη λεκάνη του ποταμού ακόμα και κατά τη διάρκεια του πολέμου του Βιετνάμ. Επίσης το Ισραήλ και η Ιορδανία καθόντουσαν παρασκηνακά στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων από το 1953 προκειμένου να επιτευχθεί συμφωνία για την κατανομή των υδάτων του Ιορδάνη ποταμού, μολονότι από το 1948 έως και την υπογραφή της Συνθήκης το 1994 βρισκόνταν επισήμως σε πόλεμο¹⁴³! Επιπροσθέτως η επιτροπή για τον Ινδό ποταμό κατάφερε να επιβιώσει και να λειτουργεί αποτελεσματικά παρά το ξέσπασμα των δύο μεγάλων πολέμων ανάμεσα στην Ινδία και το Πακιστάν. Εξάλλου και οι δέκα παρόχθιες χώρες της λεκάνης του ποταμού Νείλου συνεργάζονται στενά παρά τις κατά καιρούς λεκτικές συγκρούσεις που παρουσιάζονται από τον Τύπο των εμπλεκόμενων χωρών. Ακόμα αξίζει να επισημανθεί ότι η συνεργασία ανάμεσα στους Ισραηλινούς και στους Παλαιστινίους για την κατανομή των υδάτινων πόρων συνεχίστηκε ακόμα και μετά από την έναρξη της δεύτερης Ιντιφάντα το 2000¹⁴⁴!

¹⁴² “Water Conflict and Security Cooperation”, www.worldwatch.org/features/security/ (23.08.2005)

¹⁴³ Μάλιστα δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η διατήρηση αυτής της επαφής ανάμεσα στα δύο κράτη συνέβαλε καταλυτικά στη διαμόρφωση κοινά αποδεκτών κανόνων, οι οποίοι στη συνέχεια πήραν επίσημη μορφή και θεσμοθετήθηκαν στο πλαίσιο της επίσημης Συμφωνίας Ισραήλ-Ιορδανίας που υπεγράφη το 1994.

¹⁴⁴ “Water Conflict and Security Cooperation”, www.worldwatch.org/features/security/ (23.08.2005)

Εν ολίγοις θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η εξεύρεση ενός μηχανισμού συνεργατικής διαχείρισης των υδάτινων πόρων μπορεί να επιλύσει με ειρηνικό τρόπο χρονίζουσες διακρατικές διαφορές και να αποτρέψει τις συγκρούσεις υπό την προϋπόθεση όμως ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι έχουν δικαίωμα να συμμετάσχουν ισότιμα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Σε ένα τέτοιο εγχείρημα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη μια σειρά παραμέτρων:

- Όλα τα συμφέροντα που διακυβεύονται, ακόμα και τα αποκλίνοντα, θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων
- Πρέπει να γίνεται προσπάθεια συγκερασμού των διαφορετικών προοπτικών και συμφερόντων των εμπλεκόμενων, ώστε να καθίσταται δυνατή η μετεξέλιξη της διαφοράς σε παίγνιο θετικού αθροίσματος αμοιβαία επωφελούς
- Η συνεργασία για ένα θέμα τόσο ζωτικής σημασίας όπως το νερό συμβάλλει στην οικοδόμηση μέτρων εμπιστοσύνης

Δεν θα ήταν επομένως υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι η δίκαιη και βιώσιμη διαχείριση των υδάτων ισοδυναμεί ουσιαστικά με την υιοθέτηση μιας αποτελεσματικότερης στρατηγικής πρόληψης των συγκρούσεων. Και συνεπώς ήρθε η ώρα να καταστεί εμφανές και να εμπεδωθεί από τους λήπτες αποφάσεων ότι το νερό μπορεί να αποτελέσει την εύρωστη βάση για την οικοδόμηση μιας αποτελεσματικής στρατηγικής οικοδόμησης της ειρήνης.

ΟΤΑΝ ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ...

Στο πλαίσιο του προβληματισμού γύρω από το ζήτημα των σπανιζόντων στη Μ. Ανατολή υδάτινων πόρων, ο J.A.Allan διατυπώνει μια ενδιαφέρουσα σύλληψη κάνοντας λόγο για το «Virtual Water». Εκκινώντας από την αποδοχή της πρόβλεψης σύμφωνα με την οποία οι μελλοντικοί πόλεμοι θα έχουν ως διακύβευμα το νερό και θεωρώντας ότι οι πιο ευάλωτες περιοχές είναι η Μ. Ανατολή και η Β. Αφρική¹⁴⁵ διατείνεται ότι όλοι οι πεσιμιστές επιμένουν να παραβλέπουν έναν κρίσιμο παράγοντα, αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «Virtual Water». Με τον ευρηματικό αυτό όρο αναφέρεται σε όλα τα αγαθά που περιέχουν σε μεγάλο ποσοστό της σύστασής τους νερό, όπως είναι τα δημητριακά. Για να παραχθεί ένας τόνος σταριού είναι απαραίτητοι χίλιοι τόνοι κυβικών μέτρων νερού. Η εισαγωγή ενός εκατομμυρίου τόνων σταριού ισοδυναμεί με την εισαγωγή ενός δισεκατομμυρίου κυβικών μέτρων νερού! Από το τέλος της δεκαετίας τους 1980, η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική εισάγουν σαράντα (40) εκατομμύρια τόνους δημητριακών και αλεύρων ετησίως σε μια προσπάθεια εμπράγματης εφαρμογής της θεωρητικής σύλληψης που διατυπώνει ο Allan¹⁴⁶.

Εξάλλου δεν πρέπει να παραβλέπεται πως το «Virtual Water» αποτελεί και από οικονομική άποψη την προσφορότερη επιλογή. Η τιμή του σταριού πέφτει καθ' όλη τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα και επιπλέον, καθώς στην αγορά του δεσπόζουν οι ΗΠΑ και η Ευρωπαϊκή Ένωση, η τιμή εμπορικής συναλλαγής του σταριού έχει φθάσει ακόμα και στο ήμισυ του κόστους παραγωγής του!

Βεβαίως θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η αχίλλειος πτέρνα της σύλληψης του Allan είναι πως η εξάρτηση από το διεθνές εμπόριο αναφορικά με έναν τόσο ζωτικής σημασίας πόρο, δεν είναι ούτε κοινωνικώς αποδεκτή, αλλά και ούτε στρατηγικά ασφαλής επιλογή.

Η περίπτωση Ισραηλινών Παλαιστινίων αναφορικά με το ζήτημα της διαχείρισης και της κατανομής των υδάτινων πόρων αποτελεί μια από εκείνες τις περιπτώσεις όπου

¹⁴⁵ J.A.Allan, "A convenient solution-what price Water?-"virtual water" as an answer to the Middle East water supply problem-Cover story"
"http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1310/is_1999_Feb/ai_54237631/print (19.09.05)
Δημιουργεί το ακρωνύμιο MENA για να αναφερθεί σε αυτές τις περιοχές (Middle East, North Africa)

¹⁴⁶ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Αιγύπτου, όπου το 90% των εθνικών υδάτινων πόρων διατίθεται στη γεωργία, την ίδια στιγμή που προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των 63 εκατομμυρίων του πληθυσμού εισάγονται 7,5 εκατομμύρια τόνοι σιτηρών που ισοδυναμούν με 7,5 δισεκατομμύρια κυβικών μέτρων virtual water.

οι δύο αντίπαλες πλευρές δεν έχουν άλλη επιλογή από τη... συνεργασία όταν πρόκειται για κάτι τόσο ζωτικής σημασίας, όπως το νερό. Η περιοχή έχει έναν κοινό υδροφόρο ορίζοντα που καθιστά ανορθολογική την αντιμετώπιση του νερού ως στρατηγικό πλεονέκτημα, καθώς όποια από τις δύο πλευρές κι αν προβαίνει σε αλόγιστη χρήση και εκμετάλλευση πέραν των ορίων της βιώσιμης ανάπτυξης, το αποτέλεσμα θα είναι στο τέλος να ζημιωθούν και οι δύο. Συνεπώς το νερό στην περίπτωση της διαμάχης Ισραηλινών-Παλαιστινίων θα πρέπει να ειδωθεί μέσα από το οικονομικό και όχι το στρατηγικό πρίσμα και οι δύο προαιώνιοι αντίπαλοι πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι η μοναδική ορθολογική επιλογή είναι η συνεργασία για την αντιμετώπιση του προβλήματος των περιορισμένων υδάτινων πόρων που πλήττει τη Μέση Ανατολή¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Gidon Bromberg, "Water and Peace-For clues to resolving the Middle East conflict, consider the case of the embattled Dead Sea", στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/174 (23.08.05)

Αξίζει να σημειωθεί ότι έντονη συνεργατική δράση Ισραηλινών, Παλαιστινίων και Ιορδανών έχει εκδηλωθεί αναφορικά με τη διάσωση της Νεκράς Θάλασσας, η στάθμη της οποίας έχει πέσει 25 μέτρα κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών! Πέρα από τη συμβολική της σημασία, η Νεκρά Θάλασσα αποτελεί την καρδιά ενός μεγαλύτερου οικολογικού συστήματος αλλά και έχει επίσης ζωτική οικονομική σημασία για την περιοχή, καθώς στα παράλια της υπάρχουν 5.500 προς ενοικίαση δωμάτια (με μακροπρόθεσμο στόχο την οικοδόμηση άλλων 50.000) και ο διαρκώς διογκούμενος τουριστικός τομέας προσφέρει 11.000 θέσεις εργασίας. Σημαντικό ρόλο στο συντονισμό της προσπάθειας Ισραηλινών, Παλαιστινίων και Ιορδανών έχει διαδραματίσει η Οργάνωση Friends of The Earth Middle East (FoEME) σφυρηλατώντας τη βάση της κοινής αναγνώρισης και εμπέδωσης της σημασίας μιας σειράς παραμέτρων που δεν είχαν σχέση με το συμβατικό τρόπο μέτρησης και αξιολόγησης του ΑΕΠ. Χαρακτηριστική, όσο και αφοπλιστική μάλιστα ήταν η απάντηση ενός επισκέπτη της περιοχής ο οποίος ερωτήθηκε σχετικά κατά τη διάρκεια μιας δημοσκόπησης της FoEME και υποστήριξε ότι «η συναισθηματική ικανοποίηση από το να παρατηρεί κανείς τα πουλιά, δεν είναι λιγότερο πραγματική από τα χειροπιαστά οικονομικά οφέλη που προέρχονται από τομείς όπως η γεωργία ή η εξόρυξη ποτάσας». Εντυπωσιακότατα ήταν τα αποτελέσματα της έρευνας που διενήργησε η ίδια Οργάνωση, σύμφωνα με τα οποία κάθε νοικοκυριό Ισραηλινών ήταν πρόθυμο να πληρώσει κατά μέσο όρο \$23.06 προκειμένου να συμβάλει στη διάσωση της Νεκράς Θάλασσας, κάθε νοικοκυριό Ιορδανών \$13.12, ενώ ακόμα και οι Παλαιστίνιοι που στο σύνολο τους βρίσκονται σε δεινή οικονομική θέση παλεύοντας ενάντια στην ανέχεια και την ανεργία, ήταν εντούτοις πρόθυμοι να πληρώσουν κατά μέσο όρο \$9.48! Η FoEME επιχειρεί να προωθήσει την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ισορροπώντας τις ανάγκες και τα οικονομικά συμφέροντα όλων των εμπλεκόμενων με την ανάπτυξη που θα εγγυάται τη μέγιστη προστασία του εύθραυστου και ήδη πολλαπλά επιβαρημένου οικοσυστήματος της περιοχής. Η Νεκρά Θάλασσα θα μπορούσε πολύ εύστοχα να παραλληλιστεί με το βρέφος του Σολομώντα, το οποίο αναγκάζει όσους εμπλέκονται να επιδείξουν μεγαλύτερη προθυμία να συμφιλωθούν με τον άλλον και να ανακαλύψουν από κοινού τον τρόπο γεφύρωσης των αποκλίνοντων συμφερόντων, γιατί διαφορετικά...το βρέφος θα αφεθεί να πεθάνει...

Το Ισραήλ αξίζει να σημειωθεί ότι έκανε μια κίνηση προς τη σωστή κατεύθυνση μειώνοντας δραστικά το ποσοστό των υδάτινων πόρων που διοχετευόταν στη γεωργία, η οποία όμως αποτελεί λιγότερο του 4% του ΑΕΠ της χώρας¹⁴⁸.

Οι επικρατέστερες επιλογές για την αντιμετώπιση της ανεπάρκειας των υδάτινων πόρων στην περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι τρεις κατά κοινή ομολογία: 1) Η αφαλάτωση, 2) Η μεταφορά νερού δια της ξηράς με αγωγούς από την Τουρκία, το Ιράκ ή το Λίβανο για να εφοδιασθεί το Ισραήλ, η Λωρίδα της Γάζας και η Δυτική Όχθη και 3) Η δια θαλάσσης εισαγωγή νερού είτε με ειδικά τάνκερ είτε με ειδικές σακούλες από βινύλιο¹⁴⁹.

Σε κάθε περίπτωση όμως πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι δεν έχουν άλλη επιλογή από τη συνεργασία. Και στο παρελθόν έγιναν προσπάθειες για την επίτευξη διμερών, αλλά και περιφερειακών συμφωνιών για την κατανομή των σπανιζόντων υδάτινων πόρων της περιοχής, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει το Σχέδιο Johnston(1953-1955) που με την ενθουσιώδη ενθάρρυνση των ΗΠΑ στόχευε στο να παράσχει ένα πλαίσιο για την κατανομή των υδάτινων πόρων του Ιορδάνη. Παρά την επίσημη αποτυχία του σχεδίου, τόσο το Ισραήλ, όσο και η Ιορδανία εξακολούθησαν de facto να έχουν τους βασικούς όρους του ως σημείο αναφοράς στις διαπραγματεύσεις που τελικά οδήγησαν στη Συμφωνία Ειρήνης του 1994. Αλλά και ανάμεσα στο Ισραήλ και τους Παλαιστινίους υπάρχει πληθώρα προπαρασκευαστικών συμφωνιών αναφορικά με το ζήτημα της κατανομής των υδάτων¹⁵⁰, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης για την επίτευξη συμφωνίας για ένα μόνιμο νομικό πλαίσιο, βιώσιμο και αποδεκτό και από τις δύο πλευρές.

Η Μέση Ανατολή των σπανιζόντων Υδάτινων πόρων είναι ίσως η πρώτη περιοχή που πρέπει να αποφασίσει εάν θα προβεί σε ένα υψηλότερο επίπεδο συνεργασίας ή θα αφήσει να συμβεί μια ακόμα μεγαλύτερη καταστροφή¹⁵¹. ...

¹⁴⁸ Μέχρι τότε το 50% των υδάτινων πόρων διοχετευόταν στη γεωργία. Επιπλέον, μια πρόσφατη περίοδος ξηρασίας που έπληξε τη χώρα έκανε τους ιθύνοντες να συνειδητοποιήσουν ότι μπορούν και με λιγότερο νερό.

¹⁴⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία, η οικονομικά προσηφορότερη επιλογή είναι αυτής της αφαλάτωσης με κόστος \$ 0.70-0.91/cubic meter, η δια θαλάσσης εισαγωγή υπολογίζεται ότι ανέρχεται στα \$ 0.73-1.36/ cubic meter και η δια ξηράς μεταφορά \$ 1.50-2.48/ cubic meter

¹⁵⁰ Declaration of Principles 1993, Gaza-Jericho Agreement 1994, Interim Agreement 1995

¹⁵¹ Πάντως σε μεγάλο βαθμό θα μπορούσε να υποστηριχθεί χωρίς να αποτελεί απλώς ευσεβή πόθο ότι υπάρχει μια σημαντική βάση συνεργασίας ανάμεσα σε Ισραηλινούς και Παλαιστινίους, γεγονός το οποίο αναμφίβολα σχετίζεται με τη ζωτική σημασία του νερού, χωρίς το οποίο δεν μπορεί να επιβιώσει κανένας έμβιος οργανισμός.

Η υιοθέτηση και ο σεβασμός κάποιων βασικών αρχών ως θεμελιώδη βάση της πολιτικής διαχείρισης των υδάτινων πόρων είναι αναγκαίες και θα μπορούσαν να είναι οι ακόλουθες:

1. **Κυριαρχία επί των φυσικών πόρων**: Η αρχή αυτή, που παρέχει στα κράτη πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα επί των φυσικών τους πόρων, πηγάζει από το άρθρο 2 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και είναι σκόπιμο να ληφθεί υπόψη ενόψει μιας μελλοντικής συμφωνίας ανάμεσα στα δύο μέρη.
2. **Δίκαιη και λογική χρήση**: Η αρχή αυτή αποτελεί τη θεμέλια λίθο κάθε μελλοντικής βιώσιμης συμφωνίας και υπαγορεύει να ληφθούν υπόψη μια σειρά παραγόντων, όπως 1) οι γεωγραφικές και υδρολογικές παράμετροι, 2) οι κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες των κρατών, 3) το μέγεθος του πληθυσμού, 4) οι παρούσες και μελλοντικές ανάγκες, 5) η διατήρηση, η προστασία και η ανάπτυξη των πόρων και το κόστος των μέτρων που πρέπει να ληφθούν προς αυτή την κατεύθυνση και 6) η διαθεσιμότητα εναλλακτικών πηγών.
3. **Η υποχρέωση μη πρόκλησης βλάβης**: Η αρχή αυτή συνιστά έναν κάποιο θεμιτό περιορισμό στην αρχή της κυριαρχίας επί των φυσικών πόρων, καθώς κάθε κράτος έχει υποχρέωση να λαμβάνει όλα εκείνα τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να διαφυλάξει την ποιότητα των υδάτων που μοιράζεται με τα άλλα κράτη.
4. **Αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης**: Η αρχή αυτή έχει ως στόχο να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στο εμπορικό συμφέρον της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και στην αναγκαιότητα προστασίας του περιβάλλοντος. Στόχος είναι η ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού χωρίς να υποθηκεύεται το μέλλον των επερχόμενων γενεών.
5. **Υποχρέωση συνεργασίας**: Η εφαρμογή και ο σεβασμός όλων των προαναφερθεισών αρχών είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την προθυμία των κρατών να συνεργάζονται για την εκπλήρωση των υψηλών στόχων.

Θα ήταν σκόπιμο να τονισθεί ότι οι ανωτέρω αρχές θα πρέπει να συνδυάζονται με μια σειρά διαδικαστικών παραμέτρων, όπως είναι η διακρατική ανταλλαγή πληροφοριών και δεδομένων, η υποχρέωση έγκαιρης προειδοποίησης προκειμένου να περιορίζονται οι όποιες αρνητικές περιβαλλοντικές συνέπειες μια πράξης ή μιας παράλειψης, καθώς επίσης και η υποχρέωση διεξαγωγής μελετών που να προβλέπουν όσο το δυνατόν με μεγαλύτερη ακρίβεια τις συνέπειες υλοποίησης μιας απόφασης αναφορικά με το περιβάλλον.

ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ

Στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Διάσκεψης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που έλαβε χώρα στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 έγινε έκκληση για την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής διαχείρισης των υδάτινων πόρων (Integrated Water Resources Management-IWRM), η οποία έχει ορισθεί από την αρμόδια επιτροπή του ΟΗΕ, την Global Water Partnership (GWP) ως «η διαδικασία που προωθεί τη συγχρονισμένη ανάπτυξη και διαχείριση των υδάτων, της γης και των συναφών πόρων, με στόχο τη μεγιστοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής απόδοσης με τρόπο ισόρροπο χωρίς να θίγεται η βιωσιμότητα των ζωτικής σημασίας οικοσυστημάτων»¹⁵².

Η IWRM είναι μια έννοια θεμελιώδους σημασίας, καθώς η απαραίτητη εφαρμογή της θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά στην παύση της κακοδιαχείρισης και κατασπατάλησης των φυσικών πόρων¹⁵³.

Η έννοια γεννήθηκε από την ανάγκη να αντιμετωπισθεί μια κατάσταση που διαρκώς επιδεινώνεται, καθώς οι υδάτινοι πόροι, ακόμα και στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν αποτελούν το αντικείμενο ολοκληρωμένης και συνετής διαχείρισης, αλλά παραμένουν δέσμιοι και σε στενή σχέση με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Το αποτέλεσμα είναι διαρκώς επιδεινούμενη μόλυνση, υπερεκμετάλλευση του υδροφόρου ορίζοντα, αποξήρανση ποταμών, πλημμύρες πυκνοκατοικημένων περιοχών με αναρίθμητα θύματα και υλικές ζημιές. Η συνειδητοποίηση της σοβαρότητας της κατάστασης

¹⁵² Some personal Reflections by Ivan Cheret, Round Table on Sustainable Development-Integrated Water Resource Management and Water Efficiency Plans by 2005, Organisation for Economic Co-operation and Development, General Secretariat, 9-10 March 2004, <http://www.unep.org/GC/GCSS-VIII/IWRMFF.OECD.doc>

¹⁵³ Ένα χαρακτηριστικό και ιδιαίτερος εύγλωττο παράδειγμα υιοθέτησης της προσέγγισης της Ολοκληρωμένης Διαχείρισης των Υδάτινων Πόρων αποτελεί η περίπτωση της Γαλλίας, όπου κοντά στη Lille, οι πόλεις και οι βιομηχανίες της περιοχής υπερκατανάλωναν νερό από τον υδροφόρο ορίζοντα, ο οποίος είχε μειωθεί επικίνδυνα, την ίδια στιγμή που οι τοπικές αρχές, οι επιχειρήσεις και οι βιομηχανίες υποστήριζαν ότι είναι αδύνατον να περιορίσουν την κατανάλωση νερού, χωρίς να αναγκασθούν να κλείσουν και πρότειναν ως λύση την κατασκευή φράγματος τριάντα μιλιά μακριά και τη μεταφορά του νερού με γιγαντιαίους αγωγούς. Εναλλακτικά θα μπορούσε να κατασκευασθεί και εγκατάσταση αφαλάτωσης, που όμως θα стоίχιζε πάνω από ένα δισεκατομμύριο δολάρια στους φορολογούμενους. Τελικά η λύση του προβλήματος που υιοθετήθηκε και ήταν σύμφωνη με τη φιλοσοφία της IWRM ήταν η επιβολή ενός μικρού φόρου σε κάθε κυβικό μέτρο νερού που καταναλωνόταν από τον υδροφόρο ορίζοντα, γεγονός που ανάγκασε τις επιχειρήσεις και τις βιομηχανίες να κάνουν προσεκτικούς οικονομικούς υπολογισμούς που οδήγησαν σε συνετή κατανάλωση. Επομένως, ό,τι ωρύτερα φάνταζε αδύνατον, τώρα κατέστη οικονομικά βιώσιμο, συγκρινόμενο με το οικονομικό βάρος του φόρου που επεβλήθη. Οι εγκαταστάσεις εκσυγχρονίσθηκαν, η κατανάλωση μειώθηκε και ο υδροφόρος ορίζοντας ανέβηκε και πάλι. Αυτό συνέβη στη δεκαετία του 1960 και από τότε κανείς δεν έχει επανεξετάσει το ενδεχόμενο κατασκευής του φράγματος ή των εγκαταστάσεων αφαλάτωσης.

οδήγησε στη –θεωρητική τουλάχιστον- σύλληψη της έννοιας της Ολοκληρωμένης Διαχείρισης των Υδάτινων Πόρων.

Ένα σχέδιο δράσης που κινείται στο πνεύμα της IWRM θα πρέπει να πληροί τα ακόλουθα τρία (3) κριτήρια-παραμέτρους:

1. Να λαμβάνει υπ' όψιν την τρέχουσα κατάσταση
2. Να κάνει σαφή εκτίμηση για το ποια θα ήταν η επιθυμητή και επιδιωκόμενη εξέλιξη της κατάστασης
3. Να μπορεί να προτείνει ένα πρόγραμμα / στρατηγική για τη μετάβαση από την πραγματική στην επιθυμητή κατάσταση, μεριμνώντας παράλληλα και για την ύπαρξη και λειτουργία μηχανισμών εποπτείας και αξιολόγησης.

Πέραν πάσης αμφιβολίας, η ανθρωπότητα ολόκληρη πρέπει να μάθει να διαχειρίζεται τους υδάτινους πόρους της με τρόπο καλύτερο και αποδοτικότερο, πράγμα που θα επιτευχθεί με τη σταδιακή εισαγωγή ολοκληρωμένων διαχειριστικών προσεγγίσεων. Στο πλαίσιο αυτό είναι αναγκαίο να λαμβάνεται υπόψη η παράμετρος της διαθεσιμότητας των υδάτινων πόρων στο επίπεδο της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων και όχι «κατόπιν εορτής», όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές. Η αυστηροποίηση της νομοθεσίας και η εισαγωγή ποικίλων ρυθμίσεων είναι θετικές πρωτοβουλίες, που όμως είναι καταδικασμένες στην αποτυχία, εάν δεν αλλάξει η νοοτροπία με την οποία αντιμετωπίζεται το νερό και αν δεν πειστούν όλοι οι εμπλεκόμενοι στη λήψη συναφών αποφάσεων για την αναγκαιότητα της υιοθέτησης της προσέγγισης για την Ολοκληρωμένη Διαχείριση των Υδάτινων Πόρων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από όλα όσα έχουν ήδη αναφερθεί στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς με σχετική βεβαιότητα ότι οι περιβαλλοντικές απειλές συμβάλλουν στο ξέσπασμα διενέξεων ή στην καλύτερη περίπτωση στη διαμόρφωση τεταμένων διακρατικών σχέσεων. Η σπανιότητα των φυσικών πόρων μπορεί να οδηγήσει σε πόλεμο, ενώ σε ακραίες περιπτώσεις οι δυνάμεις της φύσης μπορούν να απειλήσουν ακόμα και τη φυσική ύπαρξη ενός κράτους¹⁵⁴.

Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποτελεί μια πραγματικότητα που έχει γίνει αντιληπτή εδώ και δεκαετίες. Το να αναγνωρίσει όμως κανείς την περιβαλλοντική υποβάθμιση ως μια αδήριτη πραγματικότητα είναι μόνο μία παράμετρος που απέχει παρασάγγας από τη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας να ενταχθούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα στην ατζέντα των θεμάτων ασφαλείας. Σε μια εποχή μάλιστα όπου πολλοί ερίζουν για γενναίες περικοπές των στρατιωτικών δαπανών, οι στρατιωτικοί είναι περισσότερο από πρόθυμοι να εντάξουν στο πεδίο της δικής τους αρμοδιότητας κάθε νεοφανή παράμετρο της ασφάλειας, σε μια προσπάθεια να περιορισθούν οι απώλειες τους.

Το περιβάλλον θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι αποτελεί το ζήτημα με τον πιο εμφανή διεθνικό χαρακτήρα, αλλά αναμφίβολα θα πρέπει χωρίς φειδώ να διατεθεί έτι περισσότερος χρόνος και κόπος για την θεωρητική μελέτη και ανάλυση της στενής σχέσης ανάμεσα στις πολιτικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές μεταβλητές και η έρευνα να επικεντρωθεί στη μεταξύ τους διάδραση¹⁵⁵.

Εξαιρετικά σημαντική και προσφερόμενη σε περαιτέρω διερεύνηση είναι και η σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον, την ασφάλεια και τη βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία θα μπορούσε εν προκειμένω να ορισθεί ως η σωστή διαχείριση του περιβάλλοντος για την εξυπηρέτηση του σκοπού της ανάπτυξης¹⁵⁶. Εντυπωσιακό είναι πως για να

¹⁵⁴ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν η Ολλανδία και το Μπαγκλαντές που θα εξαφανίζονταν από το χάρτη στην περίπτωση μιας τρομακτικής πλημμύρας.

¹⁵⁵ Είναι γεγονός ότι αρκετή μελάνη έχει χυθεί για την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στη φτώχεια και το ξέσπασμα συγκρούσεων, ανάμεσα στην ανισότητα εισοδήματος και τις συγκρούσεις, ανάμεσα στο πολιτικό καθεστώς και τη σύγκρουση και ανάμεσα στο περιβάλλον και τις συγκρούσεις, αλλά ελάχιστα έχει διερευνηθεί η σχέση και των τεσσάρων παραγόντων, που όμως είναι θεμελιώδους σημασίας για τη ρεαλιστική κατανόηση της οδού που οδηγεί στη σύγκρουση.

¹⁵⁶ Μολονότι υπάρχει πλήθος ορισμών αναφορικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη, πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι παραμένει μόνο ως μια φιλοσοφία που εδώ και δεκαετίες αναζητά μια αποτελεσματική στρατηγική.

επιτύχει ο υπόλοιπος κόσμος το επίπεδο κατανάλωσης των ΗΠΑ θα έπρεπε να υπάρχουν τέσσερις ακόμα πλανήτες¹⁵⁷!

Δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι, όπως μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε για την εγκαθίδρυση του συστήματος του Bretton Woods μετά από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έτσι και η οικολογική αλληλεξάρτηση απαιτεί μια παρόμοιας εντάσεως προσπάθεια με στόχο την εγκαθίδρυση μιας αποτελεσματικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Όπως αναφέρθηκε πολλάκις στις σελίδες που προηγήθηκαν, δεν υπάρχει, καλώς ή κακώς ένας Παγκόσμιος Λεβιάθαν που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις περιβαλλοντικές προκλήσεις και απειλές¹⁵⁸. Συνεπώς θα ήταν σκόπιμη η ανάπτυξη και εφαρμογή της έννοιας της «Συλλογικής Περιβαλλοντικής Πρόληψης» (Environmental Collective Prevention). Κάθε κράτος φέρει ένα σημαντικό μερίδιο της ευθύνης για τα περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά καθώς τα τελευταία διαπερνούν τα σύνορα έχοντας διεθνικό χαρακτήρα οι μονομερείς προσπάθειες είναι τις περισσότερες φορές καταδικασμένες να είναι αναποτελεσματικές και ατελέσφορες. Γι' αυτό και είναι απαραίτητος ο συγχρονισμός των περιβαλλοντικών πολιτικών.

Η συλλογική δράση στον περιβαλλοντικό τομέα είναι αναγκαία και έως τώρα υπήρξε κατά κοινή ομολογία θύμα της αδύναμης θεσμικής αρχιτεκτονικής και της αλυσιτελούς διαδικασίας λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του υπάρχοντος διεθνούς καταμερισμού ισχύος. Ο κατακερματισμός, τα κενά και οι ανακολουθίες των ποικίλων Συνθηκών, οργανισμών και υπηρεσιών υπονόμισαν την περιβαλλοντική δράση, προσφέροντας έτσι πτωχά αποτελέσματα. Όμως προς αυτή την κατεύθυνση δε βοηθά και η ακλόνητη -όπως φαίνεται- κυριαρχία του ρεαλιστικού κρατοκεντρικού μοντέλου των διεθνών σχέσεων που θέτει την εξυπηρέτηση του στενού εθνικού συμφέροντος ως τον υπέρτατο στόχο. Μια τέτοια όπως οπτική δεν συμβάλλει στην υπέρβαση του διλήμματος των φυλακισμένων σε ένα τόσο ζωτικής σημασίας ζήτημα όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο θα πρέπει να προσεγγίζεται

¹⁵⁷ Edward O. Wilson, *The Future of Life*, New York: Alfred Knopf, 2002, σ. 108

¹⁵⁸ Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2003, σσ.88-89 Σύμφωνα με την άποψη του Waltz η έλλειψη κεντρικής αρχής που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα παγκόσμια προβλήματα αναπληρώνεται από το διπολισμό, καθώς έχει την πεποίθηση ότι οι υπερδυνάμεις έχουν τη δυνατότητα να δρουν συστηματικά και να διαχειρίζονται αυτά τα προβλήματα αναγκάζοντας τα κράτη του συνασπισμού τους σε υπακοή. Όπως όμως έχει ιστορικά αποδειχθεί, ο Waltz υπερεκτίμησε τη βούληση των μεγάλων δυνάμεων να δημιουργούν κανόνες που ξεφεύγουν από το πλαίσιο των βασικών αρχών ισορροπίας ισχύος. Ο πρωταρχικός στόχος των αντίπαλων υπερδυνάμεων ήταν η συσπείρωση των κρατών του συνασπισμού τους και η κυριαρχία τους στο διεθνές σύστημα κι όχι η επίλυση των παγκοσμίων προβλημάτων, όπως διατείνεται ο Waltz.

ως συνεργατικό παίγνιο και σε καμία περίπτωση ως ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος. Η άσκηση εξουσίας προσδιοριζόμενη στο πλαίσιο της παραδοσιακής ιδέας της εθνικής εδαφικής κυριαρχίας δεν μπορεί να μας θωρακίσει έναντι των παγκοσμίου κλίμακας περιβαλλοντικών απειλών. Η απουσία ενός υπερεθνικού Λεβιάθαν που να έχει τη νόμιμη αρμοδιότητα περιορισμού της κρατικής κυριαρχίας επιτείνει τόσο την αναγκαιότητα, όσο και τη σημασία του αυτοπεριορισμού και της αυτοεπιβολής του σεβασμού των μηχανισμών που συμβάλλουν στη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων.

Η δυσκολία αποτελεσματικής αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προκλήσεων μεγαλώνει έτι περαιτέρω, καθώς φορτίζεται ιδεολογικά από την αντιπαράθεση ανάμεσα στον πλούσιο εκβιομηχανισμένο Βορρά και το φτωχό και υπανάπτυκτο Νότο. Γι' αυτό ακριβώς και συχνά οι περιβαλλοντολόγοι κάνουν λόγο για ένα «Μεγάλο Παζάρι» ανάμεσα στον Πρώτο και τον Τρίτο Κόσμο. Ίσως όμως αυτό που χρειαζόμαστε στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής ασφάλειας είναι «πολλά μικρά παζάρια» προσαρμοσμένα στις περιφερειακές ανάγκες και ιδιαιτερότητες που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην σταδιακή άμβλυση των περιβαλλοντικών πιέσεων που δυνάμει ανοίγουν το δρόμο προς τη σύγκρουση.

Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτό που απουσιάζει και είναι σκόπιμο να αναπτυχθεί είναι μια «Μεγάλη Στρατηγική» (Grand Strategy) που θα συνδέει το περιβάλλον, την ανάπτυξη και την ασφάλεια¹⁵⁹ και θα προκύψει μέσα από τη συνειδητοποίηση και αποδοχή της θέσης, σύμφωνα με την οποία το περιβάλλον συνδέεται στενά με την εθνική ασφάλεια¹⁶⁰.

Σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο, «συρρικνωμένο» από την αλματώδη πρόοδο της τεχνολογίας, όπου βασικές έννοιες αναπροσδιορίζονται και νέες προκλήσεις αναδύονται ζητώντας επιτακτικά αποτελεσματική αντιμετώπιση, τα λόγια του Einstein φαντάζουν πιο επίκαιρα από ποτέ... «Αν η ανθρωπότητα πρόκειται να επιβιώσει, πρέπει να υιοθετήσει έναν ουσιωδώς διαφορετικό τρόπο σκέψης»...

¹⁵⁹ Frank McNeil, "Making Sense of Environmental Security", *The North-South Agenda Paper*, No.39, February 2000, 52

¹⁶⁰ Εξάλλου τα πολύ πρόσφατα γεγονότα φαίνεται να επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη, καθώς ένας τυφώνας, ο οποίος συνδυάστηκε με πληθώρα λαθών και παραλείψεων ήταν αρκετός για να προκαλέσει στην υπερδύναμη αναρίθμητες υλικές ζημιές και εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, αφήνοντας την έκθετη στα μάτια του υπόλοιπου κόσμου που παρακολουθούσε συγκλονισμένος και ανίκανος να πιστέψει το μέγεθος της καταστροφής. Μια χώρα που στέλνει ανθρώπους στο φεγγάρι δεν μπόρεσε να προστατεύσει τους πολίτες της από τις καταστροφικές δυνάμεις της φύσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Βιβλία & Άρθρα

1. Alam Sarfaraz, "Environmentally Induced Migration from Bangladesh to India", *Strategic Analysis: A monthly journal of the IDSA*, July-September 2003 (Vol.XXVII No.3)
2. Allan J. A., "Water, Peace and the Middle East: Negotiating Resources in the Jordan Basin", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 1 (May, 1997), σσ. 126-127
3. Allan J.A., Mallat Chibli, "Water in the Middle East: Legal, Political and Commercial Implications", *The Geographical Journal*, Vol. 162, No. 3 (Nov., 1996), σσ. 332-333
4. Amacher Gregory S., Cruz Wilfrido, Grebner Donald and Hyde William F., "Environmental Motivation for Migration: Population Pressure, Poverty and Deforestation in Philippines", *Land Economics*, Vol. 74, No.1 (Feb., 1998), σσ 92-101
5. Ayres Edward, "The Hidden shame in the global Industrial Economy", από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/171> (4.7.2005)
6. Barry D. Hughes. & Englewood Cliffs, *Continuity and Change in World Politics – The Clash of Perspectives*, N.J.: Prentice Hall, 1991
7. Bellisari Anna "Public Health and the Water Crisis in the Occupied Palestinian Territories", *Journal of Palestine Studies*, Vol.23, No.2 (Winter 1994), σσ. 52-63
8. Bernauer Thomas, "The Effect of International Environmental Institutions: How we might learn more", *International Organization*, Vol.49, No.2 (Spring, 1995), σσ.351-377
9. Bilder Richard B., Otto Dianne, "NGOs, the UN and Global Governance:The "Conscience of the World". The Influence of Non-Governmental Organizations in the UN System", *The American Journal of International Law*, Vol.91, No.1 (Jan.,1997), σσ.195-198
10. Bilsborrow Richard E. and Depargy Pamela F., "Land Use, Migration and natural Resource Deterioration: The Experience of Guatemala and the Sudan", *Population and Development Review*, Vol.16, Supplement: Resources, environment and Population: Present Knowledge, Future Options (1990) σσ.125-147

11. Blackwill Robert D. & Archick Kristin, "The United States, Europe and the new security threats", από την ηλεκτρονική διεύθυνση www.ciaonet.org/conf/bir02/ (22.04.2005)
12. Bodansky Daniel, "The Legitimacy of International Governance: A coming challenge for International Environmental Law?", *The American Journal of International Law*, Vol.93, No.3 (Jul.,1999), σσ.596-624
13. Boulding Elise, "Building Peace in the Middle East", *Journal of Peace Research*, Vol. 32, No. 4 (Nov., 1995), σ. 490
14. Boyer William W., "Political Science and the 21th Century: From Government to Governance, *Political Science and Politics*, Vol.23, No.1 (Mar.1990), σσ.50-54
15. Bromley Daniel W., "On appraising Environmental Institutions:Comment", *American Journal of Agricultural Economics*, Vol.56, No.4 (Nov.,1974), σσ.819-822
16. Brunnee Jutta, Toope Stephen J., "Environmental security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building", *The American Journal of International Law*, Vol.91, No.1 (jan.1997) σσ.26-59
17. Bull Hedley, «Η Άναρχη Κοινωνία», Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001
18. Buzan Barry, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.67, No.3 (Jul.,1991), σσ.431-445
19. Βαρούχα Μαγδαληνή, «Υγρό Πυρ», *Ταχυδρόμος*, Μάρτιος 2001
20. Cairncross Frances, "Environmental Pragmatism", *Foreign policy*, No.95 (Summer 1994), σσ 35-52
21. Clarke Robin, "Water: The International Crisis", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 68, No. 4 (Oct., 1992), σσ. 747-748
22. Cooley John K., "The War over Water", *Foreign Policy*, No.54 (Spring 1984), σσ 3-26
23. DeLaet Debra L., "From Geopolitics to Geogovernance", *The Review of Politics*, Vol.58, No.4 (Autumn 1996), σσ.862-864
24. Deudney Daniel, "Environmental and Security: Muddled thinking", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 47 (3), april 1991
25. Dewitt David, Haglend David, Kirten John, "Building a New Global Order: Emerging Trends in International Security", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.70, No.3, (Jul., 1994), σσ. 530-541
26. Diehl Paul F., "Environmental Conflict: An Introduction", *Journal of Peace Research*, Vol.35, No.3, Special Issue on Environmental Conflict, (May 1998), σσ 275-277
27. Dillman Jeffrey D., "Water Rights in the Occupied Territories", *Journal of Palestine Studies*, Vol.19, No.1 (Autumn, 1989), σσ.46-71

28. Elmusa Sharif S., "Dividing the common Palestinian-Israeli Waters: An international Water Law Approach, *Journal of Palestine Studies*, Vol.22, No.3 (Spring, 1993), σσ. 57-77
29. Elmusa Sharif S., "The Jordsan-Israel Water Agreement: A Model or an Exception?", *Journal of Palestine Studies*, Vol.24, No.3 (Spring, 1995), σσ.63-73
30. Emmett Chad F., "Water in the Arab World: Perspectives and Prognoses;Hydropolitics along the Jordan River: Scarce Water and Its Impact on the Arab-Israeli Conflict", *Geographical Review*, Vol.86, No.1 (Jan.,1996), σσ.152-154
31. Esty Daniel C. & Ivanova Maria H., "Globalization and Environmental protection: a Global Governance Perspective", Yale Center for Environmental Law and Policy, <http://www.tilburguniversity.nl/globus/activities/conference/papers/ivanova.pdf> (13.09.2005)
32. Finger Matthias "The Military, The Nation State and the Environment", στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (eds.), *The Geopolitics Reader*, London: *Routledge*, 1998 (reprinted 1999, 2001), σσ. 223-235
33. Fisher Joseph L. & Ridker Ronald G. "Population Growth, Resource Availability and Environmental Quality", *The American Economic Review*, Vol.63, No.2, Papers and Proceedings of the Eighty-fifth annual meeting of the American Economic Association (May 1973), σσ 79-87
34. Frey Frederick W. & Naff Thomas, "Water: An Emerging Issue in the Middle East?", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.482, Changing Patterns of Power in the Middle East (Nov., 1985), σσ. 65-84
35. Gardner Gary, «Η μεγάλη πρόκληση του Γιοχάνεσμπουργκ-Η δημιουργία ενός ασφαλέστερου κόσμου» στο: Christopher Flavin, Hilary French, Gary Gardner (επ.), *Η Κατάσταση του Κόσμου 2002*, (ετήσια έκθεση του Ινστιτούτου Worldwatch για την πορεία προς ένα βιώσιμο κόσμο),
36. Gleick Peter H., "Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, Vol.18, No.1 (Summer 1993), σσ 79-112
37. Goodland Robert, Herman Daly, "Environmental Sustainability: Universal and Non-Negotiable", *Ecological Applications*, Vol.6, No.4 (Nov., 1996), σσ.1002-1017
38. Graeger Nina, "Environmental Security", *Journal of Peace Research*, Vol. 33, No.1 (Feb., 1996).σσ.19-49
39. Hare F.Kenneth, "The Planeraty Environment: Fragile or Sturdy?",*The Geographical Journal*, Vol.146, No.3 (Nov.,1980), σσ.379-395
40. Haynes Kingsley E. & Whittington Dale, "International Management of the Nile. Stage Three?",*Geographical Review*, Vol.71, No.1 (Jan.,1981), σσ.17-32
41. Hillel Daniel, "Rivers of Eden: The Struggle for Water and the Quest for Peace in the Middle East", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 71, No. 4 Special RIIA 75th Anniversary Issue (Oct., 1995), σσ. 902-915

42. Homer-Dixon Thomas F., "Environmental Scarcities and Violent Conflict", *International Security*, Vol.19, No.1 (Summer 1994), σσ 8-9
43. Homer-Dixon Thomas F., "On the Threshold: Environmental Changes as a Causes of Acute Conflict", *International Security*, Vol. 16 (2) (Fall 1991), σσ. 76-116
44. Homer-Dixon Thomas F., "On the threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", *International Security*, Vol.16, No.2 (Autumn 1991)
45. Kaplan Robert D., *Η Επερχόμενη Αναρχία*, Αθήνα: Ποές, 2001.
46. Karaev Zainiddin, "Water Diplomacy in Central Asia", *Middle East Review of International Affairs*, Vol.9, No.1 (March 2005), σσ.63-69
47. Kevin Koenig, "Chevron-Texaco on Trial", από την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.worldwatch.org/pubs/mag/2004/171> (4.7.2005)
48. Kliot Nurit, "Water Resources and Conflict in the Middle East", *The Geographical Journal*, Vol. 160, No. 3 (Nov., 1994), σσ. 337-338
49. Klubnikin Kheryn & Causey Douglas, "Environmental Security: Metaphor for the Millenium", *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, Summer/Fall 2002, σσ. 104-133
50. Krause Keith & Williams Michael C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol.40, No.2 (Oct., 1996), σσ 229-254
51. Kugler Richard L., "Preparing NATO to meet new threats", στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://usinfo.org/usia/usinfo.state.gov/topical/pol/nato02032800.htm>
52. Kahl Colin H., "Population Growth, Environmental Degradation and State-Sponsored Violence: The case of Kenya, 1991-1993", *International Security*, Vol.23, No.2 (Autumn 1998), σσ 80-119
53. Liverman Diana M., "Geography and the global Environment", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.89, No.1 (Mar., 1999), σσ 107-120
54. Levy Marc A., "Is the Environment a National Security Issue?", *International Security*, Vol.20, No2 (Autumn 1995)
55. Lipschutz Ronnie D., *On Security*, New York: Columbia Press University 1995, σ. 153
56. Lowi Miriam R., "Bridging the Divide: Transboundary Resource Disputes and the case of West Bank Water", *International Security*, Vol. 18, No.1 (Summer 1993), σσ. 113-138
57. Lowi Miriam, "Water and Power: The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 70, No. 2 (Apr., 1994), σ. 339

58. Lamm Richard D., "The Future of the Environment", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.522, The Future: Trends into the Twenty-First Century (Jul.,1992), σσ.57-66
59. Maddlock Rowland T., "Environmental Security", στο: M. Jane Davis (ed.), *Security Issues in the Post-Cold war World*, U.K: Edward Elgar, 1996
60. Magilligan Francis J., "Water Resources and Conflict in the Middle East", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.85, No.2 (Jun., 1995), σσ.380-383
61. Maxwell John W. & Reuveny Rafael, "Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries", *Journal of Peace Research*, Vol. 37, (May 2000), σσ 301-322
62. McNeil Frank, "Making Sense of Environmental Security", *The North-South Agenda Papers*, February 2000, North-South Centre University of Miami
63. McNicoll Geoffrey, "Malthus for the Twenty-First Century", *Population and Development Review*, Vol.24, No.2 (Jun, 1998), σσ.309-316
64. Meyer John W., Falk David John, Hironaka Ann, Schofer Evan, Brandon Tuma Nancy "The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990", *International Organization*, Vol.51, No.4 (Autumn, 1997), σσ. 623-651
65. Moller Bjorn, "The Concept of Security: The pros and Cons of Expansion and Contraction", από το δικτυακό τόπο του *Copenhagen Peace Research Institute* στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.ciaonet.org/wps/mob01/index.html> στις 20.07.2005
66. Myers Norman, "Environmental Refugees in a globally warmed world", *BioScience*, Vol.43, No.11 (Dec., 1993), σσ 752-761
67. Μπουραντώνης Δημήτρης & Τσάκωνας Παναγιώτης, «Ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών σε αναζήτηση της Παγκόσμιας Ειρήνης και Ασφάλειας», στο Χριστοδουλίδης Θ. και Μπουραντώνης Δημ. (επ.), *Ο ΟΗΕ στο Κατώφλι της Μεταψυχροπολεμικής Εποχής*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1998
68. Naff Thomas; Matson Ruth C., "Water in the Middle East: Conflict or Cooperation?" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 2 (May, 1987), σσ. 231-232
69. Osaghae Eghosa E., "The Grippled Giant: Nigeria since Independence", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol.33, No.2 (2000) σσ.455-461
70. Paterson Matthew, "Environmental Governance: The Global Challenge", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.73, No.1, (Jan., 1997), σσ. 176-187
71. Paterson Matthew, "Interpreting Trends in Global Environmental Governance", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol.75, No.4, (Oct., 1999), σσ. 793-802

72. Pettiford, Lloyd "Changing conceptions of security in the third world", *Third World Quarterly*, Vol. 16 (2), 1990, σσ. 289-305
73. Postel Sandra L., "Entering an Era of Water Scarcity: The Challenge Ahead", *Ecological Applications*, Vol.10, No.4 (Aug.2000), σσ. 914-948
74. Poter Gareth, "Environmental Security as a National Security Issue" στο: Gearoid o Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (eds.), *The Geopolitics Reader*, London: Routledge, 1998, σσ. 215-221
75. Price Marie D., "Nongovernmental Organizations on the Geopolitical Front Line", στο: George J. Demko & William B. Wood (eds.), *Reordering the World-Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, N.York: Westview Press, 1999
76. Πικριδάς Δ., «Το Ζήτημα των Υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη», Σχολή Διοίκησης και Επιτελών – Δ/νση Μελετών, Αθήνα, 24 Ιανουαρίου 2005
77. Raustiala Kal, "States, NGOs and International Environmental Institutions", *International Studies Quarterly*, Vol.41, No.4 (Dec.,1997), σσ.719-740
78. Ravenal Earl C., "Walking on Water in the Middle East", *Foreign Policy*, No.33 (Winter 1978-1979), σσ. 151-160
79. Renner Michael, "The Anatomy of Resource Wars", *Worldwatch* paper 162, State of the World Library 2002, October 2002, σσ. 1-88
80. Rosegrant Mark W., Sombilla Mercedita A., "Critical Issues Suggested by Trends in Food, population and the Environment to the Year 2020", *American Journal of Agricultural Economics*, Vol.79, Proceedings Issue (Dec.,1997), σσ.1467-1470
81. Ruth Patrick, "Is Water our next Crisis?", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol.138, No.3 (Sep.,1994), σσ. 371-376
82. Schwartz Daniel M., "Environmental Terrorism: Analyzing the Concept", *Journal of Peace Research*, Vol. 35, No.4 (Jul., 1998), σσ 483-496
83. Shapland Greg, "Rivers of Discord: International Water Disputes in the Middle East", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 2 (Nov., 1998), pp. 330-331
84. Smiht C.G., "The Disputed Waters of the Jordan", *Transactions of the Institute of British Geographers*, No.40 (Dec., 1966), σσ.111-128
85. Soroos Marvin S., "Global Change, Environmental Security and the Prisoner's dilemma", *Journal of Peace Research*, Vol.31, No.3, (August 1994), σσ 317-332
86. Starr Joyce R., "Water Wars", *Foreign Policy*, No.82 (Spring 1991), σσ 17-36
87. Sutherland Johanna, "An Endangered Planet", στο: Greg Fry & Jacinta o' Hagan (επ.), *Contending Images of World Politics*, New York: MacMillan Press Ltd, 2000
88. Swain Ashok, "Displacing the Conflict: Environmental Destruction in Bangladesh and Ethnic Conflict in India", *Journal of Peace Research*, Vol.33, No.2 (May 1996), σσ 189-204

89. Swain Ashok, "Ethiopia, the Sudan and Egypt: The Nile River Dispute", *The Journal of Modern African Studies*, Vol.35, No.4 (Dec., 1997), σσ. 675-694
90. Tir Jaroslav & Diehl Paul F., "Demographic Pressure and Interstate Conflict: Linking Population Growth and Density to Militarizes Disputes and Wars, 1930-1989", *Journal of Peace Research*, Vol. 3, Special Issue on Environmental Conflict (May 1998), σσ. 319-339
91. Trottier Julie, "Water and the Challenge of Palestinian Institution Building", *Journal of Palestine Studies*, Vol.29, No.2 (Winter 2000), σσ. 35-50
92. Tuchman Mathews Jessica "Redefining Security", *Foreign Affairs*, Vol 68 (2), Spring 1989, σσ. 162-177
93. Turner Scott, "Global Civil Society, Anarchy and Governance: Assessing an Emerging Paradigm", *Journal of Peace Research*, Vol.35. No.1 (Jan., 1998), σσ.25-42
94. Ullman Richard H., "Redefining Security", *International Security*, Vol. 8, No.1 (Summer 1983), σσ 129-153
95. Welsh Brown Janet, "International Environmental Cooperation as a Contribution to World Security", στο: Michael T.Klare and Yogesh Chandran (eds.), *World Security-Challenges for a new Century*, N.York: St.Martin's Press 1998, σσ. 317-339
96. Westing Arthur H., "The Military sector vis –a-vis the Environment", *Journal of Peace Research*, Vol.25, No.3 (Sep.,1988), σσ. 257-264
97. Wight Martin, *Διεθνής Θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 1998
98. Willetts Peter, Presentation by for the Colloquium on International Governance, Palais des Nations, Geneva, Friday 20 September 2002, <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/CSGG0902.DOC> (15.09.2005)
99. Wilson R., "Military Threats and Security Challenges Through 2015" <http://www.ceip.org/files/projects/npp/pdf/dia2015threats.pdf>
100. Wirth David A., "At war with the environment", *Virginia Law Review*, Vol.84, No.2 (Mar., 1998), σσ 315-332
101. Wolf Aaron T., "Hydropolitics along the Jordan River: Scarce Water and Its Impact on the Arab-Israeli Conflict", *Geographical Review*, Vol. 86, No.1 (Jan., 1996), σσ. 152-154
102. Θεοχαράτος Γ.Α., *Μαθήματα Φυσικής Κλιματολογίας –Σύγγραμμα του Τμήματος Φυσικών Επιστημών του ΕΚΠΑ*, Αθήνα 1998 σσ. 21-34
103. Χουλιάρης Αστέρης, «Οι Νέοι Εμπορικοί Δρόμοι Ανατολής-Δύσης: Οι γεωπολιτικές επιπτώσεις του φαινομένου του θερμοκηπίου», *Αντί*, τ.760 (5 Απριλίου 2002), σσ. 34-35
104. Yearley Steven, *Sociology, Environmentalism, Globalization*, London: SAGE Publications, 1996

105. Yetim Mu Erref, "Governing International rivers of the Middle
http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2393/is_2_166/ai_108694344/print
(19.09.05)
106. Young Oran R., "Global Governance: Drawing Insights from the Environmental
Experience", *Journal of Politics*, Vol.61, No.1 (Feb, 1999), σσ.288-295
107. Young Oran R., "International Governance: Protecting the Environment in a
stateless Society", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs
1944-)*, Vol.71, No.3, Ethics, the Environment and the changing international order
(Jul., 1995), σσ. 621-633

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1. Δικτυακός τόπος ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών <http://www.mfa.gr>
2. Δικτυακός τόπος Ιδρύματος Ανδρέα Παπανδρέου (<http://www.agp.gr>)
3. Δικτυακός τόπος του International panel of Climate Change
<http://www.ipcc.ch/pub/sr97.html>
4. Δικτυακός τόπος του τμήματος κοινωνικών επιστημών του πανεπιστημίου του
Γκαίτεμποργκ <http://www.padrigu.gu.se/english/default.html>
5. «European Security: New Challenges and new responses» στην ηλεκτρονική
διεύθυνση
http://www.ndu.edu/inss/symposia/security_gap/donnelly.htm(23.06.2005)
6. «Study Documents Causes of the New World Disorder» στην ηλεκτρονική
διεύθυνση <http://www.worldwatch.org/press/news/1996/10/24> (4.7.2005)
7. Live Online Discussion-Better Global Environmental Governance στην
ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.worldwatch.org/live/discussion/19/> (13.09.2005)
8. Our Common Future and Global Governance: Forging a partnership for Survival
στην ηλεκτρονική διεύθυνση
http://www.sum.uio.no/publications/pdf_fulltekst/sigrun.pdf. (15.09.2005)
9. "New Threats to Security in the Economic, Social and Environmental
Dimensions", A UNECE Report (Eleventh OSCE Economic Forum, Prague, 23-
25May 2003) στην ηλεκτρονική διεύθυνση
<http://www.unece.org/ead/osce/osceunece/osce03review.pdf>